

יהודה לפידות

פרקים בתולדות האצ"ל

מהדורה מחודשת

יהודה לפידות

פרקים

בתולדות האצ"ל

מהדורה מחודשת

המחבר: יהודה לפידות
עיצוב: שלומית רוזנברג
עטיפה: אביגיל דורה

ראה גם באתר האצ"ל, שכתובתו: www.etzel.org.il

®
כל הזכויות שמורות

תוכן העניינים

5	הקדמה
6	כיבוש הארץ על-ידי הבריטים
10	פילוג בהגנה וייסוד האצ"ל
15	הבלגה ותגובה
26	"הספר הלבן"
28	עליית "אף-על-פי"
32	המוסד לעלייה ב'
36	פילוג באצ"ל וייסוד לח"י
42	הכרזת המרד
50	"הסזון"
58	תנועת המרי העברי
68	"השבת השחורה"
74	פיצוץ מלון המלך דוד
80	ההתקפה על תחנת הרכבת בירושלים
84	ההתקפה על מועדון הקצינים הבריטים בירושלים
93	פריצת כלא עכו
99	עולי הגרדום
120	גלות אפריקה
128	האצ"ל בגולה
133	כיבוש יפו
140	הגדוד הירושלמי
148	"אלטלנה"
152	אחרית דבר
155	נספחים

הקדמה

הפרקים בספר זה מסודרים בצורה כרונולוגית, כך שאפשר לקבל תמונה שלמה מתולדות האצ"ל, מיום היווסדו בשנת 1931 ועד פירוקו עם הקמתה של מדינת ישראל.

בתקופה הראשונה לקיומו, עסק האצ"ל בעיקר בחזית הערבית. היה זה בשנות השלושים, שנים בהן פרעו הערבים ביהודים. האצ"ל לא הסתפק בהגנה פסיבית וטבע את סימת "שבירת ההבלגה". לאחר פרסום "הספר הלבן" במאי 1939 (שעיקרו הגבלת עליית יהודים ארצה), החל האצ"ל בפעולות גם נגד השלטון הבריטי בארץ, אולם פעילות זו נפסקה עם פרוץ מלחמת-העולם השנייה.

הידיעות על השואה ודבקותה של הממשלה הבריטית במדיניות ה"ספר הלבן", הביאו לידי הכרה שאין מנוס מחידוש המאבק המזוין נגד שלטון המנדט הבריטי.

ב-1 בפברואר 1944 הכריז האצ"ל על מרד בשלטון הבריטי בארץ-ישראל ודרש את סילוקו מן הארץ והקמתה של מדינה יהודית. הפעולות הצבאיות נגד ממשלת המנדט שהלכו וגברו, אכן ערערו את יסודות השלטון הבריטי בארץ.

פעולות אלו, בהן לקחו חלק גם ארגון לח"י, ובשלב מסוים אף ארגון ה"הגנה", הגבירו את הלחץ על ממשלת בריטניה, ואילצוה, בסופו של דבר, להעביר את שאלת עתיד הארץ לידי ארגון האומות המאוחדות. ב-29 בנובמבר 1947 החליטה, כידוע, עצרת האו"ם לחלק את ארץ-ישראל לשתי מדינות: מדינה יהודית, היא מדינת ישראל, לצידה של מדינה ערבית.

מעיון במסמכים בריטיים מאותה תקופה נראה בבירור כי המאבק המזוין בשלטון המנדט, בו היה לאצ"ל חלק מרכזי, הוא שהביא לסילוקם של הבריטים מן הארץ.

כיבוש הארץ על-ידי הבריטים

בשלהי מלחמת העולם הראשונה, בעוד ניטשים בארץ-ישראל קרבות בין הבריטים והטורקים, הגיע אל הלורד רוטשילד באנגליה מכתב ממשרד החוץ הבריטי, שנודע לימים כ"הצהרת בלפור", וזה לשונו:

משרד החוץ
2 בנובמבר 1917

לורד רוטשילד היקר,

בעונג רב הריני מוסר לך, בשם ממשלת הוד מלכותו, הצהרת-אהדה לשאיפות היהודיות הציוניות, שהוגשה לקאבינט ואושרה על ידו: "ממשלת הוד מלכותו תראה בעין יפה את הקמתו של בית לאומי לעם היהודי בארץ-ישראל ותעשה כל מאמץ כדי לקדם השגת מטרה זו; עם זאת מובן היטב שלא ייעשה דבר העלול לפגוע בזכויותיהן האזרחיות והדתיות של העדות הלא יהודיות הקיימות בארץ-ישראל או בזכויות ובמעמד המדיני שנהנים מהם יהודים במדינות אחרות".
אכיר לך תודה אם תביא הצהרה זו לידיעת הפדרציה הציונית.

שלך בכנות
ארתור ג'יימס בלפור

עם סיום מלחמת העולם הראשונה, החלו הדיונים בדבר עתיד ארץ-ישראל והאזור כולו וב-19 באפריל 1920 התכנסו בסן רמו שבאיטליה "מדינות ההסכמה" (בריטניה, צרפת, איטליה ויוון) לדין על חוזה-השלום עם טורקיה. באותה ועידה הוחלט למסור לבריטניה במנדט את השלטון על ארץ-ישראל משני עברי הירדן ולהטיל עליה את האחריות לביצועה של הצהרת בלפור. בעוד הדיונים נמשכים, נקטו הערבים פעולות אלימות ומהומות, כדי לחבל בהגשמתה של הצהרת בלפור.

בחול המועד פסח תר"ף (אפריל 1920) ערכו הערבים פרעות בירושלים. התקפת הערבים לא באה במפתיע, והיהודים נערכו לה בעוד מועד. בירושלים כיהן אותה עת "ועד הצירים", שנתמנה על ידי ההסתדרות הציונית כדי לנהל את ענייני היהודים בארץ-ישראל (מאוחר יותר הוחלף "ועד הצירים" ב"ועד הלאומי", שייצג את יהודי ארץ-ישראל). "ועד הצירים"

הטיל על זאב ז'בוטינסקי לארגן את היהודים להגנה עצמית. (ז'בוטינסקי היה ממקימי הגדודים העבריים שלחמו במסגרת הצבא הבריטי במלחמת-העולם הראשונה והשתתפו בכיבוש הארץ מידי הטורקים). בחסות "ועד הצירים" הקים ז'בוטינסקי בירושלים את ארגון ה"הגנה", אשר הצליח להדוף את התקפת הערבים.

בפרעות תר"ף נהרגו בירושלים שישה יהודים וכמאתיים נפצעו. אין ספק, כי לולא ההתארגנות המוקדמת, היה מספר הקורבנות גדול הרבה יותר. לאחר הפרעות, ערכו הבריטים מעצרים נרחבים בקרב הערבים, וגם על היהודים לא פסחו. בין העצורים היה גם ז'בוטינסקי, שנאסר יחד עם 19 מחבריו ונאשם בהחזקת נשק באופן בלתי חוקי. ז'בוטינסקי נידון ל-15 שנות מאסר עם עבודת פרך וגירוש מן הארץ לאחר ריצוי העונש. עם היוודע פסק הדין, תכנן "ועד הצירים" פעולות מחאה רבות, שכללו הפגנות המוניות וצום כללי. אלא, שכאמור, החליטה בינתיים ועידת סן רמו למסור את השלטון על ארץ-ישראל לבריטניה כמעצמה מנדטורית. השמחה שפשטה ביישוב היהודי האפילה על הרצון למחות על פסק-הדין הקשה שהוטל על ז'בוטינסקי וחבריו.

זאב ז'בוטינסקי

עם בואו של הנציב העליון הראשון, הלורד הרברט סמואל, לירושלים, פסק השלטון הצבאי בארץ והחל השלטון האזרחי. כמחווה כלפי האוכלוסייה האזרחית, הכריז הנציב העליון על חנינה כללית לכל מי שהיה מעורב בפרעות של חול המועד פסח תר"ף, יהודים וערבים כאחד. ז'בוטינסקי וחבריו שוחררו מתא המאסר ונתקבלו בהתלהבות רבה על ידי היישוב היהודי בארץ, אולם ז'בוטינסקי לא הסתפק בחנינה ודרש בתוקף את ביטול פסק הדין נגדו ונגד חבריו, בטענה שאין דין מגן כדין תוקף. אחר מאבק שנמשך חודשים רבים, הורה לבסוף מיניסטרויון המלחמה הבריטי על ביטול הדיון המשפטי ויחד עם זאת גם על ביטול פסקי-הדין שניתנו נגד ז'בוטינסקי וחבריו.

לא חלפה שנה מפסח תר"ף, ושוב פרעו הערבים ביהודים. הפעם החלו המהומות בגבול תל אביב – יפו (מאי 1921), ופקדו את ירושלים ב 2 בנובמבר 1921, הוא יום השנה להצהרת בלפור. באותה שנה נהרגו ברחבי הארץ 43 יהודים ונפצעו 134.

התקפות הערבים הגבירו את תודעת ההגנה העצמית, ובוועידת היסוד של הסתדרות העובדים הכוללית, שהתקיימה בחיפה בדצמבר 1920 הוחלט, בין השאר, להקים ארגון הגנה ארצי "להבטחת תוכנה הלאומי והסוציאלי של הגנה עממית בארץ" (מתוך כנס היסוד של ההגנה). ארגון ה"הגנה" היה נתון למרות ההסתדרות הכוללית וכפוף למוסדותיה.

לאחר פרעות 1921, באו על הארץ שבע שנים שקטות. הייתה זו תקופה של בנייה והתפתחות, בה הוכפל היישוב היהודי בארץ-ישראל (ב-1922 היו בארץ 88,000 יהודים וב-1927 גדל מספרם ל-150,000). שנים אלה נוצלו על ידי ההגנה להתארגנות, לאימונים ולרכישת נשק. השקט בארץ גרם לשאננות רבה, וחלק מן המנהיגים החלו לפקפק בצורך בארגון הגנה ארצי, שתבע תקציבים לא מעטים. אותם מנהיגים השלו את עצמם כי ניתן לסמוך על ממשלת המנדט הבריטית שתגן על היישוב היהודי בשעת הצורך. אולם האירועים של שנת 1929 טפחו על פניהם.

הפרעות החלו בירושלים. תחילתן בנאומי הסתה בשעת תפילת יום השישי במסגד "אל-אקצה", והמשכן בהתנפלות הערבים המוסתים על עוברי אורח יהודים שלווים. הפורעים הערבים פגעו ביהודי העיר העתיקה ומשם עברו אל השכונות היהודיות החדשות. מירושלים התפשטו הפרעות למקומות שונים ברחבי הארץ, אולם הגרוע מכל קרה בחברון, שם עברו הערבים מבית לבית וערכו טבח ביהודים. במשך שבוע של פרעות, נהרגו ברחבי הארץ 133 יהודים ונפצעו 230.

פרעות תרפ"ט (1929) באו על היישוב היהודי בארץ בהפתעה גמורה; ארגון ההגנה לא חזה אותן מראש ולכן גם לא היה מוכן להן. רוב רובם של המנהיגים נעדרו אותה עת מן הארץ (הם השתתפו בקונגרס הציוני ה-ט"ז שנערך בציריך), והיישוב היהודי נשאר בשעתו הקשה ללא הנהגה. בעקבות הפרעות, ניתנה ביקורת קשה על ארגון ההגנה והתעוררו מחדש הוויכוחים הקשורים לדרכה ולהנהגתה. גברה הדרישה להעביר את ההגנה ממרות הסתדרות העובדים הכוללית לידי הוועד הלאומי, שייצג את היישוב כולו. זאת ועוד, מנהיגי המפלגות הסוציאליסטיות, שהיו מאוגדות בהסתדרות, היו אנטי מיליטריסטים. הצבאיות סימלה בעיניהם את הארגונים הפשיסטיים שצמחו באירופה באותה תקופה. הם גם חששו שהפיכתה של ההגנה לארגון צבאי מסודר ומאורגן, ייתן בידי ראשיו כוח רב, שבעזרתו הם עלולים להשתלט על היישוב היהודי. ואמנם בחוקת ארגון ההגנה נאמר כי המטרה היא: "הגנה על היישוב והתכוננות למיליציה עממית". לעומת הגישה האנטי-מיליטריסטית הזאת, היו מפקדים רבים בהגנה שביקשו לתת לארגון צביון צבאי. הם טענו, כי בלי סדר ומשמעת לא תוכל ההגנה למלא את תפקידה. רק בשנות ה-40, עבר ארגון ההגנה למתכונת צבאית. פרופ' יוחנן רטנר, מראשי ההגנה, כותב בעניין זה:¹

היום נדמה לנו תכופות כמובן מאליו, שההגנה חייבת הייתה להתפתח לצבא סדיר, או לפחות שהכול שאפו לכך. אין ראייה שטחית מזו. בשום מקום לא נכתב שאכן ההגנה מוכרחה הייתה להיפך לצבא, או אף שנועדה לכך מלכתחילה; כמעט עד הרגע האחרון נמצאו גורמים רבי השפעה שדעתם הייתה אחרת.

שתי הבעיות, עניין המרות והצבאיות, גרמו לתסיסה רבה בקרב חברי ההגנה והיו ביסוד הפילוג בארגון, שהתרחש בשנת 1931 והיה קשור ב"פרשת תהומי".

¹ רטנר, חיי ואני, עמוד 426.

פילוג בהגנה וייסוד האצ"ל

אברהם תהומי היה מפקד בכיר בהגנה, ולאחר פרעות תרפ"ט, נתמנה מפקד מחוז ירושלים.

על תהומי וחבריו כותב היסטוריון ההגנה:²

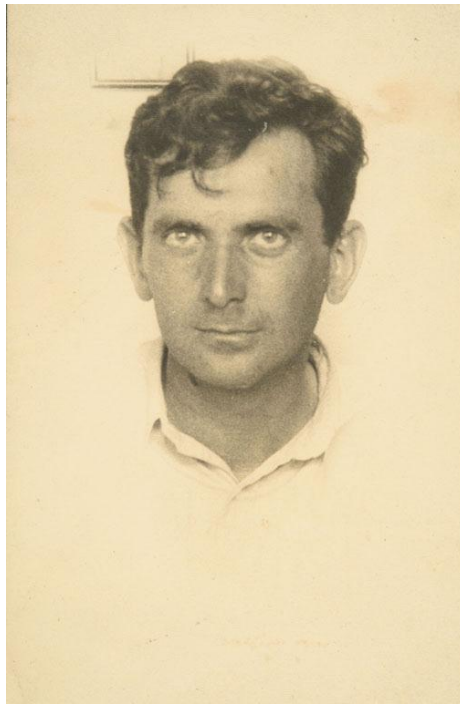
עוד בשנות העשרים התבלטה בין מפקדי ירושלים קבוצת-חברים מלוכדת שראו עצמם כבני משפחה אחת וכאחראים יחידים לביטחון העיר וסביבותיה. בראשה של קבוצה זו עמדו שני ה"אברהמים": אברהם זילברג (תהומי) ואברהם קריצ'בסקי, שהיו קשורים קשרים חברתיים עם קבוצת-חברים שעלתה בראשית שנות העשרים מדרום-רוסיה – "הקבוצה האודיסאית" – וכמה מחבריה שימשו כמפקדים גבוהים בהגנה במקומות שונים בארץ. כולם הצטיינו במסירותם לעבודת ההגנה, השקיעו בה את כל מרצם וכוחם וראו בפעולתה את תוכן חייהם. בניגוד לרוח הפציפיסטית, כביכול, ששררה אז בציבור היהודי בארץ ואשר השפיעה גם על רוח ההגנה בשנים ההן, הייתה קבוצה זו חדורה רוח שאפשר להגדירה כ"מיליטריסטית".

תהומי היה קשור עם ארגון ההגנה העצמית באודיסה ויחד עם חבריו עלה ארצה. בארץ הצטרף לקבוצת פועלים שעסקו בסלילת כבישים ובבניין. הוא היה חבר בהסתדרות הכוללית ופעיל בארגון ההגנה. אולם הוא היה אקטיביסט ודרש לתת להגנה אופי של ארגון צבאי. בהיותו מפקד מחוז ירושלים, הנהיג סדר ומשמעת צבאיים והואשם ב"מיליטריזם" ובהנהגת "שיטות פשיסטיות". בנוסף לבעיית הצבאיות, גברה, כאמור, הדרישה להעביר את ארגון ההגנה מן ההסתדרות הכוללית לידי הוועד הלאומי. אברהם תהומי זכה ליוקרה רבה בקרב מפקדי ההגנה בירושלים ועל כן לא קל היה לראשי ההסתדרות הכוללית להחליפו.

באביב 1931 נטל תהומי חופשה ממפקדת ההגנה, כדי לנסוע לארצות-הברית לרגלי עסקיו הפרטיים. בהגיעו לפיראוס (יוון), שהייתה תחנתו הראשונה, ביטל הקונסול האמריקאי את האשרה שהייתה בידיו (משלחת רפואית, שעלתה על סיפון האנייה, הבחינה בידו שהייתה פצועה, ופסלה אותו מסיבות בריאות). תהומי חזר לירושלים וביקש לחזור לתפקידו כמפקד

² סת"ה, ב, עמוד 426.

המחוז, אולם הוא נתקל בסירוב, בטענה, שבשעת העדרו נתמנה מפקד חדש (אברהם איכר). (תהומי נחשד בקשרים עם המפלגה הרוויזיוניסטית ובכוונות להשתלט על ההגנה ונסיעתו נוצלה כדי להחליפו באחר). הסירוב להחזיר את תהומי לתפקידו גרם לתסיסה גדולה בקרב מפקדי המחוז. רוב המפקדים שמרו לו אמונים, וכאשר עמדה הנהגת ההגנה בסירובה למנות את תהומי מחדש כמפקד המחוז, פרשו יחד אתו והקימו, באפריל 1931, ארגון מחתרת חדש.

אברהם תהומי

הארגון החדש אימץ לעצמו את השם "ארגון צבאי לאומי", אולם מטעמי חשאיות לא הרבו חבריו להשתמש בשם זה. השם הנפוץ יותר היה "ארגון ב" או "ההגנה הלאומית". הארגון החדש היה נתון במצוקה כלכלית קשה ולא היה די כסף אף לפעולות שוטפות. נוסף לזאת, הטילו מוסדות ההסתדרות הכוללית חרם על חברי הארגון, שעבדו בבניין ובכביש, ולא אפשרו להם לקבל עבודה (באותם ימים הייתה לשכת העבודה חלק בלתי נפרד מן ההסתדרות הכוללית).

כחודש לאחר הפילוג, החליטו ראשי ההגנה לקבל עליהם את מרות המוסדות הלאומיים (הוועד הלאומי וההסתדרות הציונית). הוקמה לראשונה מפקדה עליונה משותפת, כאשר מחצית חברי המפקדה באה מהסתדרות העובדים הכוללית, והמחצית השנית באה מן החוגים האזרחיים; על כן נקראה "מפקדה פריטטית" (שוויינית). למרות המפקדה השוויינית, רוב

רובם של המפקדים הבכירים בהגנה היו חברי ההסתדרות הכוללית והשתייכו למפלגות הפועלים. שיתוף החוגים האזרחיים בהנהגת ההגנה, לא החזיר את תהומי לשורות ההגנה והפילוג היה לעובדה.

הארגון החדש התרכז בירושלים, ובמסגרתו התארגנה קבוצה של סטודנטים שלמדו באוניברסיטה העברית ושנודעה בכינוי "הסוחבה" (הרעות). חברי קבוצה זו היו בין בוגרי הקורסים הראשונים של הארגון, וחבריה מלאו תפקידי מפתח בהמשך התפתחות האצ"ל. בין חברי קבוצה זו בלטו במיוחד דוד רזיאל, אברהם שטרן, הלל קוק וחיים שלום הלוי. במשך הזמן הצטרפו לארגון צעירים חדשים, בעיקר משורות תנועת הנוער בית"ר וכן חברי "מכבי", שהייתה תנועת ספורט בלתי מפלגתית. הוקמו סניפים חדשים ברחבי הארץ (בתל-אביב, בחיפה ובצפת) והארגון הפך להיות ארצי. בחודש יוני 1933, נרצח בתל-אביב ד"ר חיים ארלוזורוב, בשעה שטייל עם אשתו על שפת הים. ארלוזורוב שימש כיו"ר המחלקה המדינית בסוכנות היהודית והיה מהמנהיגים הבולטים של תנועת הפועלים בארץ. הירצחו היכה בתדהמה את היישוב היהודי בארץ ובעולם כולו. ברצח הואשמו שלושה יהודים שהיו פעילים במפלגה הרוויזיוניסטית, ולמרות שיצאו בסופו של דבר זכאים, נוצלה האשמתם להסתה פרועה נגד הרוויזיוניסטים, בית"ר והמחנה הלאומי ככלל. לא כאן המקום לדון בכל הפרשה, ונסתפק בהשפעתה על התפתחות האצ"ל. ההסתה הפרועה עשתה את שלה, ובקונגרס הציוני ה-18 שהתכנס בפראג כחודשיים לאחר הרצח, ירד כוחה של המפלגה הרוויזיוניסטית ועלה כוחן של מפלגות הפועלים. אולם ההשפעה על התפתחות האצ"ל הייתה הפוכה. החוגים האזרחיים לא ראו בעין יפה את העובדה שההסתדרות הכוללית גייסה אף את שירות הידיעות של ההגנה לאיסוף חומר נגד החשודים ברצח. ההגנה הייתה אמורה להיות ארגון אל-מפלגתי, והפעלתה נגד המפלגה הרוויזיוניסטית חרגה מסמכות מפקדיה. בלטה לעין העובדה, שלמרות הקמתה של המפקדה הפריטטית, השליטה בהגנה הייתה נתונה כולה בידי מפלגות הפועלים.

תהומי נסע לפראג (צ'כיה) כדי לנסות לארגן תמיכה ציבורית רחבה באצ"ל. הוא מצא אוזן קשבת בקרב מנהיגים ציוניים שלא השתייכו לאגף השמאלי, ובסופם של דיונים ארוכים, הוקם ועד פוליטי עליון ("ועד מפקח") לאצ"ל, שהיה מורכב מנציגי מפלגת ה"ציונים הכולליים", מפלגת הדתיים "המזרחי" וכמובן מן המפלגה הרוויזיוניסטית בראשותו של ז'בוטינסקי. ה"ועד המפקח" לא זו בלבד שנתן גיבוי פוליטי-ציבורי, אלא אף שיפר במידה רבה את מצבו הכספי של האצ"ל. הצטרפותו האישית של ז'בוטינסקי

הגבירה את הצטרפותם של חברי בית"ר לאצ"ל ובכך הרחיבה את שורות הארגון.

על התפתחות זו כותב היסטוריון ההגנה:³

קשה לנו להבין היום מדוע תמכו אישים אלה רשמית בארגון פורש, לאחר שהיה קיים ארגון "הגנה" כללי, בו הנהלה פריטטית, ולאחר שגם הם הבינו ללא ספק את הצורך באחדות הגנת היישוב. יש לשער, כי כאן השפיעו גורמים מפלגתיים צרים. קודם-כל ניכרה בהגנה השפעתם המכרעת של אנשי ההסתדרות הכוללית, הן משום שמסורת ההגנה בעשר שנות קיומה הראשונות, כשהייתה למעשה מחלקה בהסתדרות, הטביעה עליה חותם מיוחד של קשר להסתדרות, שאי אפשר היה למוחקו, והן משום שפעילי ה"שמאל" בהגנה... השפעתם ומשקלם הציבורי היו גדולים תמיד מאלה של באי-כוח ה"ימין" במפקדה.

כזכור, נעצר ז'בוטינסקי בירושלים לאחר הפרעות של 1920, ונידון לחמש עשרה שנות מאסר באשמת החזקת נשק באופן בלתי חוקי. לאחר שחרורו מהכולא פרש ז'בוטינסקי מחברותו בהנהלה הציונית ויצא בקריאה נחרצת לרוויזיה מקיפה בציונות. מכאן נגזר גם שמה של המפלגה שהקים.

זאב ז'בוטינסקי ייסד את המפלגה הרוויזיוניסטית ב 1925, אחר שהקים בשנת 1923 את תנועת הנוער בית"ר (ברית יוסף טרומפלדור) בריגה שבלטביה. היחסים בין המפלגות הסוציאליסטיות לבין הרוויזיוניסטים היו מתוחים מאוד, לא רק מפני שמפלגות אלו תמכו בממסד הציוני שז'בוטינסקי חלק עליו. לכך נוספה גם יריבות אידיאולוגית. זאב ז'בוטינסקי שלל את השלטת הגוון הסוציאליסטי על ההתיישבות בארץ-ישראל ותמך ביצירת חברה הטרואגנית, שיש בה מקום גם ליוזמה החופשית. שינוי אופיו של היהודי הגלותי, הוסיף וטען, מצריך הכנסת סדר ומשמעת, שמירה על ה"הדר" וחיים חופשיים בארץ-ישראל, ולא דווקא הפיכתו של כל יהודי לעובד אדמה.

כמנהיג בית"ר, הקפיד ז'בוטינסקי על הצורה החיצונית של הלבוש וההתנהגות, ובכך כמו סיפק דלק למפלגות הסוציאליסטיות, שהציגוהו כמיליטריסט ופשיסט, "אויב הפועלים", רחמנא ליצלן. הצגה זו עמדה בניגוד גמור לעובדות; ז'בוטינסקי היה ליברל מובהק, ובשום אופן לא היה "אויב הפועלים". היפוכו של דבר; ביוזמתו ובהנחייתו הוטל על כל בית"רי שעלה

³ שם, עמוד 580.

ארצה לשרת שנתיים ימים ב"פלוגות בית"ר", שהיו פזורות במושבות השונות וחבריהן עסקו בעבודות-כפיים והיו פועלים לכל דבר. בקונגרס הציוני ה-17, שהתכנס בבאזל בשנת 1931, נדחתה דרישתו של ז'בוטינסקי להגדיר את מטרת הציונות, להקמת מדינה יהודית, וכתוצאה מכך החרפו היחסים בינו לבין ההנהגה הציונית. כעבור ארבע שנים, כאשר הוועד הפועל הציוני החליט על "סעיף המשמעת", שאסר "פעולות פוליטיות עצמאיות" של המפלגות הציוניות, פרש ז'בוטינסקי מן ההסתדרות הציונית וייסד את "ההסתדרות הציונית החדשה" (הצ"ח). הפופולריות הרבה שלו בקרב יהודי אירופה, וכן בקהילות היהודיות בארצות הברית ובדרום-אפריקה, מצאה ביטוי בהיענות ליוזמתו. לקראת כינוס היסוד של ההסתדרות הציונית החדשה, התפקדו בה כ-700,000 חברים (לעומת כמיליון איש שרכשו את השקל לקראת הבחירות לקונגרס הציוני ב-1939). עם הקמת הצ"ח, פרשו חברי התנועה הרוויזיוניסטית בארץ מן ההסתדרות הכוללית, וייסדו את "הסתדרות העובדים הלאומית". הם ייסדו גם קופת חולים חדשה "קופת חולים לאומית" והיריבות בין שני המחנות הלכה וגברה. הבריטים לא ראו עין בעין את פעילותו של ז'בוטינסקי, וכאשר נסע ב-1930 למסע הרצאות בדרום-אפריקה, אסרה עליו ממשלת המנדט את שובו וסגרה בפניו את שערי הארץ.

הבלגה ותגובה

עם התחזקות הנאציזם בגרמניה ועליית היטלר לשלטון, גברה העלייה מארצות מרכז אירופה, ובחמש שנים (משנת 1931 ועד 1936) הוכפל היישוב היהודי בא"י (ב-18 בנובמבר 1931 היו בארץ 174,610 יהודים, וב-31 בדצמבר 1936 גדל מספרם ל-384,000). ההתפתחות הזו הייתה לצנינים בעיני הערבים, אשר חששו לאבד את הרוב המספרי שהיה להם בארץ. הם דרשו משלטונות המנדט להפסיק את העלייה ולאסור מכירת קרקעות ליהודים. משלא נענו, פתחו במתקפת טרור, הן נגד היהודים והן נגד השלטון הבריטי בארץ ("המרד הערבי").

הפרעות נגד היהודים החלו בחודש אפריל 1936 ונמשכו, בהפסקות, עד פרוץ מלחמת העולם השנייה (ספטמבר 1939). בששת החודשים הראשונים של הפרעות, נהרגו ברחבי הארץ 80 יהודים ונפצעו כ-340. ההרג פסק לאחר שהבריטים מינו וועדה מלכותית, בראשותו של הלורד פיל, שתפקידה היה לחקור את בעיית ארץ-ישראל ולהציע לממשלת בריטניה פתרונות. הוועדה הגיעה ארצה ב-2 בנובמבר 1936 ושמעה עדויות של יהודים, ערבים ובריטים.

באותה תקופה חלו תמורות חשובות בהגנה הלאומית. הרחבת השורות ע"י חברי בית"ר, שהפכו למרכיב העיקרי של הארגון, הגבירה את השפעתם. בעקבות כך, גברה השפעתה של המפלגה הרוויזיוניסטית ושל ז'בוטינסקי באופן אישי, וקטנה השפעתו של הוועד הציבורי, בו השתתפו גם נציגים של המפלגות האזרחיות.

עם תחילת הפרעות, נוצר שיתוף פעולה הדוק בין האצ"ל לבין ארגון ההגנה בהגנת היישובים היהודיים מפני התקפות הערבים. בתל-אביב, למשל, חולקו עמדות ההגנה על-ידי העירייה לשני הארגונים, וברמת-גן אף הוקמה מפקדה משותפת. מדיניות המוסדות הלאומיים הייתה שיש לנקוט הגנה פסיבית ועיקרה היה "הבלגה", בעוד שחברי ההגנה הלאומית (האצ"ל) היו בדעה כי ההגנה הטובה ביותר היא ההתקפה.

בתקופה הראשונה של הפרעות הורה ז'בוטינסקי לחבריו בארץ "התאפקות ואורך רוח", כדי לאפשר לו למצוא פתרון יסודי לבעיית הביטחון של היישוב היהודי בארץ. ז'בוטינסקי היה עקבי בדעתו כי רק על-ידי הקמת גדוד עברי, באישור השלטונות, ניתן להגן על היישוב. כבר בשנת 1920, כאשר הוטל עליו לארגן את ההגנה בירושלים, פנה אל הממשלה וביקש ממנה נשק לגלי כדי לחמש בו את החברים. ז'בוטינסקי טען כי רק צבא

סדיר, ממושמע ומצויד כהלכה, יוכל למלא את תפקיד הגנת היישוב. וכך, מיד עם פרוץ הפרעות בשנת 1936, פתח ז'בוטינסקי בפעולה מדינית ודרש מהממשלה הבריטית לאפשר הקמת גדוד עברי בארץ-ישראל. ז'בוטינסקי גם התנגד מסיבות מוסריות לטרור ולפעולות נקם, אולם הבין היטב כי חוסר תגובה מצד היהודים, ייחשב על-ידי הערבים כחולשה.

תהומי חוזר לארגון ההגנה

תהומי לא ראה הבדלים אידיאולוגיים בין האצ"ל להגנה, וגרס כי לאור המצב הביטחוני הקשה, יש להתאחד. גם חברים בוועד הציבורי של הארגון היו שותפים לדעתו של תהומי. אישי ציבור שונים ניסו לתווך, אולם הדברים לא הגיעו לכלל איחוד.

תהומי, שחיפש דרכים לחזור להגנה, טען כי ההגנה קיבלה את מרות המוסדות הלאומיים, ואף הבינה כי אין מנוס מהקמת ארגון המבוסס על סדר ומשמעת צבאיים, שתי הסיבות העיקריות שבגללן הוקם האצ"ל (להוציא כמובן את בעיותיו האישיות של תהומי עצמו). בחודש מאי 1937 חזר תהומי, עם קבוצה גדולה של חברים, אל ארגון ההגנה, ואף לקח אתו את מרבית הנשק. באותה עת התפרק גם הוועד הציבורי ("הוועד המפקח") של האצ"ל.

הוויכוח העיקרי שעמד בין תהומי לבין מתנגדיו באצ"ל, היה לא רק בשאלה של "הבלגה" לעומת "תגובה", אלא התמקד בשאלת עצם קיומו העצמאי של הארגון. בקרב נאמני הארגון הייתה תחושה, שבעקבות ההתפתחויות הפוליטיות הצפויות בארץ, כתוצאה מדיוניה של ועדת פיל, יש לשמור על הארגון, שלא יהיה כבול בפעולותיו ע"י ראשי ההסתדרות והסוכנות היהודית. תהומי פרש, אבל האצ"ל לא חוסל. הארגון אמנם נפגע קשה; כל חברי המפקדה הראשית וכן חלק גדול מחברי המרכז והוועדים המקומיים, הצטרפו להגנה. לעומת זאת כל הקבוצות האקטיביסטיות ומרבית האנשים הצעירים נשארו נאמנים לארגון, שהפך להיות הומוגני מבחינה פוליטית. ז'בוטינסקי הפך המנהיג והמפקד הראשי, ובמברק ששלח ב-30 באפריל 1937 ממקום מושבו ביוהנסבורג (דרום אפריקה) נאמר:⁴

פקודתי בתנאים הנוכחים:

אם תתחדשנה הפרעות ואם תתבטא בהן הנטייה להתנפל גם על יהודים, אל תבליגו.

⁴ ניב, א, עמוד 300.

בכך נתן ז'בוטינסקי את האות לשבירת ההבלגה. רוברט ביטקר מונה על-ידי ז'בוטינסקי למפקד הראשון של האצ"ל לאחר הפילוג. ביטקר נבחר בשל ניסיונו הצבאי לפני עלייתו ארצה: הוא שירת כקצין בצבא "הלבנים" במלחמת האזרחים שפרצה ברוסיה לאחר מהפכת אוקטובר 1917. לאחר-מכן עבר לשנחאי שבסין, שם התגייס לצבא הבריטי ונתמנה למפקד גדוד בדרגת קולונל. עוד בשנחאי הצטרף ביטקר לבית"ר ועם עלייתו ארצה בשנת 1937, הצטרף לשורות האצ"ל. ביטקר הרכיב מפקדה חדשה והסניפים אורגנו בארבעה מחוזות: ירושלים, תל-אביב, חיפה והמושבות. בראש מחוז ירושלים עמד דוד רזיאל ("רזי").

רוברט ביטקר

ביטקר לא הכיר את הווי הארץ במידה מספקת ואף לא שלט בשפה העברית, וכעבור מספר חודשים הודח מתפקידו ובמקומו נתמנה משה רוזנברג, ששימש קודם לכן כמפקד מחוז תל אביב. ב-7 ביולי 1937 פרסמה וועדת פיל את מסקנותיה, שעיקרן: חלוקת ארץ-ישראל המערבית למדינה יהודית ולמדינה ערבית, בעוד ירושלים רבתי (עם

פרוזדור לשפלה) תישאר תחת שלטון בריטי וזאת, כדי לשמור על המקומות הקדושים לשלוש הדתות.

הסוכנות היהודית, בראשותו של דוד בן-גוריון, קיבלה את עקרון החלוקה, בעוד המפלגה הרוויזיוניסטית בראשותו של זאב ז'בוטינסקי, דחתה את התוכנית על הסף. גם הערבים דחו את מסקנותיה של ועדת פיל וחידשו את הפרעות נגד היהודים. אלא שהפעם הופנה הנשק הערבי נגד היהודים והאנגלים כאחד.

ב-26 בספטמבר 1937 נרצח בידי הערבים לואיס אנדריוס, מושל מחוז הגליל, ובזאת ניתן האות לפעולות נרחבות נגד השלטון הבריטי בארץ-ישראל. גם נגד היהודים הלכו וגברו התקפות הערבים.

ב-9 בנובמבר 1937, יצאו חמישה פועלים יהודים לעבודה בשדה בקרית-ענבים. החמישה כותרו על-ידי כנופיה ערבית ולאחר חילופי יריות הרגו את החמישה ושדדו את רוביהם (על שמם של ההרוגים הוקם מאוחר יותר היישוב "מעלה החמישה"). הרצח הכה בתדהמה את היישוב היהודי בירושלים, אולם למרות הכאב והזעם, קראו ראשי הסוכנות היהודית לאיפוק ולהבלגה.

ביום הרצח, הודיעה ממשלת המנדט הבריטית על הקמתם של בתי-דין צבאיים בארץ-ישראל. ב"הודעה רשמית 20/37" פורטו העבירות שיהיו נתונות לשיפוטם של בתי-דין אלה:

- (א) ירייה בנשק חם על כל אדם תהא עבירה שנענשים עליה עונש מוות.
- (ב) נשיאת נשק, פצצות וכדומה, תהא עבירה שנענשים עליה עונש מוות.
- (ג) הוא הדין במעשי חבלה והטלת אימה.

תוקף התקנה החדשה נקבע ל-18 בנובמבר 1937. באצ"ל גברו הקולות לתגובה ולתגמול נגד הערבים וראשי הארגון ביקשו את אישורו של ז'בוטינסקי, שעשה אותה עת במצרים. לאחר התלבטויות רבות, אישר ז'בוטינסקי ביצוע פעולות תגמול.

ביום הראשון, 14 בנובמבר 1937, יצאו יחידות הארגון למבצע רחב היקף, שהתנהל במקומות שונים בארץ. האות ניתן בירושלים. על הפעולה ניצח דוד רזיאל והוא אשר קבע את הטקטיקה לביצוע ההתקפות במקומות שונים בעת ובעונה אחת, וזאת כדי למנוע מן המשטרה להגיב במהירות. חוליית המתנקשים הייתה מורכבת על-פי רוב משלושה משתתפים: אחד הביא את הנשק לפני הפעולה, האחר היה היורה או הרמן, והשלישי סילק

את הנשק לאחר הפעולה. תכליתה העיקרית של החלוקה הייתה שאם ייתפס המתנקש עצמו לא ימצא נשק בידו. יום ה-14 בנובמבר, הידוע גם בשם "יום הראשון השחור" (את הכינוי טבע יצחק בן-צבי, יושב ראש הוועד הלאומי), נתקדש בארגון כיום שבירת ההבלגה. אמנם לא הייתה זו הפעם הראשונה שאנשי הארגון יצאו לתקוף ערבים בתגובה על תקיפת יהודים, אלא שהפעם נעשה הדבר ביוזמת המפקדה הראשית ובאישורו של ז'בוטינסקי. רזיאל ראה בפעולות אלה את המעבר מהגנה "פסיבית" להגנה "אקטיבית". וכך הסביר רזיאל את ההבדל בין שתי השיטות:⁵

[...]פעולות הגנה בלבד לא תוכתרנה בניצחון לעולם. אם תכלית המלחמה היא שבירת רצונו של האויב - ואת זאת אין להשיג מבלי לשבור את כוחו - ברור שאי-אפשר להסתפק בפעולות הגנה גרידא. טקטיקה הגנתית טהורה לא תשבור את כוחות האויב בשום פנים... שיטת הגנה כזאת, המאפשרת לאויב לתקוף כרצונו ולסגת כרצונו, להתארגן מחדש ולחזור ולתקוף - הגנה כזאת נקראת 'הגנה פסיבית' וסופה מפלה וחורבן... כל החישובים האלה מובילים למסקנה אחת: מי שאינו רוצה להיות מנוצח אין לו אלא לתקוף. גם אותו צד לוחם, שאינו בא לדכא אחרים אלא להציל את חירותו ואת כבודו, גם לפניו פתוחה רק דרך אחת - דרך ההתקפה. הוא צריך להסתער על אויבו ולשבור את כוחו ואת רצונו...

פעולות האצ"ל ב-14 בנובמבר הכו את הערבים בהלם וההתקפות על היהודים פסקו לזמן מה. המשטרה הבריטית נחלצה לפעולה וביצעה מאסרים רבים בקרב חברי המפלגה הרוויזיוניסטית. עקב המאסרים וכניסת התקנות המאפשרות מתן פסק-דין מוות למחזיק בנשק, הורה רוזנברג, להפסיק את פעולות הארגון "עד יעבור זעם". החלטתו זו של מפקד הארגון עוררה תסיסה רבה בקרב החברים ושוב חזרה התופעה של פעולות יחידים שנעשו ללא אישור. הפסקת פעולות האצ"ל נמשכה שמונה חודשים - עד למינויו של דוד רזיאל למפקד הארגון, במקומו של רוזנברג.

⁵ ניב, ב, עמוד 41.

שלמה בן-יוסף

ב-28 במרס 1938, הותקפה בכביש עכו-צפת מכונית נוסעים שעשתה דרכה מחיפה לצפת. מן היריות נהרגו ארבעה יהודים, ביניהם ילד ושתי נשים. הנהג ואחת הנוסעות הצליחו לברוח, אולם גופותיהם נמצאו מאוחר יותר לא רחוק ממקום ההתקפה. כשבועיים לאחר מכן נורתה מן המארב מכונית שנסעה מחניתה לנהרייה. מן היריות נהרגו שלושה יהודים, ביניהם דוד בן-גאון בוגר פלוגת בית"ר בראש-פינה.

מקרי הרצח גרמו לסערת רוחות בקרב חברי פלוגת העבודה בראש-פינה ושלושה מחברי הפלוגה: אברהם שיין, שלום ז'ורבין ושלמה בן-יוסף (טבצ'ניק), החליטו שאין לעבור על-כך בשתיקה. מבלי לקבל אישור ממפקדם, יצאו השלושה לכביש המקשר את צפת עם ראש-פינה וירו על אוטובוס ערבי שעבר במקום, אך החטיאו, ואיש מנוסעי האוטובוס לא נפגע. הם עזבו מיד את המקום והסתתרו בחורבה עזובה באזור. לרוע מזלם, הבחינו בהם במנוסתם, ולאחר זמן קצר באה המשטרה ואסרה את השלושה.

שיין, ז'ורבין ובן-יוסף הועמדו בפני בית-הדין הצבאי בחיפה והואשמו בנשיאת נשק שלא כחוק וכן "בכוונה לגרום למוות או נזק אחר לאנשים רבים". לפי התקנות לשעת חירום, כל אחד מסעיפי האשמה נחשב עבירה שדינה עונש מוות. מנהיגי בית"ר ניסו להציל את חיי השלושה ושכרו את עורכי-הדין פיליפ ג'וזף ואהרון חוטר-ישי, שהציעו להכריז על ז'ורבין כמי שנתערער שיווי משקלו הנפשי ולהמציא עבור שיין תעודות המאשרות שעדיין לא הגיע לגיל שמונה-עשרה. השלושה דחו את קו ההגנה הזה, והודיעו כי בדעתם להפוך את המשפט לבמה פוליטית, בה יכריזו בגלוי על השקפותיהם.

ז'ורבין הוכרז בלתי שפוי בדעתו ונידון לכליאה בבית-חולים לחולי-רוח "עד שהנציב העליון יחליט לשחררו". שיין ובן-יוסף נידונו "למוות על-ידי תלייה עד שתצא נשמתם". השניים קיבלו את גזר הדין בשלווה נפשית בלתי רגילה, ופרצו בשירת "התקווה". מפקד הצבא אישר את גזר הדין של שלמה בן-יוסף, והמתיק את דינו של אברהם שיין למאסר עולם, בשל גילו הצעיר. עם היוודע גזר-הדין, פנו מנהיגים רבים, בארץ ובעולם, אל ממשלת בריטניה בבקשה לחון את הנידונים למוות. ז'בוטינסקי, ששהה אותה עת בלונדון, פעל רבות כדי לשנות את גזר-הדין ומספר ימים לפני המועד שנקבע להוצאתו לפועל, שלח ארצה מברק, בו הוא מורה לארגון להגיב בחוזקה אם אמנם ייתלה בן-יוסף:

"If final, invest heavily"
 ("אם סופי, השקיעו הרבה").

יש לציין כי ז'בוטינסקי התלבט רבות בשאלת ההבלגה והתגובה. הוא התנגד לפעולות נקם הגורמות להרג בני-אדם חפים מפשע, אולם יחד עם זאת הבין כי ההבלגה הופכת את היישוב העברי להמון מוג לב, והערבים והבריטים ראו בזאת אות לחולשה.

ז'בוטינסקי היה ער לעובדה שבן-יוסף וחבריו יצאו לפעולת נקם בערבים ללא אישור, ובנאום שנשא בוורשה ב-12 ביולי 1938, אישר ז'בוטינסקי את הפעולה בדיעבד:⁶

הם (השלושה) רצו לשים קץ למצב, שבו דמו של יהודי מותר ודמו של לא-יהודי אסור. מצב כזה אסור שיהא קיים. ואם יש צורך הרי לאחר-מעשה אני, ראש בית"ר נותן לך, בן-יוסף, ולשני חבריך פקודה לצאת לדרך המלך ולעשות את אשר עשיתם.

שלמה בן-יוסף

⁶ ניב, ב, עמוד 72.

ימים רבים התחבט ז'בוטינסקי בשאלה המוסרית הזאת, ולבסוף הגיע למסקנה כי הכרח הוא לנטוש את מדיניות ההבלגה ולהכות באויב במלוא הכוח. באחד ממאמריו כתב ז'בוטינסקי, בין היתר:⁷

"אל תעיזו להעניש חפים מפשע"... פטפוט שטחי וצבוע. במלחמה, כל מלחמה ומלחמה, הלוא כל צד וצד הוא חף מפשע. מה פשע נגדי חייל האויב היוצא כנגדי - אביון כמוני, עיוור כמוני, עבד כמוני, שגייסוהו באונס? אם תפרוץ מלחמה, פה אחד נדרוש כולנו הסגר-ים והסגר יבשה על [אדמת] השונא, להרעיב את תושביה עם נשים וטף החפים מפשע. ואחרי התקפת-המטוסים הראשונה על לונדון ופאריז נצפה לתגובת אווירונים על שטוטגרט ומילאן, אשר בהן רבו נשים וטף. אין מלחמה אלא בחפים מפשע כמו שאין מלחמה אלא מלחמת אחים באחים. לכן ארורה היא כל מלחמה וכל צרותיה, תגר ומגן גם יחד, ואם אינך רוצה לנגוע בחף מפשע - גווע. ואם אינך רוצה לגווע - ירה ואל תפטט.

למרבה הצער, לא הועילה הפעילות הענפה להמתקת גזר-הדין. בבוקר ה-29 ביוני 1938 מתקין עצמו שלמה בן-יוסף לשעתו האחרונה. הוא פושט את בגדי הארגמן של הנידונים למוות, לובש מכנסיים קצרים וחולצה ונועל נעלי עבודה גבוהות. לאחר פת שחרית הוא מצחצח את שיניו ומחכה לבוא השוטרים. הוא הלך בקומה זקופה לעלייה לגרדום בעודו שר את שיר בית"ר. על קירות תא הנידונים למוות כתב בן-יוסף בעברית דלה:⁸

"מה זה מולדת? זה דבר שבעדו כדאי לחיות, ללחום וגם למות".
 "עבד הייתי לבית"ר עד יום מותי".
 וכן קטע משירו של ז'בוטינסקי "למות או לכבוש את ההר".

אבל וזעם ירדו על היישוב היהודי בארץ, ובקרב חברי מפקדת האצ"ל שררה התמרמרות רבה נגד מפקד האצ"ל משה רוזנברג, עקב החלטתו להפסיק את הפעולות.

ערב יום העלאתו לגרדום של שלמה בן-יוסף, באו רוזנברג וכמה מראשי התנועה הלאומית אל תא הנידונים למוות, כדי להיפרד ממנו. למחרת היום

⁷ שם, עמוד 77.

⁸ נדבה, ספר עולי הגרדום, עמוד 42.

נסע רוזנברג לחו"ל לרגלי עסקיו הפרטיים, ובדרכו לפולין, נמסר לו מכתב מאת ז'בוטינסקי, בו הוא מודה לו על שירותו ומשחררו מתפקידו כמפקד הארגון. במקומו נתמנה דוד רזיאל, למפקד הארגון הצבאי הלאומי בארץ-ישראל.

דוד רזיאל

רזיאל עשה רבות להחדרת הצבאיות בקרב חברי הארגון והקפיד על סדר ומשמעת. אחת הבעיות הקשות הייתה היעדר ספרות צבאית בעברית, ואת החסר ניסה רזיאל למלא.

הספר הראשון שהודפס בירושלים בשפה העברית – "האקדח", פרי עטם המשותף של דוד רזיאל ואברהם שטרן (הספר נחתם בשם ד. ראש). היה זה ספר יסודי ומקיף, ובשנים הראשונות השתמשו בו גם מפקדים ומדריכים בהגנה. החניכים למדו את תורת האקדח בחרדת קודש, ונעשו מאמצים מיוחדים כדי למנוע תאונות בזמן האימונים ובשעת פעולה. כל חבר בארגון היה חייב לדעת בעל-פה את חוקי הזהירות, שהיו כעין עשרת דברות:

- (א) הנוטל אקדח חייב לעמוד דום; הוא הדין במוסר.
- (ב) הנוטל אקדח יתפסנו בהחזקה נכונה ויבדקנו מיד עם התפיסה.
- (ג) המוסר אקדח יבדקנו תחילה ולא ימסרנו אלא פתוח.
- (ד) לא תשלוף אקדח כי אם לצורך.
- (ה) אחוז באקדח ביד יציבה. אל ינוע ימין ושמאל.
- (ו) לעולם תהא הניצרה סגורה. לא תפתחנה כי אם לצורך.
- (ז) לא תפנה אקדח כלפי אדם או עצם קשה.
- (ח) לא תטען אקדח לשווא; קנה מחסנאי - רק לירייה.
- (ט) פריקת הכדורים נעשית בשתיים: שלפת מחסנית - בדוק בקנה.
- (י) אל תסיח את דעתך מן האקדח. אל תשכח.

לאחר עלייתו של בן-יוסף לגרדום, יצאו חברי הארגון לשורה של פעולות נגד הערבים. במרכזן של פעולות התגובה היו הטלת פצצות בשוק הערבי בחיפה ובירושלים. ב-6 ביולי 1938 ירד חבר הארגון, מחופש כסבל ערבי, אל השוק הערבי של העיר התחתית בחיפה. הוא הניח חבילה גדולה ליד אחד הדוכנים במרכז השוק והסתלק מן המקום. כעבור שעה קלה נשמעה התפוצצות חזקה, וכתוצאה ממנה נהרגו 21 ערבים ונפצעו למעלה מ-50.

שבוע ימים לאחר מכן, נערכה פעולה דומה בירושלים. חבר הארגון הניח מוקש חשמלי בשוק הערבי שבעיר העתיקה. המוקש התפוצץ זמן קצר לאחר סיום התפילה במסגד, כשקהל גדול גדש את רחוב השוק. מן ההתפוצצות נהרגו שמונה ערבים ולמעלה משלושים נפצעו. הוויכוח בשאלת ההבלגה והתגובה התחדד, והדברים הגיעו לידי קיטוב ביישוב היהודי בארץ. באותה תקופה הטילה ההגנה משמעת חמורה על חברה להימנע מכול מעשה תגובה או עונשין נגד הערבים. ראשי המוסדות הלאומיים גינו בלשון חריפה את אנשי האצ"ל ותבעו מהם להפסיק את פעולותיהם נגד הערבים.

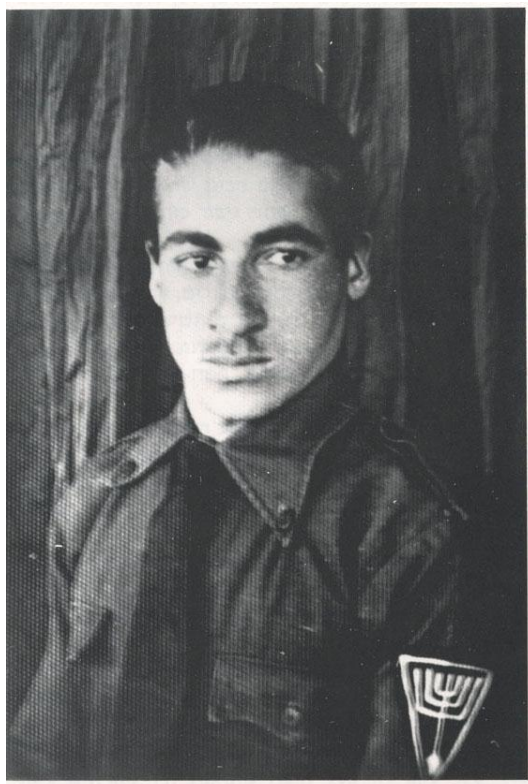
דוד רזיאל

יעקב רז

ב-26 ביולי 1938 נשלח יעקב רז לעיר העתיקה בירושלים, מחופש כערבי ונושא על גבו סל ירקות ובו מוקש. מפקדיו של רז, שתכננו את הפעולה זמן-מה מראש, לא שמו לב לעובדה, שבאותו יום הכריזו הערבים על שביתה כללית בעקבות ההתקפות הרצופות של האצ"ל בירושלים ובמקומות אחרים בארץ. וכך קרה, שכאשר הניח יעקב רז את הסל ליד אחת החנויות שדלתותיה היו נעולות, עורר הדבר את חשדם של הערבים. הם הפכו את הסל וכאשר מצאו בתוכו את המוקש, התנפלו על רז ודקרו אותו בסכינים

בכל חלקי גופו. כאשר חשבוהו למת, הניחו אותו שותת דם וברחו מן המקום. אולם יעקב רז לא מת מן הדקירות, והמשטרה שהוזעקה למקום, העבירה אותו לבית-החולים הממשלתי. למרות מצבו הקשה, נחקר יעקב רז על-ידי הבולשת הבריטית בכל תקופת שהותו בבית-החולים. במשך שבועיים נאבק על חייו, וכאשר הרגיש כי כוחותיו הולכים וכלים, חשש שמא לא יוכל לעמוד יותר בחקירות. כדי למנוע מצב בו לא ישלוט עוד בעצמו, ויגלה את סודות המחתרת, הסיר מעליו את התחבושות שכיסו את גופו, וכעבור זמן קצר מת מאיבוד דם.

יעקב רז היה החלל הראשון בפעולות ההתקפה של האצ"ל והגבורה שגילה בחייו ובמיוחד במותו, הפכה אותו לסמל, עליו התחנכו במשך שנים דורות של צעירים.

יעקב רז

"הספר הלבן" או "מסמך פרלמנטרי 6019"

ב-17 במאי 1939, פרסמה הממשלה הבריטית "מסמך פרלמנטרי 6019" הידוע בשם "הספר הלבן". במסמך זה קובעת הממשלה הבריטית את היעד המדיני לגבי ארץ-ישראל, לפיו:

שאיפת ממשלת הוד מלכותו היא הקמת מדינה פלשתינית עצמאית תוך עשר שנים, שתעמוד בקשרי אמנה עם הממלכה המאוחדת, שיהא בהם כדי לספק באופן המניח את הדעת את הצרכים המסחריים והאסטרטגיים של שתי הארצות בעתיד.

כדי להבטיח את אופייה הערבי של המדינה הפלשתינית, תוגבל העלייה באופן שמספר היהודים בארץ-ישראל לא יעלה על שליש מכלל האוכלוסייה. תוך חמש שנים תותר עלייתם של 75,000 יהודים "אם ירשה זאת כושר הקליטה הכולכלי", ועם תום תקופה זו "לא תורשה כל עלייה נוספת, אלא אם כן יהיו ערביי ארץ-ישראל נכונים להשלים עמה". נוסף להגבלת העלייה, מטיל המסמך גם גזרות באשר לרכישת קרקעות על-ידי יהודים ברוב חלקי הארץ:

אין עתה באזורים מסוימים מקום להעברות נוספות של קרקע ערבית, ואילו באזורים אחרים יש הכרח להגביל העברות קרקע כאלה, כדי שעובדי-האדמה הערבים יוכלו לקיים בידיהם את רמת חייהם הנוכחית וכדי שלא תיווצר אוכלוסייה ערבית גדולה של מחוסרי קרקע.

הערבים דחו את "הספר הלבן" בטענה שהוא בלתי-מספיק, ופתחו במסע נרחב של אלימות נגד היישוב היהודי בארץ. ז'בוטינסקי היה נחוש בדעתו שיש לפעול נגד הערבים, גם אם הדבר מביא לפגיעה בחפים מפשע. על הבעיה המוסרית במלחמה זו כתב ז'בוטינסקי:⁹

כל אחד מאתנו היה רוצה, שבמקרה שהכרח הוא להגיב, שתהיה זו הגבה ישירה נגד מרצחים. אולם אם תעז יחידה עברית לרדוף אחר כנופיה ערבית, יאסרו את חבריה, יפרקו מהם את הנשק ויעמידו אותם

⁹ כץ, ז'בו, עמוד 1122.

למשפט – ורבים מהם אף יועלו לגרדום. הבחירה אינה בין תגובה נגד המרצחים או נגד הציבור העוין בכלל: הבחירה היא בין שתי האפשרויות המעשיות – או תגובה נגד הציבור העוין בכללו, או אי-הגבה כוללת. [...]. כאשר מדובר על מלחמה, אין מציגים שאלות מה "עדיף" - כן לירות או לא לירות, השאלה היחידה, שמותר להציגה במקרים כאלה היא הפוכה; מה "גרוע" יותר, להישחט ולהשתעבד ללא התנגדות, או להתנגד בכל האמצעים, אף האכזריים ביותר, מכיוון ש"עדיף" אינו קיים במקרה זה. כל הקשור במלחמה הוא "רע", ו"טוב" אינו קיים בכלל. עת יורה אתה לעבר חיילים זרים - אל תשקר לעצמך ואל תדמה בנפשך, שהנך יורה ב"אשמים".

[...] אילו היינו מתחילים לחשב מה עדיף, הרי החשבון הוא פשוט מאוד; ברצונך להיות "טוב", אנא, תרשה שיהרגו אותך ותוותר על הכול, אשר את ההגנה עליו שמת לך למטרה: בית, ארץ, חירות, תקווה....

רחל אוהבת-עמי (חבשוש)

מאז פרסום ה"ספר הלבן" נמשכו ההתקפות על הערבים בכל רחבי הארץ. ב-9 ביוני תוכנן פיצוץ גדול בקרב הערבים שבאו לבקר את קרוביהם האסורים בבית-הסוהר המרכזי שבמגרש הרוסים בירושלים. המוקש הוטמן בסל גדול, ונישא על ידי רחל אוהבת-עמי (חבשוש), שהייתה בעלת חזות מזרחית ודיברה ערבית רהוטה (משפחתה עלתה ארצה מתימן). רחל הוסעה במכונית עד קרוב לכניסה למגרש הרוסים ומשם עשתה את דרכה ברגל, כשפניה רעולות. רחל ביקשה מנער ערבי לשאת את הסל, שהיה מלא פירות וירקות, אולם משקלו הרב של הסל עורר את חשדו של הנער והוא פנה אל אחד השוטרים שעבר במקום וביקש שיבדוק את תוכן הסל. רחל נאסרה מיד ומומחה לפירוק מוקשים הצליח לנתק את החוט החשמלי ולמנוע בכך את הפיצוץ. רחל אוהבת-עמי הועמדה למשפט בפני בית-הדין הצבאי ונידונה למאסר עולם. היא הועברה לבית-הכולא לנשים בבית-לחם והייתה שם היהודייה הראשונה בקרב האסירות הערביות הפליליות שנשפטו לשנות מאסר שונות. במשך הזמן הצטרפו אל רחל עוד אסירות יהודיות, חברות האצ"ל ולח"י. כעבור שבע שנים, בתום מלחמת העולם השנייה, קיבלה רחל חנינה מאת הנציב העליון ושחררה מבית-הסוהר. עם פרוץ מלחמת-העולם השנייה, ב-1 בספטמבר 1939, פסקו מעשי האיבה של ערבים נגד יהודים, ואתם פסקו פעולות התגובה של הארגון. במהלך הפרעות בשנים 1936 ועד 1939, נהרגו ברחבי הארץ כ-500 יהודים.

עליית "אף-על-פי" ¹⁰

עם סיום מלחמת העולם הראשונה, החלו הדיונים בדבר עתיד ארץ-ישראל והאזור. כבר בשנות העשרים נכנעו הבריטים לדרישות הערבים והגבילו את העלייה לארץ-ישראל, כביכול מטעמים של כושר קליטה כלכלי. בשנות השלושים קבעה הממשלה הבריטית מכסות-עלייה ("סרטיפיקטים") והסמיכה את הסוכנות היהודית לחלקם לפי ראות עיניה. הסוכנות היהודית, שנשלטה באותם ימים על ידי המפלגות הסוציאליסטיות, נהגה לחלק את הסרטיפיקטים לבוגרי "קיבוצי ההכשרה" שהתארגנו באירופה והכינו עצמם להתיישבות חקלאית-שיתופית בארץ. החלוקה הייתה לפי מפתח מוסכם בין התנועות המסונפות להסתדרות הציונית. תנועת הנוער בית"ר השתייכה מאז 1935 ל"הסתדרות הציונית החדשה" (הצ"ח) (ראה פרק "ייסוד האצ"ל") ועל-כן קופחה על ידי הסוכנות היהודית בחלוקת הסרטיפיקטים. בשל מצוקתה הגוברת של יהדות אירופה וההגבלות על העלייה, התפתחה עלייה "בלתי לגלית", שימיה כימי ההתיישבות החדשה בארץ-ישראל. תחילה היו יהודים נכנסים ארצה דרך היבשה, בעיקר מגבול הצפון, שם נעזרו על-ידי תושבי הישובים הקרובים לגבול, אנשי כפר-גלעדי וחברי פלוגת-הגיוס של בית"ר בראש-פינה.

בראשית שנות השלושים, כאשר המעבר דרך גבול הצפון נעשה קשה יותר, מצאה לה העלייה הבלתי לגלית דרכים חילופיות, תוך ניצול פרצות בחוקי ההגירה של ממשלת המנדט. נוסף למכסות-העלייה ("סרטיפיקטים"), אפשרה הממשלה הבריטית את כניסתם של משתלמים במוסדות-לימוד תיכוניים וגבוהים, וצעירים רבים נרשמו לאוניברסיטה העברית בירושלים ונשארו בארץ. כן נהגו צעירות יהודיות להינשא באופן פיקטיבי לתושבי הארץ וכך הורשו להיכנס ארצה. בנוסף לזאת התרבה מספר הצעירים שהגיעו ארצה כ"תיירים" ולא חזרו לארצות-מוצאם. בשנת 1935 הגיעו ארצה בדרכים אלה קרוב ל-5000 יהודים.

הניסיון הראשון להעביר קבוצת-עולים גדולה דרך הים, נעשה בשנת 1934 ביוזמת פעילים מתנועת "החלוץ" בפולין, אשר קצרה רוחם לחכות שנים עד אשר יגיע תורם לקבל את ה"סרטיפיקט" המיוחל. כ-350 איש ואישה הפליגו בספינה השכורה "ולוס" ללא רשות וללא הסכמת ראשי המוסדות הלאומיים, ששלו כל ניסיון לעקוף את חוקי ההגירה של ממשלת

¹⁰ פרטים, ראה אצל לפידות, לידתה של מחתרת.

המנדט הבריטי ואת משטר ה"סרטיפיקטים".¹¹

באיסור כפול ומכופל עשו את המעשה, רחוקים עדיין מלקבל אישור המפורש אפילו של מוסדות תנועת העבודה בארץ-ישראל, הסכמת המנהיגות של ההסתדרות הציונית והסוכנות היהודית לא כל שכן.

ב-25 באוגוסט הגיעה הספינה לחופי הארץ, והורדת האנשים לחוף נעשתה בעזרת חברי ההגנה, שקיבלו לשם כך אישור מיוחד. התנגדות המוסדות הלאומיים לעלייה בלתי לגלית בכל צורה שהיא לא פסקה גם בשנים שלאחר ניסיון "ולוס", ונמשכה, למעשה, עד סוף שנת 1938. החשש היה, שעלייה בלתי לגלית תפגע במתן רישיונות לעלייה הלגלית.

ז'בוטינסקי התנגד למדיניות זו של הסוכנות היהודית והטיף לעלייה המונית, תוך ניצול כל הדרכים האפשריות, הלגליות והבלתי לגליות. ז'בוטינסקי יצא בחריפות נגד ניסיונות הממשלה הבריטית להגביל את עלייתם של יהודים לארץ-ישראל בתואנה שיש להתאימה לכושר הקליטה הכולכלי של הארץ. הוא גרס שפתרון הבעיה היהודית באירופה טמון בעלייה המונית, ואם הבריטים מגבילים את העלייה, יש לפרוץ את גבולות הארץ באופן בלתי חוקי. ביוני 1936 העלה ז'בוטינסקי את רעיון ה"אווקואציה" וקרא ליהודים לחסל את הגלות בדרך של "פינוי". מאוחר יותר טבע את המונח "הספורט הלאומי" וקבע כי:

"הספורט הלאומי שאני ממליץ עליו בכל לב לפני הנוער היהודי, שמו העלייה החופשית. ללא ספק זהו הספורט האציל ביותר בעולם... הוא עוזר לרכוש מולדת להמון חסר-בית והופך המון זה לעם...".

ראשיתה של "אף-על-פי"

חידוש ההעפלה בדרך הים קשורה בשמו של משה גלילי (קריבושיין), בית"רי מארץ ישראל שלמד באיטליה. בקיץ 1936 ביקר גלילי במחנה של פליטים יהודים שברחו מגרמניה. הביקור עשה עליו רושם קשה והוא החליט למצוא דרכים כדי להעלותם ארצה. בעזרת ראשי הצה"ר (הסתדרות הציונים הרוויזיוניסטים) בווינה, הצליח לארגן ספינה קטנה בת 50 טון, שב 13 באפריל 1937 הגיעה לא הרחק מנמל חיפה, ו-15 הצעירים שהיו בה ירדו בשלום לחוף. בספטמבר 1937 הגיעה לחוף טנטורה (דור) ספינה

¹¹ חבס, פורצי השערים, עמוד 16.

נוספת ועליה 54 צעירים, שעלו לחוף בשלום. כעבור שלושה חודשים הפליגה לחופי הארץ השיירה השלישית שמנתה 95 בית"רים וכולם הגיעו בשלום ארצה.

ביוני 1938, חודשים אחדים לאחר כניסת היטלר לוווינה, יצאה לדרך השיירה הגדולה ביותר שאורגנה על-ידי גלילי, אשר קרא למפעלו "אף-על-פי". שיירה זו כללה שלוש ספינות ועליהן 381 בית"רים מבירת אוסטריה, וכולם הגיעו בשלום לחוף טנטורה, שם העלו אותם אנשי האצ"ל לאוטובוסים ופיזרום במקומות שונים בארץ.

בשלב זה נתגלעו חילוקי דעות בין גלילי לבין הפעילים בוווינה, וגלילי פרש מכל פעילות. כך החל השלב השני של ההעפלה הבית"רית, כאשר הטיפול במפעל כולו עבר לשלושה מוסדות עיקריים: נשיאות הצ"ח (הסתדרות ציונית חדשה), שלטון בית"ר ומפקדת האצ"ל. תפקידו של האצ"ל היה ליווי הספינות והטיפול בהעלאת המעפילים לחופי הארץ.

שתי שיירות של עולים, האחת מוווינה והשנייה מפולין, עשו את דרכן לנמל פיומה שבאיטליה. באוקטובר 1938 הגיעו לארץ-ישראל שהפליגו מפיומה באנייה "דראגה". בחוף טנטורה חיכו להם אנשי האצ"ל אשר הורידו את העולים לחוף ופיזרום במקומות שונים בארץ. מכאן ואילך הפך ארגון ההעפלה לפעולה המרכזית של המפלגה הרוויזיוניסטית ושל האצ"ל. להלן מספר דוגמאות בודדות של הספינות שהגיעו במסגרת העלייה הבלתי לגאלית.

"נעמי יוליה"

ב-1 בספטמבר 1939, יום פרוץ מלחמת-העולם השנייה, יצאה את נמל סולינה שברומניה אניית המעפילים "נעמי יוליה", בת 4000 טון, ובה 1130 מעפילים. כעבור 19 יום נתגלתה הספינה, ליד חופי לבנון, על-ידי מטוס בריטי. אניית מלחמה בריטית התקרבה לספינה וחיילים בריטים שעלו על סיפונה, אילצו את הקברניט לנוע לעבר חיפה. העולים חששו שהבריטים ישלחו אותם בחזרה לים הפתוח, והחליטו להפעיל כוח פסיבי. הם התקהלו על סיפון הספינה, שפכו את מי-השתייה והחלו בפירוק חלקים מן הספינה והשלכתם לים. חלקם אף קפצו למים ופתחו בשחייה לעבר החוף, למרות היריות שנורו עליהם על ידי החיילים. לבסוף הסכימה ממשלת המנדט להוריד את העולים אל החוף ושם הועברו למחנה המעצר בסרפנד (צריפין) וכעבור חודש ימים שוחררו כולם.

"פאריטה"

ב-13 ביולי 1938 הפליגה מנמל קונסטנצה שברומניה הספינה "פאריטה" בת 1300 טון, כשעל סיפונה 850 עולים. ארבעים יום שטה הספינה לאורך חופיו המזרחיים של הים התיכון עד שהגיעה ב-22 באוגוסט אל מול תל-אביב. בחסות החשיכה הפעיל הקברניט את מלוא הקיטור והספינה נעצרה כחמישים מטר משפת ימה של העיר העברית. אלפי מלאו את שפת הים, ובעזרת סירות קטנות העבירו את העולים לחוף.

פאריטה

"סקאריה"

ספינת המעפילים האחרונה שהצליחה להגיע ארצה במסגרת מפעלי ההעפלה של האצ"ל והצ"ח (הסתדרות ציונית חדשה) הייתה "סקאריה", שהוחל בארגונה לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה. "סקאריה", בת 3000 טון, יצאה את נמל סולינה שברומניה ב-1 בפברואר 1940 כשעל סיפונה 2300 עולים. כעבור עשרה ימים, לאחר שהספינה עברה את מיצרי הדרדנלים ויצאה את תחום המים הטריטוריאליים של טורקיה, נעצרה על-ידי אניית מלחמה בריטית והחיילים הבריטיים שעלו על סיפונה הפנו אותה לעבר חופי ארץ-ישראל. ב-13 בפברואר הגיעה "סקאריה" לחיפה. הנשים והילדים שוחררו, בעוד הגברים הועברו למחנות המעצר בעתלית ובצריפין, שם היו עצורים שישה חדשים עד לשחרורם.

המוסד לעלייה ב'

הצלחת עליית "אף-על-פי" הגבירה את לחצם של חוגים רחבים על ראשי הסוכנות היהודית לפתוח בעלייה בלתי לגלית ולא להסתפק בחלוקת הסרטיפיקטים החוקיים, אולם הם נענו בשלילה. בעניין זה נאמר בספר תולדות ההגנה:¹²

ההנהגה המדינית של התנועה הציונית לא נטתה בימים ההם להעלות עניין ההעפלה על הפרק. היו אלה ימי התחדשות המרד הערבי, ימי שיתוף פעולה הדוק ביותר של הסוכנות היהודית עם השלטונות הבריטיים במאבקם עם הערבים. רבים האמינו כי בעקבות דו"ח ועדת-פיל תקום מדינה יהודית תוך זמן קצר ביותר, ולא רצו להכביד על הסיכויים המדיניים על-ידי הרעת יחסים עם השלטונות.

למרות המדיניות של ההנהלה, הגיעו ארצה מספר ספינות שאורגנו גם על-ידי פעילי ההגנה ללא אישור המוסדות הלאומיים.¹³

בכאב ובמרירות, מספר לוי שוארץ [ממארגני העלייה הבלתי חוקית] ברשימותיו על "שתי ממשלות שנשארו עוינות לנו - הלא הן שתי הממשלות בארצנו (הממשלה הבריטית והנהלת הסוכנות היהודית). "הדרישות מהארץ: 'תפסיקו!' - כותב הוא - הן הן שעיכבו במידה גדולה את פעולתנו והחמצנו את הזמן היקר לנו. חודשי הקיץ עברו, גם ספטמבר ואוקטובר, היפים והנוחים לפעולתנו, באין עבודה".

רק בסוף 1938, לאחר שממשלת בריטניה הסתלקה מתוכנית הקמת מדינה יהודית בחלק מארץ-ישראל לפי המלצות ועדת פיל (ראה בפרק "הבלגה ותגובה") ותמיכתה הגלויה בתנועה הערבית, חל שינוי בהשקפותיהם של ראשי התנועה הציונית לגבי העלייה הבלתי לגלית. הוקם "המוסד לעלייה ב'" שבתחילת 1939 החל בהקמת רשת ענפה באירופה לארגון ההעפלה.

¹² סת"ה, ב, עמוד 1038.

¹³ שם, עמוד 1040.

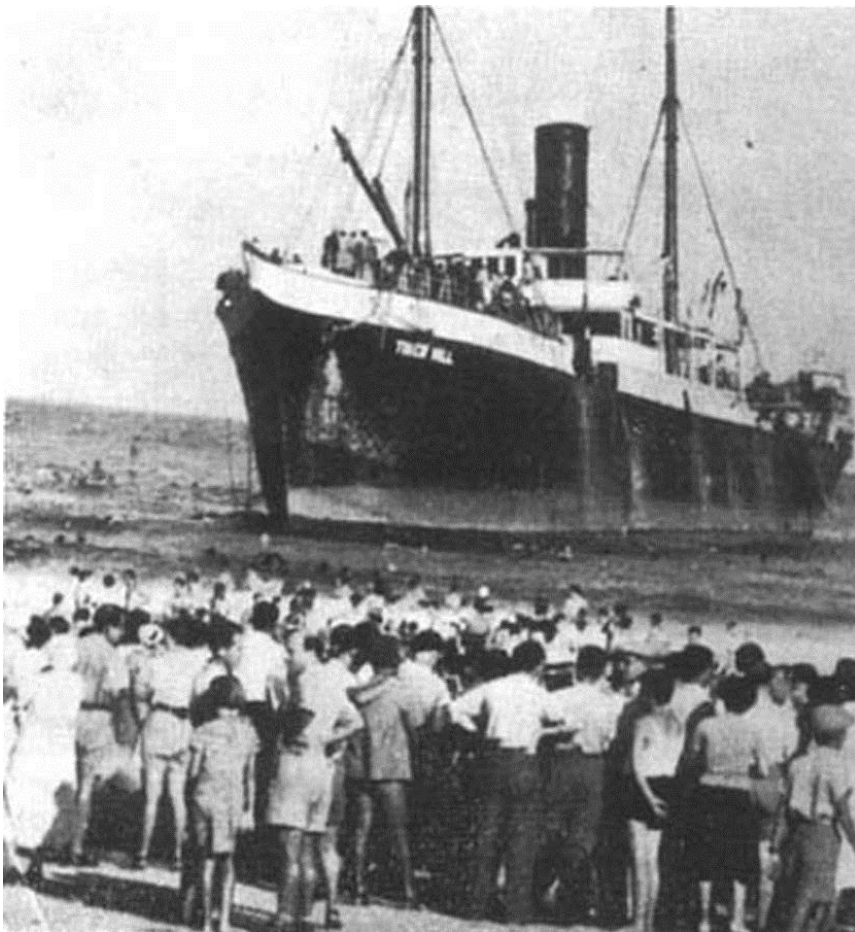
פרשת האנייה "פאטריה"

ב-1 באוקטובר 1940 הפליגו מהנמל הרומני טולציה 3 אניות – "אטלנטיק", "מילוס" ו"פסיפיק" – כשעל סיפון כ-3500 מעפילים מגרמניה, מאוסטריה ומצ'כיה. בתחילת נובמבר הגיעו הספינות "פסיפיק" ו"מילוס" ראשונות לנמל חיפה, ו-1800 נוסעיהן הועברו על-ידי הבריטים אל האנייה "פאטריה" בת 12,000 טון. ב-20 בחודש הגיעה גם הספינה "אטלנטיק" ו-100 מנוסעיה הועברו אף הם אל האנייה "פאטריה". הממשלה הבריטית החליטה לנקוט צעד דרסטי כדי להפסיק את העלייה הבלתי לגלית, ולמחרת היום התפרסמה הודעה רשמית, לפיה יגורשו כל המעפילים לאי מאוריציס ובסוף המלחמה יוחלט מה יהיה גורלם. ראשי ההגנה החליטו שיש לפגוע באניית-הגירוש על מנת שלא תוכל להפליג לדרכה. בחיפה הוכן מוקש, שהוטמן בשקית בד והועבר אל תוך האנייה, שם נמסר לאחד מאנשי הקשר של ההגנה. ב-25 בנובמבר 1940, בסביבות השעה תשע בבוקר, הופעל המוקש. הכוונה הייתה לגרום לחור קטן, שדרכו ייכנסו לתוך הספינה מים בזרם איטי, שיאפשר את פינוי הספינה מכל האנשים שהיו בה. אולם פיצוץ המוקש גרם לחור גדול ומים רבים פרצו בבת-אחת אל תחתית-האנייה. תוך 15 דקות שקעה האנייה על צידה ורק חלק קטן מדפנותיה הזדקק מעל המים. מאתיים וחמישים איש מצאו את מותם כתוצאה מטביעת האנייה. היה זה מספר הקורבנות הגדול ביותר שנגרם כתוצאה מפעולה של ארגון כלשהו בתקופת השלטון הבריטי בארץ-ישראל. ניצולי "פאטריה" הושארו בסופו של דבר בארץ, אולם 1584 מעפילי "אטלנטיק" גורשו לאי מאוריציס ורק כעבור חמש שנים, ב-20 באוגוסט 1945, הוחזרו ארצה.

הספינה "טייגר היל"

"טייגר היל" הייתה ספינת המעפילים האחרונה שהגיעה לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה. היא נשכרה על ידי המוסד לעלייה ב' והועברה לרומניה עבור שיירה של עולים שאמורים היו לבוא מפולין. אולם ממשלת בריטניה הפעילה לחצים על ממשלת רומניה, וזו עצרה את השיירה על גבול פולין רומניה. מיד הוחל במערכה לבטל את רוע הגזרה ולבסוף הגיעו שלטונות רומניה להסכם עם הבריטים לפיו תביא הספינה את העולים בגלוי לארץ ישראל ומספר העולים ינוכה מן המכסה הרשמית. ב-3 באוגוסט 1939 הפליגה הספינה מנמל קונסטנצה, כשעל סיפונה 930 עולים. כשהגיעה הספינה אל מול חופי הארץ, הצליחו מארגניה להוריד לחוף בחשאי 180

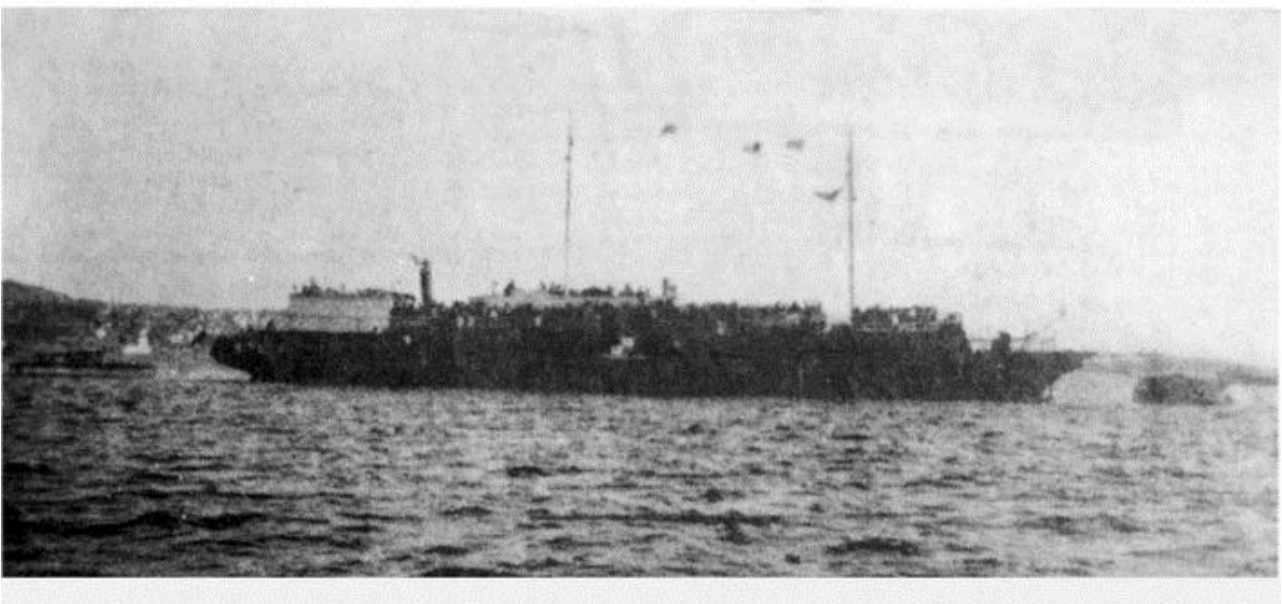
עולים. בינתיים התקבלה בספינה הוראה מן הארץ לצאת לבירות כדי לקלוט שם 658 איש מפליטי האנייה "פרוסולה". ה"טייגר היל" יצאה לבירות ומשם הפליגה ארצה עם 1,400 נוסעיה. כשהגיעה ב-2 בספטמבר אל מול חופי יפו, נתקלה בסירת משטרה שפתחה עליהם באש. מן היריות נהרגו שניים מנוסעי הספינה. הקברניט הפעיל את המנועים במלוא הכוח והספינה עלתה על שרטונות בחוף תל אביב. 400 מן העולים הגיעו בשלום לחוף ונקלטו על ידי תושבי העיר שהצטופפו על החוף כדי להגיש עזרה. בינתיים הגיעו שוטרים בריטים שפיזרו את ההתקהלות והעבירו את המעפילים שנתרו למחנה המעצר בסרפנד. למחרת היום נערכה ההלוויה לשני ההרוגים, ד"ר רוברט שניידר מצ'כוסלובקיה וצבי בינדר, איש ה"חלוץ" מפולין. יום לפני בוא הספינה ארצה, פלשו צבאות גרמניה לפולין. כמה אירוני וכמה עצוב שהחללים היהודים הראשונים של מלחמת העולם השנייה נהרגו על ידי הבריטים מול חופי העיר העברית הראשונה.

טייגר היל

הספינה "סטרומה"

ב-12 בדצמבר 1941 הפליגה מנמל קונסטנצה שברומניה האנייה "סטרומה" כשעל סיפונה 769 מעפילים. ספינה זו, שאורגנה ע"י הצ"ח והאצ"ל, הייתה האחרונה שיצאה את אירופה בזמן המלחמה. המטרה הייתה לנחות בטורקיה ושם לקבל רישיונות עלייה לארץ ישראל. בהגיע האנייה ליעדה, מנעו שלטונות טורקיה את הורדת המעפילים לחוף מחשש שהבריטים לא ייתנו להם רישיונות-עלייה וטורקיה תהפוך לארץ מקלט. למרות קריאות נואשות של רב-החובל שהספינה אינה יכולה להמשיך בדרכה, גירשו השלטונות הטורקיים, ב-13 בפברואר 1942, את "סטרומה" אל הים-השחור. למחרת בבוקר נשמע קול נפץ אדיר והספינה ירדה למצולות ים. רק אחד מכל נוסעיה ניצל מטביעה והגיע ארצה בשלום.

סטרומה

בסיכום ניתן לומר כי בשנות השלושים ותחילת הארבעים הובאו על-ידי התנועה הרביזיוניסטית כ-25,000 עולים, בעוד "המוסד לעלייה ב" של ההגנה הביא באותה תקופה כ-7,000 עולים. יש לציין כי לאחר מלחמת-העולם השנייה נשא "המוסד לעלייה ב" של ההגנה בעול ההעפלה (להוציא ספינה אחת, "בן-הכט", שאורגנה על-ידי האצ"ל).

פילוג באצ"ל וייסוד לח"י

הפילוג באצ"ל אירע ביוני 1940, אולם שורשיו נעוצים בחילוקי דעות בין שתי אסכולות בארגון, שנמשכו מזה זמן. הקבוצה הדומיננטית, בראשותו של דוד רזיאל, ראתה בז'בוטינסקי את המנהיג הראשי וקיבלה את מרות המפלגה הרוויזיוניסטית; בעוד הקבוצה השנייה, בראשותו של אברהם שטרן ("יאיר"), גרסה כי על הארגון לקבוע בעצמו את דרכו הפוליטית ולהשתחרר ממרותו של ז'בוטינסקי. בנוסף לזאת, גרס רזיאל, כי החזית הערבית היא החזית העיקרית, בעוד שטרן ראה בבריטים אויב שיש להילחם בו. דעה זו התחזקה במיוחד לאחר פירסום ה"ספר הלבן" ב-17 במאי 1939.

מעצרו של דוד רזיאל

ביום שישי, 19 במאי 1939, היה רזיאל בדרכו מתל-אביב לחיפה לפגישה שנועדה לו עם פנחס רוטנברג (מראשי היישוב). באותם ימים הציבו הבריטים מחסומים בדרכים, על-כן החליט רזיאל להשתמש בתחבורה אווירית. הוא עלה, ב"שדה דב" שליד ת"א, על מטוס שאמור היה לטוס לחיפה. המטוס סטה מדרכו, ונסע לשדה התעופה לוד לחניית ביניים. כל הנוסעים ירדו מן המטוס והוכנסו לאולם ההמתנה. שם נתבקשו, כמקובל, להציג תעודה מזהה. כעבור כמה דקות, הופיעו שוטרים בריטיים ועצרו את דוד רזיאל.

עם מעצרו של רזיאל, נתמנה חנוך קלעי, ממלא מקומו, לראש המפקדה. אברהם שטרן, ששהה אותה עת בפולין, נקרא חזרה ארצה והועמד בראש מחלקת ההסברה. יתר חברי המפקדה המשיכו לכהן בתפקידיהם ללא שינוי. בישיבה הראשונה של המפקדה בראשותו של קלעי, הוחלט לפתוח בחזית שנייה נגד השלטון הבריטי בארץ בתגובה לפרסום ה"ספר הלבן". לפי הנוהג שהיה קיים באצ"ל, לא קוימו התייעצויות עם המפקד שהיה נתון במעצר, ורזיאל לא שותף בהחלטות המפקדה הראשית.

הפעולות הראשונות נגד השלטון הבריטי בארץ נעשו בירושלים. ב-2 ביוני 1939 פוצצו לוחמי האצ"ל שלושה צמתים של קווי טלפון. קרוב ל-1750 טלפונים נותקו, ביניהם גם טלפונים ששימשו את הצבא והמשטרה. באותו יום גם התפוצץ מוקש ליד חומת העיר העתיקה וגרם למותם של חמישה ערבים ולפצועים רבים. בעקבות הפעולות בירושלים, פוצצו גם בתל-אביב צמתי טלפון וכן הותקף קו הרכבת המקשר את תל-אביב עם לוד. כעבור

ארבעה ימים שוב פגעו לוחמי האצ"ל במטרות של השלטון הבריטי. הפעם נפגעו שמונה צמתים של קווי טלפון ועוד עשרות מבנים של טלפונים ציבוריים. כן נהרסו בירושלים ארבעה שנאים (טרנספורמטורים) של חברת החשמל הבריטית ואפילה כיסתה את העיר. בסך הכול היו פגיעות ב 23 מוקדים ובפעולה כולה השתתפו עשרות לוחמים.

פרוץ מלחמת-העולם השנייה

ב-31 באוגוסט 1939 התכנסה מפקדת האצ"ל לישיבה מיוחדת בתל-אביב. בעיצומה של הישיבה נשמעו דפיקות בדלת ולתוך החדר פרצו בלשים ושוטרים. כל חברי המפקדה נעצרו (חנוך קלעי, אברהם שטרן, אהרון חייכמן. כן נעצרו חיים לובינסקי וישקה אליאב שלא נמנו עם המפקדה). העצורים הועברו תחילה לתחנת המשטרה ביפו ולאחר מכן - לבית הסוהר בירושלים. הם היו מנותקים מן העולם החיצון ולא ידעו כי למחרת מעצרום פרצה מלחמת-העולם השנייה, עם פלישת צבאות גרמניה לפולין.

רזיאל ראה בהיטלר, שחתר להשמדת היהודים, את האויב מספר אחת של עם-ישראל, ולכן החליט שיש לשתף פעולה עם הבריטים נגד האויב המשותף. עם פרוץ המלחמה כתב רזיאל ממקום מעצרו מכתב אל מפקד הצבא הבריטי בארץ ואל מזכיר הממשלה והמפקד הכוללי של המשטרה. במכתב הודיע רזיאל על נכונותו להפוגה והציע את עזרתו לבעלות-הברית במלחמתן בנאצים. במקביל, שלח רזיאל הוראה לבנימין זרעוני, שנתמנה מפקד הארגון לאחר מאסרו של קלעי, על פיה עליו לפרסם כרוז ובו הודעה על הפסקת פעולות האצ"ל. בעקבות פנייתו זו של רזיאל, הפיץ זרעוני ב-11 בספטמבר כרוז, שנאמר בו, בין השאר:

כדי לא להפריע למהלך המלחמה נגד גרמניה וכדי להקדיש מקסימום של כוחות לעזרת אנגליה ובעלי בריתה, מחליט הארגון הצבאי הלאומי על הפסקת פעולותיו התוקפניות בארץ ישראל, העלולות לפגוע בממשלה האנגלית ולסייע במידה כלשהי בידי אויבו הגדול ביותר של העם העברי בעולם - הנאציזם הגרמני...

הכרוז מסתיים בהבעת האמונה שהמלחמה תיתן "לעם המעונה את הפיצוי האחד והיחיד המגיע לו - הקמת עצמאותו הממלכתית בגבולות ההיסטוריים של המולדת המשוחררת".

חברי המפקדה, שהועברו בינתיים מבית-הסוהר המרכזי בירושלים למחנה המעצר בצריפין, לא היו תמימי דעים עם רזיאל באשר למדיניותו ובמיוחד הביעו תמיהה על-כי לא התנה תנאי כלשהו בתמורה לשיתוף הפעולה עם הבריטים. כן הייתה אי שביעות רצון מהתקרבותו היתרה לראשי המפלגה הרוויזיוניסטית, שאף הם היו עצורים בצריפין.

באמצע אוקטובר 1939, הובא רזיאל לירושלים לפגישה, בה השתתפו ראש הבולשת הבריטית (ג'יילס), סגן מזכיר הממשלה וכן פנחס רוטנברג (שהיה מראשי היישוב). רזיאל חזר על הצהרתו, שעקב מצב החירום החליט הארגון להפסיק את כל הפעילות המלחמתית והעלה את הצעותיו לשיתוף פעולה עם הבריטים במלחמתם נגד הגרמנים. כן דרש לשחרר את כל חברי הארגון שהיו עצורים בידי הבריטים. למחרת היום שוחרר רזיאל מן המעצר והוטל עליו להתייצב אחת לשבוע במשרדו של ג'יילס בירושלים. עברו כשמונה חודשים מיום שחרורו של רזיאל, עד ששוחררו גם חבריו מן המעצר. מייד לאחר השחרור התקיימה בתל-אביב ישיבה של המפקדה, שהייתה סוערת מאוד. עיקר הוויכוח התנהל בין אברהם שטרן ("יאיר") לבין דוד רזיאל. המחלוקת ביניהם נסבה סביב שתי סוגיות עיקריות: הסוגיה האחת הייתה - שאלת מרות המפלגה. שטרן וחבריו טענו כי על הארגון להשתחרר מתלותו במפלגה הרוויזיוניסטית ולהחליט בעצמו על דרכו המדינית. לדעתם, ראשי התנועה הרוויזיוניסטית, בהיותם לגליים וגלויים לשלטונות, מערערים את הקונספירציה (הסודיות) ומונעים את התפתחות המלחמה בשלטון הבריטי מתוך דאגתם לקיום המפלגה. לעומתם טען רזיאל כי המפלגה היא העורף הציבורי, ממנו שואבת המחתרת תמיכה מוסרית וכספית והיא משמשת מאגר לגיוס לוחמים להרחבת השורות. לדעת רזיאל, מנהיגי התנועה ובראשם זאב ז'בוטינסקי, מתווים את הדרך הפוליטית ועל האצ"ל לקבל את מרותם.

הסוגיה השנייה הייתה – שאלת הפסקת המלחמה בבריטים. שטרן טען, כי אין להפסיק את המלחמה בבריטים, אפילו הם נמצאים במצב מלחמה עם גרמניה. לדעתו, כל עוד הבריטים שולטים בארצנו, הם האויב מספר אחת שלנו ויש להילחם בהם עד לסילוקם מן הארץ.

רזיאל טען לעומתו, כי הגרמנים הם האויב מספר אחת של עם ישראל, ואין להקשות על הבריטים כל עוד הם נלחמים בהיטלר. בעניין זה היה רזיאל תמימי דעים עם ז'בוטינסקי, אשר למרות מדיניות ה"ספר הלבן", ראה בבריטים בעלי-ברית במלחמה בגרמניה. לשתי בעיות אלה יש להוסיף גם בעיות אישיות של אופי וסגנון, המוסיפות במקרים כאלה שמן על המדורה.

ארגונו שנקרא בתחילה "ארגון צבאי לאומי בישראל" (לעומת "ארגון צבאי לאומי בא"י" שבראשו עמד דוד רזיאל). מאוחר יותר הפך ארגונו של שטרן ל"לוחמי חירות ישראל" (לח"י). הפילוג השחית כל חלקה טובה בארגון והיה מלווה בהאשמות הדדיות. מפקדים וטוראים רבים פרשו מכל פעילות והמחתרת נחשפה לעיני ההגנה והבולשת הבריטית, שיכלה להשלים בנקל את רשימת השמות, הכתובות והתפקידים של פעילים רבים. גם מחסני הנשק עברו מיד ליד וחלקם אף נפלו לידי ההגנה.

אברהם שטרן ("יאיר")

בזמן הפילוג שהה ז'בוטינסקי בארצות-הברית, שם ניסה לארגן גדודים עבריים שיילחמו בגרמנים במסגרת הצבא הבריטי. ז'בוטינסקי, שסבל שנים ממחלת לב, לא חסך מאמצים כדי להציל את יהדות אירופה מהקטסטרופה הממששת ובאה.

כיבוש פולין בידי הגרמנים והרס הקהילה היהודית באירופה, שברו את ליבו וב-4 באוגוסט 1940 נפטר מהתקף לב בזמן שהותו במחנה בית"ר ליד ניו-יורק. הידיעה על מות ז'בוטינסקי היכתה את עם ישראל ברחבי העולם בתדהמה והאבל בארץ ובתפוצות היה כבד.

דרכו האחרונה של דוד רזיאל

תפקידה הראשון של המפקדה החדשה היה ליכוד השורות וארגון מחדש של הסניפים, אשר פעלו ללא יד מכוונת מן המרכז. במקביל, עסקו אריה

פוסק ויצחק ברמן בהידוק הקשר עם המודיעין של הצבא הבריטי, במטרה למצוא דרכים לשיתוף פעולה בין הארגון לצבא.

באמצע שנת 1941, היו הבריטים במגננה. הצבא הגרמני התקדם בצפון אפריקה ואיים על מצרים; ממשלת "וישי" הצרפתית, שפעלה בחסות הגרמנים, החזיקה בסוריה ובלבנון והיוותה איום על ארץ-ישראל מצפון; בעיראק, מרד ראשיד עלי אל-כילאני והשתלט על שדות הנפט, שהיו חיוניים להמשך המלחמה. ואם לא די בזאת, הרי ב-2 במאי הפנה כילאני את המרד נגד הבריטים, שם מצור על שדה התעופה בחבנייה והחזיק באנשי השגרירות הבריטית בבגדאד כבני-ערובה.

בצר להם, פנו ראשי המודיעין הבריטי במצרים אל ברמן ושאלו אם האצ"ל יוכל לשגר יחידה כדי לפוצץ את מכלי הדלק המזוקק בבגדאד, דלק שהיה חיוני לחיל-האוויר הגרמני. ברמן הביא את בקשת האנגלים בפני רזיאל, אשר השיב מיד בחיוב. הוא ארגן חוליה בת ארבעה אנשים והחליט לעמוד בראשה. כל ההפצרות של חבריו, שרזיאל עצמו לא ייקח חלק בפעולה, לא הועילו, וביום ראשון ה-17 במאי 1941 יצאו הארבעה לשדה התעופה הצבאי בתל-נוף. אל רזיאל התלוו יעקב מרידור, יעקב-סיקא אהרוני ויעקב תרזי (שני האחרונים לא ידעו את זהותו של רזיאל). בתל-נוף עלו הארבעה על מטוס תובלה של חיל האוויר הבריטי וכעבור מספר שעות נחתו בשדה התעופה בחבנייה. לאחר הנחיתה הוסבר לרזיאל כי תכנית פיצוץ מכלי הדלק נדחתה ובמקומה הוטל על החוליה לבצע תפקידי מודיעין לקראת כיבוש פאלוג'ה (ששכנה בדרך לבגדאד). למחרת היום יצאו אנשי החוליה לשטח בלוויית קצין בריטי והגיעו עד לנהר. היה עליהם לחצות את הנהר, אולם בסירה היחידה שעמדה לרשותם היה מקום רק לשני אנשים. רזיאל הטיל על מרידור וסיקא לחצות את הנהר, כדי למלא את המשימה שהוטלה עליהם, והוא עצמו, יחד עם תרזי והקצין הבריטי, עשו דרכם בחזרה אל המכונית. לפתע הגיח מטוס גרמני, ואחת הפצצות שהטיל פגעה במכונית. רזיאל והקצין הבריטי נהרגו במקום, נהג המכונית נפצע ותרזי, שהספיק לקפוץ - לא נפגע. בערב חזר מרידור מן המשימה ובשומעו את החדשות האיומות, עמד ליד הגופה ואמר:

**"זהו המפקד הראשי של הארגון הצבאי הלאומי, דוד רזיאל,
האלוף בן-ענת."**

דבר מותו של רזיאל הכה בהלם את חברי האצ"ל וגרם מבוכה רבה. קשה היה להשלים עם אובדן המפקד, וחברים רבים לא הבינו לשם מה יצא רזיאל

למשימה בעיראק, שבה מצא את מותו. דרכו של הארגון נעשתה מעורפלת ובלתי ברורה, והוויכוחים הפנימיים הלכו והחריפו. יעקב מרידור נבחר לעמוד בראש המפקדה ויחד עם חבריו חיפש דרכים להתגבר על המשבר שהארגון נקלע אליו. רק בחורף 1942, כשנה לאחר מותו של דוד רזיאל, החל הארגון להתאושש מן המכות שספג. באותם ימים חל המפנה בקרבות, שסימן את ניצחונן של בעלות-הברית על גרמניה. הידיעות על השמדת היהודים באירופה על-ידי הגרמנים הלכו ותכפו והיה ברור כי לא יהיה אפשר לשבת ללא מעש לאורך ימים. הוחל בארגון מחדש של השורות: נתקיימו קורסים למפקדים, כדי להכין סגל שיוכל לקלוט טירונים חדשים, והוחל בהוצאת קבע של עיתון המחתרת "חרות". הוגברה התעמולה בקרב הנוער, ונעשו מאמצים גדולים לרכישת נשק, כדי למלא מחדש את המחסנים שניתרוקנו במהלך הפילוג. התרבו הקולות להפסקת שביתת הנשק, עליה הכריז האצ"ל בתחילת מלחמת העולם וכן הפסקת שיתוף הפעולה עם הצבא הבריטי. ב-17 ביוני 1943 פורסם בעיתון המחתרת של האצ"ל "חרות", על דבר המפנה שחל ביחסים עם השלטונות הבריטיים:¹⁴

בפרוץ המלחמה הכריז עם ישראל על לויאליות כלפי ממשלת בריטניה, כדי לעזור לה במיגור אויב העולם וישראל. בריטניה הגדולה התכחשה לידידות זו. עם ישראל לא הוכר כעם לוחם. צבא עברי לא הוקם.

¹⁴ האצ"ל, אוסף מקורות ומסמכים, ב, עמוד 338.

הכרזת המרד

בשנת 1943 כבר היה ברור כי ניצחון של בעלות הברית על גרמניה הוא רק שאלה של זמן. אותה עת כבר ידעו בארץ על ממדי השואה שפקדה את יהדות אירופה, אולם ממשלת בריטניה דבקה במדיניות ה"ספר הלבן", וסגרה בפני יהודים את שערי הארץ. יתרה מזאת, ספינות מעפילים שהצליחו לצאת את אירופה הבוערת, לא זו בלבד שלא הורשו להיכנס לארץ-ישראל, אלא חלקן אף אולצו לחזור לאירופה, כאשר גורלם היה ברור לכול.

התנהגותה של ממשלת בריטניה הגבירה את התסיסה בקרב חוגי הנוער בארץ. מפקדת האצ"ל הגיעה למסקנה שיש להפסיק את שביתת-הנשק שהוכרזה על ידי הארגון עם פרוץ מלחמת-העולם ולפעול נגד ממשלת ה"ספר הלבן", מבלי להמתין לסיום המלחמה.

בצמרת הארגון הייתה תחושה, שכדי לחדש את המאבק בשלטון הבריטי יש להכניס שינויים מפליגים בהנהגה. וכך מספר אליהו לנקין, שהיה מפקד בכיר באצ"ל:¹⁵

"אמרנו שאנחנו צריכים למצוא אדם שיפקד עלינו ושלא היה לו כל קשר עם מה שהתרחש בזמן הפילוג ואחריו [הכוונה לפילוג של אברהם שטרן]. אלא שקשה היה למצוא אדם כזה בארץ."

באותם ימים הגיע ארצה מנחם בגין, שהיה נציב בית"ר בפולין. עם פרוץ מלחמת-העולם נעצר בגין על ידי הסובייטים ונשלח למחנה מעצר בסיביר. כעבור שנה לערך שוחרר בגין מן המעצר בעקבות ההסכם הסובייטי-פולני, לפיו שחררו הסובייטים את כל האזרחים הפולנים. בגין התגייס לצבא הפולני שהוקם בברית-המועצות ("צבא אנדרס") ועמו הגיע ארצה. מיד עם בואו, התייצב בפני מפקדת האצ"ל בארץ. בגין סירב לערוק מן הצבא, ורק לאחר ששוחרר כדת וכדין, הוצע לו לקבל על עצמו את הפיקוד על הארגון. אליהו לנקין, שהיה בין הפונים אל בגין, זוכר כי תגובתו של בגין הייתה: "רבתיי, הייתי בית"רי וחייל בצבא הפולני, אולם אין לי כל ניסיון צבאי". "אמרנו לו" נזכר לנקין, "כי לוחמים יש לנו. אנו זקוקים למנהיג, שיהיה בעל אוטוריטה ויתווה את הדרך המדינית והרעיונית".

¹⁵ ראיון המחבר עם אליהו לנקין.

בדצמבר 1943 נבחר בגין להיות מפקדו של הארגון הצבאי הלאומי בארץ-ישראל. הוא הקים מפקדה חדשה שכללה את אריה בן-אליעזר, אליהו לנקין, ושלמה לוי-לב עמי (לוי, היחידי שהשתתף גם במפקדה היוצאת). בישיבתה הראשונה, החליטה המפקדה שתי החלטות חשובות: האחת - שיש להתחיל ללא דיחוי במאבק מזוין נגד השלטון הבריטי בארץ ישראל, והשנייה - שעל הארגון להתנתק מן המפלגה הרוויזיוניסטית ולקבוע את דרכו בעצמו. ב 1 בפברואר 1944 הודבק על קירות הבתים ברחבי הארץ כרוז מיוחד, בו הכריז הארגון מרד בשלטון הבריטי בארץ. בכרוז נאמר, בין השאר:¹⁶

מנחם בגין

¹⁶ האצ"ל אוסף מקורות ומסמכים, ב, עמוד 172.

אל העם העברי בציון !

אנו עומדים בשלב הסופי של מלחמת עולם זו. כיום עושה כל עם ועם את חשבונו הלאומי. מה הם ניצחונותיו ומה הן אבדותיו? באיזו דרך עליו ללכת, כדי להשיג את מטרתו ולמלא את ייעודו? מי הם ידידיו ומי אויביו? מי הוא בעל ברית אמיתי ומי הוא הבוגד? ומי ההולכים לקראת הקרב המכריע? [...]

בני ישראל, נוער עברי!

אנו עומדים בשלב האחרון של המלחמה. אנו עומדים בפני ההכרעה ההיסטורית של גורלנו לדורות.

שביתת הנשק, אשר הוכרזה בראשית המלחמה, הופרה ע"י השלטון הבריטי. שליטי הארץ לא התחשבו לא בלויאליות, לא בויתורים ולא בקורבנות; הם הגשימו ומגשימים את מגמתם: חיסול הציונות הממלכתית. [...]

נסיק את המסקנות ללא חת. אין עוד שביתת נשק בין העם והנוער העברי לבין האדמיניסטרציה הבריטית בארץ-ישראל, המסגירה את אחינו בידי היטלר. מלחמה לעם בשלטון הזה, מלחמה עד הסוף. [...]

וזו דרישתנו:

השלטון על ארץ-ישראל יימסר מיד בידי ממשלה עברית זמנית. הממשלה העברית של ארץ-ישראל, הנציג החוקי היחיד של העם העברי, תיגש, מיד לאחר הקמתה, לביצוע עיקרים אלה:

א. תקים צבא עברי לאומי.

ב. משא ומתן עם כל הגורמים המוסמכים בדבר ארגון האווקואציה ההמונית של יהדות אירופה לארץ ישראל. [...]

הקמת הממשלה העברית והגשמת תכניתה – זוהי הדרך היחידה להצלת עמנו, להצלת קיומנו וכבודנו. בדרך זו נלך, כי אחרת אין. נלחם. כל יהודי במולדת ילחם. [...]

הנוער הלוחם לא יירתע מפני קורבנות, דם וסבל. הוא לא ייכנע, לא ינוח, כל עוד לא יחדש את ימינו כקדם, כל עוד לא יבטיח לעמנו מולדת, חרות, כבוד, לחם, צדק ומשפט.

ואם עזור תעזרו לו, הרי תחזינה עיניכם בקרוב בימינו בשיבת ציון ותקומת ישראל.

כה ייתן וכה יוסיף לנו האלוהים!

הארגון הצבאי הלאומי בארץ-ישראל

עם פתיחת המערכה, הטיל הארגון על עצמו שתי מגבלות: הימנעות מטרור אישי כשיטת-מלחמה ודחיית תקיפתם של יעדים צבאיים עד לסיום מלחמת-העולם.

ההתחלה

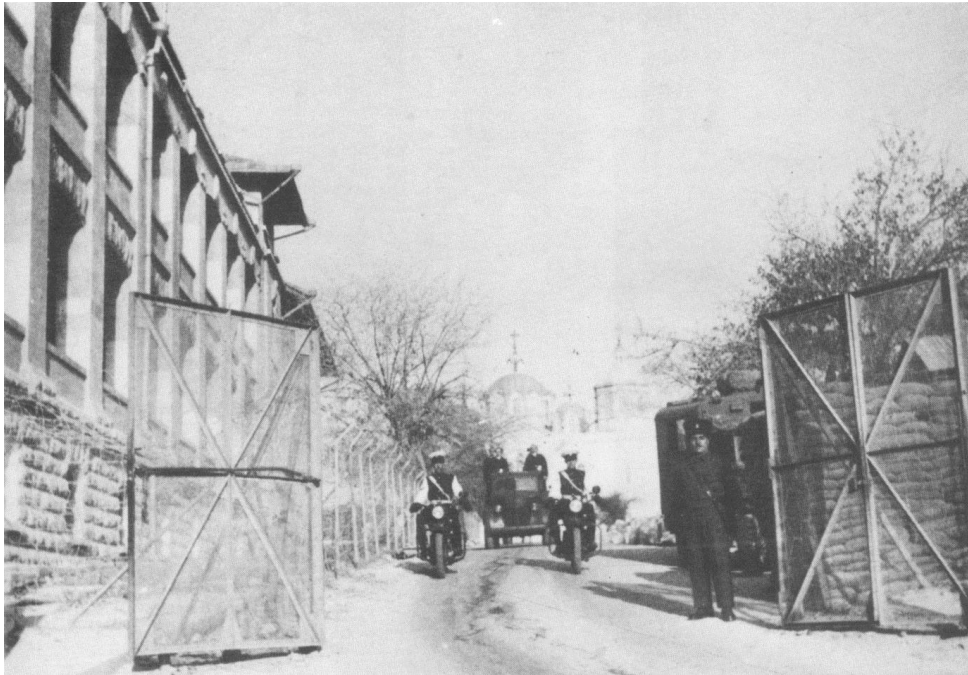
המטרה הראשונה של לוחמי האצ"ל הייתה משרדי העלייה של שלטונות המנדט הבריטי. משרדים אלה סימלו, יותר מכל דבר אחר, את הגבלת העלייה ומניעת הצלתם של יהודי אירופה. משרד העלייה הקפיד לתת רישיונות עלייה אך ורק על-פי המכסה שנקבעה ב"ספר הלבן", לפיו מספר העולים לא יעלה על 1500 בחודש. ממספר זעום זה ניכר את מספר היהודים שעלו באופן בלתי-לגלי ונתפסו על-ידי השלטונות. לפי ה"ספר הלבן" הייתה אמורה העלייה להיפסק לחלוטין ב-31 במרס 1944.

במוצאי שבת, 12 בפברואר 1944, התקיפו לוחמי האצ"ל את משרדי העלייה, בעת ובעונה אחת, בשלוש הערים הגדולות: ירושלים, תל-אביב וחיפה. הפעולה בוצעה בשלמותה ללא נפגעים.

כעבור שבועיים יצאו שוב לוחמי האצ"ל, הפעם כדי לפוצץ את משרדי מס-ההכנסה, שוב בשלוש הערים הגדולות. חוק מס-ההכנסה הופעל בארץ בשנת 1941, וכמצופה, לא זכה לאהדה רבה, במיוחד לאור העובדה שעיקר הנטל נפל על האוכלוסייה היהודית. אחד השיקולים בבחירת מטרה זו היה, כי גם אלה שלא תמכו במלחמת האצ"ל בשלטון הבריטי, לא יגנו את הפגיעה בגביית מס-ההכנסה מן התושבים. גם פעולה זו בוצעה בשלמות ובלא נפגעים.

לאחר טבילת האש הראשונה, הוחלט להעז ולפגוע במרכז העצבים של השלטון הבריטי – הבולשת והמשטרה. שוב תוכננה פעולה מתואמת בשלוש הערים הגדולות – ירושלים, תל-אביב וחיפה. בירושלים הייתה המשימה קשה יותר, מאחר והבולשת הבריטית שכנה במתחם מגרש הרוסים, בו שכנו גם מטה המשטרה ובתי-המשפט. למרות הקשיים הצליחו לוחמי האצ"ל, בפיקודו של רחמים כהן ("גד") לחדור למשרדי הבולשת ולהעביר את מטעני חומר הנפץ. אולם לפתע יצא מאחד החדרים סרג'נט סקוט, שהיה קצין תורן אותו לילה. הוא יצא לסיור שיגרתו והרגיש בתנועה חשודה על המרפסת. הוא נפגע מהאש שנפתחה עליו, אולם לפני שהתמוטט הצליח לפגוע באחד מלוחמי האצ"ל, אשר בניזמן. למרות חילופי האש, הצליחו החבלנים להפעיל את המטענים ולסגת מן המקום. כעבור דקות מספר נשמעה התפוצצות חזקה והבניין קרס תחתיו. אשר בניזמן (שכינויו המחתרתי היה "אבשלום") הצליח לסגת למקום מבטחים, אולם

כעבור זמן קצר מת מפצעיו והיה לקורבן הראשון של תקופת המרד. גם הקצין הבריטי סקוט מת מפצעיו. ההתקפה על מרכז הבולשת ביפו בוצעה בפיקודו של עמיחי פאגלין ("גידי") וההתקפה על בניין הבולשת בחיפה בוצעה בפיקודו של יעקב הלל.

הכניסה למגרש הרוסים בירושלים

עם ריבוי המבצעים גדל הניסיון הקרבי של הלוחמים ואתו גברה התעוזה. ב-17 במאי 1944 יצאו כ-40 לוחמי הארגון להתקיף ולתפוס את תחנת השידור הממשלתית ברמאללה, כדי לשדר משם שידור-מחתרת. ההשתלטות על התחנה הייתה מושלמת וללא אבדות, אבל השידור עצמו לא נתקיים בגלל תקלה לא צפויה בהפעלת המשדרים. כנגד זה בוצע במילואו, כעבור חודשיים, פיצוץ הבולשת המחוזית בירושלים. בליל ה-13 ביולי 1944 פרצה יחידה של האצ"ל אל תוך הבניין שברחוב ממילא, הפעילה את מטעני-הנפץ ונסוגה ללא נפגעים. ההתפוצצות גרמה להרס רב בבניין הבולשת המחוזית.

תוכנית "הקיר"

אחת הפעולות שפגעה ביוקרתו של השלטון ושמה אותו ללעג הייתה תכנית "הקיר", הקשורה לסדרי התפילה ליד הכותל המערבי. כבר בסוף שנות העשרים התלוננו הערבים כי התקיעה בשופר ליד הכותל המערבי פוגעת בקודשי האיסלאם. בשנת 1931 קבע "דבר המלך במועצתו" (הרשות המחוקקת של ממשלת המנדט), כי זכות הבעלות של המוסלמים על הר-הבית מקנה להם גם בעלות על אזור הכותל המערבי. בעקבות החלטה זו, נאסר על היהודים לתקוע בשופר ליד הכותל, למרות שהתקיעה היא חלק חשוב ובלתי נפרד מתפילות ראש השנה ויום הכיפורים. איסור התקיעה ליד הכותל המערבי פגע קשות ברגשות היהודים והאצ"ל החליט לפעול. מאז האיסור, בכל מוצאי יום הכיפורים נהגו אנשי אצ"ל ובית"ר "להבריח" שופר לרחבת הכותל, שם כבר חיכה המתנדב התורן שתקע את "התקיעה הגדולה" בסיום יום הצום. הדבר לא היה פשוט, כי שוטרים בריטים רבים מילאו את הדרכים לכותל וערכו חיפושים מדוקדקים בכליהם של היהודים שבאו להתפלל. גורלו של "התוקע" היה ברוב המקרים מאסר ב"קישלה", בניין המשטרה בעיר העתיקה ששימש גם כבית מעצר עוד מימי התורכים (הבניין עומד על תילו עד עצם היום הזה ומשמש את משטרת ישראל). תקיעת השופר ברחבת הכותל במוצאי יום הכיפורים מילאה לא רק תפקיד דתי, אלא גם הגבירה את הגאווה הלאומית בכל רחבי הארץ. ביום הכיפורים תש"ג (ספטמבר 1942) ביקר מנחם בגין בכותל והיה עד למחזה המביש של התפרצות השוטרים הבריטיים אל תוך הרחבה בחיפוש אחר הבית"ר שתקע בשופר.

בקיץ 1944 הועלתה שוב בעיית התקיעה בשופר ליד הכותל, אלא שהפעם הוחלט שלא להסתפק באדם אחד שיתקע במוצאי יום הכיפורים. מספר שבועות לפני הימים הנוראים החל הארגון בפרסום אזהרות לבריטים להדיר רגלם מן הכותל וכי שוטר שיימצא בקרבת הכותל ביום הכיפורים ייענש. האזהרות הלכו ותכפו ולקראת החגים הן הוצאו מדי יום ביומו. תשעה כרוזים פורסמו בסך-הכול ולהלן דוגמה של אחד מהם:

הודעה

כל שוטר בריטי שיעז, בניגוד לחוקי האנושות התרבותית, להתפרץ ביום הכיפורים אל הכותל המערבי, להפריע למתפללים ולחלל את קדושת התפילה - ייחשב ויירשם על-ידי הנוער העברי כפושע פלילי. אורח או עובר אורח, בין מוסלמי ובין נוצרי, לא יופרע בבואו אל או בעוברו את רחבת הכותל.

NOTICE

Any British Constable who will commit acts of violence near the Wailing Wall on the Day of Atonement and in defiance of the moral law of civilized people will disturb the worshippers assembled there and will desecrate the sanctity of prayer will be regarded and listed by the Hebrew Youth as a criminal offender. Visitors or passers-by, whether Moslems or Christians, will not be disturbed in their approaching or passing the Wailing Wall.

הארגון הצבאי הלאומי בארץ-ישראל

המתח הלך וגבר והכול היו דרוכים לקראת הבאות. נוצר הרושם שהארגון מתכוון לרכז כוחות גדולים ברחבת הכותל, אשר ימנעו מן הבריטים את הגישה בכוח הזרוע. אלא שכל זה היה הטעייה, ותכניות הארגון היו שונות לחלוטין. במוצאי יום כיפור הותקפו ברחבי הארץ ארבע תחנות משטרה, שהיו ידועות בשם מבצרי "טייגרט". היו אלה מבנים גדולים מבטון מזוין, שהוקמו בשנות השלושים על פי תכניתו של המהנדס הבריטי סר צ'ארלס טייגרט. אזהרות הארגון בעניין הכותל המערבי היו בבחינת לוחמה פסיכולוגית ושימשו כפעולת הסחה למבצע הצבאי העיקרי. למרבה הפלא, כיבדו השלטונות את אזהרות הארגון, ואף שוטר בריטי לא נמצא ברחבת הכותל ביום הכיפורים. תקיעת השופר המסורתית שלאחר תפילת נעילה בוצעה באין מפריע, ולאחריה פרצו המתפללים בשירת "התקווה" אדירה. שום התנגשות לא אירעה באותו יום ברחבת הכותל או בדרך אליו והבלשים הבריטיים שהסתובבו ללא מדים, התאכזבו מהעדר כוחות מזוינים של הארגון. הם לא ידעו כי יחידות הקרב של האצ"ל פעלו אותה שעה נגד מבצרי המשטרה בחיפה (בפיקודו של רחמים כהן), בקלקיליה, (בפיקודו של

נתן-ניקו גרמנט), בגדרה (קטרה) (בפיקודם של יהושע וינשטיין ושרגא עליס) ובבית דגן (בפיקודו של יעקב סיקא-אהרוני).

כרוז שפורסם על ידי האצ"ל לאחר "תכנית הקיר"

"הסזון"¹⁷

"הסזון" (כינוי לעונת הצייד באירופה) היה שם הקוד לרדיפות שרדפה ההגנה את האצ"ל כדי לשתק אותו כארגון. בעקבות הכרזת המרד נגד השלטון הבריטי בארץ-ישראל, החלו ההתקפות הצבאיות על מטרות ממשלתיות שונות. המנהיגות הרשמית של היישוב היהודי בארץ, ראשי הוועד הלאומי והסוכנות היהודית, התנגדו לפעולות אלה ודרשו להפסיקן. לטענתם, נבחרו המוסדות הלאומיים באופן דמוקרטי ועל-כן על האצ"ל ולח"י לקבל את מרותם. בספטמבר 1944 התקיימו שתי פגישות בין מנחם בגין, מפקד האצ"ל, לבין משה סנה, ראש המפקדה הארצית של ההגנה, ואליהו גולומב מראשי ההגנה. בפגישות, שנמשכו אל תוך הלילה, נדונה באריכות מערכת היחסים בין האצ"ל לבין הנהגת היישוב (פרטים, ראה אצל לפידות, "הסזון, צייד אחים"). בשאלת המרות הלאומית, אמר משה סנה, בין היתר:

אם תרחיבו את הפעולה זה מחייב שליטה על הנפש ועל הרכוש של הציבור. ועל הציבור יש לנו שליטה. אין אנחנו מתכוננים לוותר על שליטתנו בציבור, כי אנחנו הננו נושאי מנדט העם היהודי... באם תמשיכו בפעולותיכם יביא הדבר לידי התנגשות.

אליהו גולומב היה בוטה יותר:

אנו דורשים מכם להפסיק מיד [את פעולותיכם נגד הבריטים]... איננו רוצים שתתחיל מלחמת אחים... אולם נהיה מוכנים גם לכך. נהיה נאלצים לאחוז באמצעים שלנו למען מנוע את מעשיכם. המשטרה, לדעתנו, לא תוכל לחסלכם, אולם אם היישוב יתקומם הרי הדבר יביא לידי כך. ברור שאיננו מדברים על חיסולכם הפיסי, אולם התפתחות הדברים תביא גם לכך, היא תביא להשמדתכם. ואז לא חשוב מי התחיל הראשון - זה עניין של תעמולה והסברה.

¹⁷ פרטים, ראה אצל לפידות, הסזון, צייד אחים.

בגין דחה בתוקף את הטענה כאילו האצ"ל רוצה להשתלט על היישוב היהודי בארץ ואמר:

איננו חושבים לתפוס את השלטון ביישוב. אמרנו זאת בהרבה הזדמנויות. אין לנו כל אמביציות לכך... אנו חושבים שבן-גוריון הוא האיש, שיכול היום להוביל את הנוער למלחמה. אולם לשם כך בן-גוריון צריך לעזוב את מושבו ברחביה. כי כל זמן שהוא נמצא שם - לא יוכל לנהל את המלחמה הנ"ל. לנו אין כל אינטרס מפלגתי או מסגרותי. הננו מתפללים לשעה, שבה נוכל להכריז על סיום תפקידו של האצ"ל ולפזרו. ובאותו רגע שתצאו אתם למלחמה - נתייצב כולנו תחת הנהגה אחידה, שבה אתם תהיו הרוב המכריע. אולם כל זמן שלא עשיתם זאת, אנו ננהל את מלחמתנו.

מסתבר כי במקביל לפגישות האלה, החל שיתוף פעולה סודי בין הסוכנות היהודית והבולשת הבריטית.¹⁸ בעקבות ההלשנות נעצרו במהלך חודש ספטמבר 1945 חברי האצ"ל.

התפנית במאבק נגד המחתרת העברית חלה כתוצאה מההתנקשות בחייו של הלורד מוין בקהיר. הלורד מוין, שהיה ידוע כאנטי ציוני, נתמנה למיניסטר המדינה במזרח התיכון, וממקום מושבו בקהיר היה אחראי לביצוע מדיניות "הספר הלבן". לח"י, שראה בלורד מוין את האחראי לגירוש אניות המעפילים, החליט להתנקש בחייו. לשם כך נשלחו לקהיר שני חברי המחתרת, אליהו חכים ואליהו בית-צורי, וב-6 בנובמבר 1944, ביצעו השניים את ההתנקשות, אבל שלא כמתוכנן, נתפסו לאחר ביצוע המשימה. ההתנקשות בחייו של הלורד מוין עוררה סערה גדולה בארץ ובעולם, והמלחמה באצ"ל הפכה להיות גלויה. עוד לפני שנודעה זהות המתנקשים, התכנסה הנהלת הסוכנות היהודית ופרסמה הודעת גינוי חריפה. באותה ישיבה הוחלט על שורה של צעדים במלחמה ב"ארגוני הטרור" בארץ. לאחר שה"סזון" אושר על-ידי הנהלת הסוכנות היהודית והוועד הפועל הציוני, הובא העניין בפני מועצת ה"הסתדרות", הגוף שקבע יותר מכל מסגרת אחרת את התנהגותו של "היישוב המאורגן". בכרוז שפורסם בעיתונות, נאמר, בין היתר:

¹⁸ ראה אצל לפידות, הסזון צייד אחים.

מלחמה לנוער העברי בטרור ובמבצעיו!

[...] מחוללי הטרור, המכנים עצמם "ארגון צבאי לאומי ולוחמי חירות ישראל" בוגדים המה!
 מספסלי הלימודים יוצאו, ומן הסדנאות יורחקו. לא תורשה תעמולתם בכתב ובעל-פה!
 לא יינתן מחסה לעווכרים בבית הוריהם, קרוביהם ומכריהם!
 המהרסים והמחריבים שאין להם עוד תקנה, יבודדו ויופקרו, עד שיוקעו משורות היישוב, עד שהטרור ייפסק וארגונו יבוטל.

באשר לשיתוף הפעולה עם הבולשת הבריטית, נאמר בכרוז אחר:

...הסוכנות מציעה בזה, שכל האנשים המכירים את מישהו מהטרוריסטים, עליהם להודיע תכף ומייד למשטרה בעל-פה, בכתב או בטלפון ולקיים את המצווה: "ובערת את הרע מקרבך". אבות שיש להם בנים בארגונים אלה עליהם, באותו אופן להודיע למשטרה ולקיים בזה את המצווה: "כי יהיה לאיש בן סורר ומורה", עליו להוציא אותו אל הזקנים ולומר להם: "בני זה סורר ומורה איננו שומע בקול אביו ואמו, והוציאו אותו אל שער העיר וסקלו אותו באבנים". ובפרט שהאנגלים אינם מתכוונים לעשות לטרוריסטים שום דבר רע. הם יחזיקו אותם שנה שנתיים מובדל מאנשים עד שיתקרר בהם עודף המרץ, שבא להם כנראה מריבוי אכילה ומאי מעשה מתוך עצלות. [...]
 ועת לעשות למען העם היהודי והמולדת.

שני חברי הנהלת הסוכנות היהודית, הרב יהודה-ליב פישמן (מימון) ויצחק גרינבוים המשיכו להתנגד לכל צורה של שיתוף פעולה עם הבולשת הבריטית, וכאשר נפלה ההכרעה, הודיע גרינבוים על התפטרותו. בתגובה להחלטות הסוכנות היהודית והוועד הפועל של ההסתדרות, פרסם האצ"ל, ב-3 בדצמבר 1944, כרוז המודיע על מדיניות של אי-תגובה.

לא תהיה מלחמת אחים

[...]

ובפנים קודרות שואל היהודי הנאמן את עצמו ואת שכנו: הגם בכך נוכה? התפרוץ מלחמת-אחים בארץ-ישראל? הייחרב ביתנו בטרם הוקם? הייזכו שונאינו לראות את שאיפתם השפלה מתגשמת? האוויר מלא אבק-שריפה. נואמים ומנהיגים אינם חדלים לדבר על מלחמה פנימית. אחד מהם אמר, כי היא כבר פרצה; השני - פטפטן גדול מרעהו - ניבל את פיו בצעקה היסטורית: דם תחת דם, עין תחת עין! שלישי עמל ועמל וגילה סוף-סוף תוכנית הצלה לעם ישראל. זוהי התוכנית: לגרש מן הבתים, לגרש מבתי-ספר, להרעיב ולמסור לבולשת בנים לוחמים. "הם או אנחנו", אמר, "וכל האמצעים כשרים על מנת לחסלם" [מתוך נאום של בן-גוריון בוועידת ההסתדרות] ...

כן, מובנת חרדתו של היהודי הנאמן. הנראה את ילדינו מרימים יד או נשק איש נגד רעהו? מה יעשו הנרדפים, שעליהם נגזרו הגזרות האיומות הללו? איך יתגוננו? ...

אלו הן שאלות חמורות ואנו מוצאים לחובתנו לתת בשמנו - בשם הארגון הצבאי הלאומי בארץ-ישראל - תשובה.

וזו תשובתנו: היו שקטים, יהודים נאמנים; לא תהיה בארץ זו מלחמת אחים...

לא קל היה לבגין לשכנע את פיקודיו להבליג. שני נימוקים עמדו מאחורי החלטתו של בגין: ראשית, אמר, אם נגיב אנו עלולים לגרור את היישוב למלחמת אחים, ובכך ייפסק לחלוטין המאבק נגד השלטון הבריטי בארץ-ישראל. שנית, אין זה רצוי להחריף יתר-על-המידה את היחסים עם ההגנה, כי לא ירחק היום וגם הם יצטרפו למלחמה בשלטון הזר. חברי הארגון, שחונכו על ברכי "שבירת ההבלגה", התקשו לעכל את החלטת המפקדה הראשית. למרות זאת לא הפרו את הפקודה, אולי מתוך תקווה כי הערכתו של מנהיגם תתגשם ואכן תצטרף ההגנה למלחמה בבריטים (כפי שאומנם קרה כעבור שנה, עם הקמת "תנועת המרי העברי").

כל צמרת ההגנה הייתה עסוקה במתקפת הסזון: המידע על האצ"ל ולח"י רוכז בידי שירות הידיעות של ההגנה (הש"י). לרשות הש"י עמדו כ-250 אנשי פלמ"ח, שהועברו העירה וגויסו למבצע הסזון. הם עסקו בעיקובים אחר חשודים ובחטיפות של אנשי האצ"ל, לפי רשימות שקיבלו מן הש"י. נוסף לזאת עסקו אנשי הפלמ"ח גם באבטחת ראשי הסוכנות היהודית וזאת מחשש שהאצ"ל או לח"י יגיבו בחטיפות-נגד. כן הוקמה בסוכנות היהודית

בירושלים "המחלקה לתפקידים מיוחדים". מחלקה זו עמדה בקשר הדוק עם הבולשת הבריטית והיא שהעבירה לבריטים את רשימת השמות של החשודים בהשתייכות לאצ"ל.

קרוב לאלף שמות של חשודים בהשתייכות לאצ"ל הוסגרו לבולשת הבריטית כחשודים בהשתייכות לאצ"ל. רוב העצורים הועברו למחנה המעצר בלטרון וכמה מאות מהם הוגלו למחנות המעצר באפריקה (ראה "גלות אפריקה"). נוסף להלשנות, נחטפו עשרות רבות של חשודים, אשר הוחזקו בבתי-מעצר שנבנו במיוחד לצורך זה בקיבוצים שונים. החטופים נחקרו בידי אנשי הש"י ובכמה מקרים לוותה החקירה בעינויים גופניים קשים.

ממכתב שכתב הנציב העליון בירושלים אל שר המושבות בלונדון (מיום 1 במרס 1945) מתברר כי הסוכנות היהודית ניצלה את שיתוף הפעולה עם הבולשת הבריטית כדי להסגיר פעילים במפלגה הרוויזיוניסטית שכלל לא היו חברים באצ"ל, ובכך להיפטר מיריבים פוליטיים. במכתב נאמר, בין היתר:¹⁹

1. בסך-הכול סיפקה הסוכנות עד כה פרטים על 830 חשודים, שמתוכם אותרו ונעצרו עד עתה 337. מבין אלה, כלואים 241 על-פי תקנות לשעת-חירום; השאר שוחררו, ונמצאים תחת פיקוח או ללא תנאי...

כמו-כן נעשו מספר מעצרים מועילים במרכז של האצ"ל בתל-אביב.
2. למרבה הצער, רשימות הסוכנות של טרוריסטים כביכול, ממשיכות לכלול אנשים רבים שאינם קשורים לטרור, אך מבחינה פוליטית הם בלתי-רצויים לסוכנות. דבר זה מוסיף לקשיי המשטרה בהפרדת העזים מן התיישבים [...].

המקרה החמור ביותר מבין החטיפות, היה זה של יעקב תבין, שהיה אחראי לשירות הידיעות של האצ"ל ומבוקש מאוד על-ידי ההגנה. במשך שלושה חודשים הצליח תבין להתחמק מאנשי ההגנה שעקבו אחריו, אולם בסוף פברואר 1945 נפל לבסוף לידיהם. מהלך החטיפה תואר בעיתון "הארץ" מיום 2 במרס 1945 בזו הלשון:

¹⁹ ארכיון משרד המושבות הבריטי CO 733/457.

רושם רב עשתה ביום ג', ה-27.2.45, על עוברים ושבים ברחובות דיזנגוף וירמיהו חטיפתו של איש צעיר שעבר ברחוב. החטיפה אירעה בשעה 11 לפני הצהרים לעיניי אנשים רבים. אותה שעה נעצרה בפינת הרחובות דיזנגוף וירמיהו מכונית טקסי גדולה. מהמכונית יצאו כמה אנשים, מהם אחד לבוש מדי שוטר. האנשים התקרבו לאיש צעיר שעמד על המדרכה וחבילה בידו. בצעקות 'גנב' התנפלו האלמונים על הצעיר והחלו להכותו. הקהל ברחוב חשב שאמנם גנב כאן וכמה מהעוברים ושבים הצטרפו לאלמונים ועזרו להם להכניס את הצעיר לטקסי. הצעיר נאבק עם המתנפלים עליו וצעק ביידיש ובעברית: "יהודים – הצילו!" "מדוע אתם מרשים להכות יהודי?" הוא הוכנס למכונית שנעלמה במהירות הבזק.

חוטפיו של תבין הכניסוהו בכוח למכונית, קשרו את עיניו במטפחת, כבלו את ידיו והשכיבו אותו על רצפת המכונית. הוא הוסע לקיבוץ גבעת השלושה ומשם הועבר לקיבוץ עין-חרוד, שם הוחזק במתבן שהוסב לחדר-מעצר. שישה חודשים הוחזק תבין במעצר ועבר חקירות רבות שלוו בעינויים קשים. הוא שוחרר בתום מלחמת-העולם השנייה, כאשר החלה ההגנה במגעים עם האצ"ל להקמת "תנועת המרי העברי".

החטיפות זכו לתגובות חריפות מאוד בקרב היישוב היהודי בארץ. הרבנות הראשית יצאה בכרוז חריף נגד החטיפות ובו נאמר בין השאר:

מעשה אכזרי זה אסור בהחלט מדין תורה, זר ומתועב לעם ישראל ולכל איש מישראל ומחלל שם ישראל ויישובנו בארץ-ישראל. חידלו לכם ממעשה אכזרי ומתועב זה!

גם הפילוסוף הידוע הוגו ברגמן, איש "ברית שלום", שהיה מתנגד מושבע של המחתרת העברית, כתב:²⁰

החטיפות הן קברם של חיי ציבור דמוקרטיים... דין מוות על כל היקר לנו ביישוב הזה... כאן נעשים מעשי קו-קלוקס-קלן אלה ללא דין, ללא אפשרות של הגנה מצד הנאשם.

²⁰ ברגמן, "בעיות", אייר-סיוון תש"ה, עמוד 155.

אל המגנים הצטרפו הארגונים האזרחיים וכן עיריית תל-אביב, יחד עם עיריות ומועצות מקומיות בכל רחבי הארץ. ואמנם הלחץ הציבורי עשה את שלו והסזון הלך ודעך.

מגדל השמירה בקריית ענבים ששימש בית-מעצר לחטופי האצ"ל

האצ"ל נפגע קשה מן הסזון, אבל לא חוסל. לוחמים רבים נעצרו, אולם צעירים חדשים מלאו את מקומם של הוותיקים ולקראת אביב 1945 החל הארגון להתאושש. לאחר הפוגה של שבעה חודשים, יצאו שוב לוחמי האצ"ל לפעולה. במאי 1945 חובלו עמודי הטלפון ברחבי הארץ והונחו מרגמות מתוצרת עצמית מול מטרות ממשלתיות שונות בירושלים ובתל-אביב. בירושלים הונחו המרגמות מול מלון המלך דוד (מקום משכנה של מפקדת הצבא הבריטי ומזכירות הממשלה) ומול בית הדפוס הממשלתי (ליד תחנת הרכבת). בתל-אביב הונחו המרגמות מול המחנה הצבאי בשרונה (היום הקרייה). כן חובל צינור הנפט שחיבר את שדות הנפט של

עיראק עם בתי-הזיקוק בחיפה. ב-23 ביולי 1945 יצאה יחידה משותפת של לוחמי אצ"ל ולח"י, בפיקודו של יהושע וינשטיין ("בנימין"), ופוצצה גשר רכבת ליד הכפר הערבי ייבנה (יבנה של היום). הייתה זו פעולה משותפת ראשונה של שני הארגונים, אשר החליטו לפעול יחדיו נגד השלטון הבריטי בארץ.

תנועת המרי העברי

עם התקרב מועד סיום מלחמת-העולם באירופה, גברו התקוות בקרב מנהיגי התנועה הציונית לשינויים במדיניות הממשלה הבריטית כלפי עליית יהודים לארץ-ישראל. אולם כגודל התקווה – כן גודל האכזבה. זמן קצר לאחר המלחמה הוכרזו בבריטניה בחירות כלליות. מנהיגי מפלגת "הלייבור", שהייתה אותו זמן באופוזיציה, הבטיחו שאם מפלגתם תזכה בבחירות, הם יבטלו את "הספר הלבן" ויאפשרו לשארית הפליטה היהודית באירופה לעלות לארץ-ישראל. יתרה מזאת, הם גם יפעלו למען הקמת בית לאומי בארץ, שיהפוך בהדרגה למדינה יהודית עצמאית.

בקיץ 1945 זכתה מפלגת "הלייבור" בבחירות, אולם לא עבר זמן רב עד שהממשלה החדשה הכריזה כי לא יחולו כל שינויים במדיניות החוץ של בריטניה ולא יהיו שום הקלות בכל הנוגע לעליית יהודים ארצה. דבקותה של ממשלת "הלייבור" ב"ספר הלבן", גרמה אכזבה גדולה בקרב המנהיגים היהודיים בארץ ובתפוצות. הנהלת הסוכנות היהודית הגיעה למסקנה כי אין מנוס מפתיחת מאבק מזוין נגד ממשלת המנדט הבריטי בארץ-ישראל. ב-23 בספטמבר 1945 שלח משה סנה, ראש המפקדה הארצית של ההגנה, מברק לדוד בן-גוריון (ששהה אותה עת בלונדון) ובו כתב, בין היתר:²¹

הוצע שנגרום אינצידנט אחד חמור. אחרי-כן נפרסם הצהרה, שבה ייאמר כי זוהי רק אזהרה ורמז לאינצידנטים הרבה יותר חמורים.

תשובתו של בן-גוריון לא איחרה לבוא, וב-1 באוקטובר כתב מלונדון אל משה סנה:²²

ה. אין לצמצם התגובה בארץ בעלייה ובהתיישבות. מן ההכרח לנקוט ב-ח'- [חבלה] וב"גמול". לא טרור אישי, אבל גמול לכול יהודי נרצח על ידי הספר הלבן. פעולת ח' [חבלה] צריכה להיות רבת משקל ורושם ויש להיזהר ככל האפשר מקורבנות אנושיים.

ו. יש להזמין שני הפלגים היריבים [אצ"ל ולח"י] לשיתוף-פעולה, בתנאי של מרות אחידה ומשמעת מוחלטת. דרוש מאמץ מתמיד להבטיח אחדות ביישוב וקודם כל בקרב הלוחמים, למען המלחמה.

ז. התגובה צריכה להיות מתמידה, נועזת ומחושבת לזמן לא מעט...

²¹ ארכיון ההגנה, דף מן הסליק מספר 1.

²² שם, שם.

סנה ראה במכתבו של בן-גוריון אישור לפתיחת פעולות צבאיות נגד השלטון הבריטי. בשלב ראשון הופסק הסזון ונפתחו מגעים לשיתוף פעולה בין ה"הגנה", האצ"ל ולח"י. המשא-ומתן הוכתר בהצלחה, ובסוף חודש אוקטובר 1945, נחתם ההסכם בין שלושת הארגונים בדבר הקמתה של "תנועת המרי העברי". ואלה עיקרי ההסכם:²³

- א. ארגון ההגנה נכנס למערכה צבאית נגד השלטון הבריטי (קמה "תנועת המרי העברי").
- ב. אצ"ל ולח"י לא יוציאו אל הפועל את תכניות הלחימה שלהם אלא באישורה של מפקדת תנועת המרי.
- ג. אצ"ל ולח"י יוציאו אל הפועל תכניות לחימה שיוטלו עליהם על-ידי מפקדת תנועת המרי.
- ד. הדיונים על המבצעים המוצעים לא יהיו פורמליים. נציגי שלושת הארגונים הלוחמים יוועדו לפגישות קבועות, או לפי הצורך, בהן יקוים דיון על התכניות מבחינה מדינית ומעשית.
- ה. עם הינתן האישור העקרוני למבצעים, יקיימו המומחים של שלושת הארגונים בירורים על פרטי הביצוע.
- ו. הצורך באישורה של מפקדת תנועת המרי אינו חל על מבצעי רכש (כיבוש נשק מידי הבריטים); מבצעים אלה זכאים אצ"ל ולח"י להוציא אל הפועל על פי החלטתם הם.
- ז. ההסכם בין שלושת הארגונים הלוחמים מבוסס על "מצוות עשה".
- ח. אם באחד הימים תצטוו ההגנה לנטוש את המערכה הצבאית נגד השלטון הבריטי, הרי האצ"ל ולח"י יוסיפו להילחם.

הנהגת תנועת המרי הייתה מורכבת משני נציגים של ההגנה (ישראל גלילי ומשה סנה), נציג של האצ"ל (מנחם בגין) ונציג של לח"י (נתן פרידמן-ילין). בפורום זה היו מתקיימים דיונים כלליים, ועל האצ"ל ולח"י היה להביא בפני הפורום הצעות שונות לפעולה. אישור הפעולות נעשה על-ידי מפקדת ההגנה, לאחר שהתקיים דיון במסגרת המטה המבצעי, שכלל את יצחק שדה (מפקד הפלמ"ח), איתן לבני (מפקד המבצעים של האצ"ל) ויעקב אליאב (ראש המבצעים של לח"י). מאוחר יותר פרש אליאב מן הפגישות הללו וביקש מאיתן לבני לייצג אותו. למפקדת ההגנה הייתה הזכות לפסול הצעה לפעולה מסיבות מבצעיות, מדיניות או אחרות.

²³ מנחם בגין, במחירת, ב, עמוד 7.

ב-1 בנובמבר 1945 בוצעה ההתקפה המשותפת הראשונה של שלושת הארגונים, אשר נודעה בשם "ליל הרכבות". אותו לילה חיבלו יחידות של ההגנה ב-153 נקודות ברשת מסילות-הברזל ברחבי הארץ ופוצצו סירות משמר בנמל יפו וחיפה, בעוד יחידה משותפת של האצ"ל ולח"י, בפיקודו של איתן לבני, תקפה את תחנת הרכבת הראשית בלוד. ההד בבריטניה לפעולת "ליל הרכבות" היה רב. העיתונות פרסמה כתבות מפורטות על מעשי החבלה ונציגי הממשלה לא איחרו לגנות את הפעולה. הסוכנות היהודית פרסמה בלונדון הודעה מיוחדת, בה נאמר, בין היתר:

זוהי טרגדיה שהעניינים בארץ-ישראל הגיעו לשלב כזה. הסוכנות היהודית שוללת את השימוש באלימות כאמצעי למאבק פוליטי, אך נוכחה לדעת כי יכולתה להטיל התאפקות הועמדה במבחן קשה בשל המשך המדיניות [של הממשלה הבריטית] שהיהודים רואים אותה כפטלית לגביהם.

אמנם אין בהודעת הסוכנות היהודית הסכמה לפעולת החבלה, אולם זו הפעם הראשונה שהיא מביעה הבנה למניעיה.

פיצוץ משרדי הבולשת בשנית

כעבור חודשיים לערך, ב-27 בדצמבר 1945, יצאו כוחות משותפים של האצ"ל ולח"י, בפיקודו של שרגא עליס ("חיים טויט") כדי לפקוד בשנית את משרדי הבולשת בירושלים. הבריטים למדו את הלקח מן ההתקפה הראשונה (שנערכה ב-23 במרס 1944) וערכו ב"מגרש הרוסים" בירושלים סידורי ביטחון מיוחדים; אולם לוחמי המחתרת העברית הצליחו להתגבר על המשמרות הבריטיים, חדרו אל תוך הבניינים והפעילו בתוכם את מטעני הנפץ. בניין הבולשת המרכזית קרס תחתיו. שוב הוכח ששום דבר לא יוכל לעמוד בפני המוח והתעוזה היהודיים. על ההצלחה העיבו מותו של צבי אהרוני, איש לח"י, שנפצע פצעי מוות, ופציעתו של יעקב גרנק (שנודע אחר-כך בכינוי "דב הבלונדיני"), אף הוא איש לח"י. בפיצוץ בניין הבולשת בירושלים נהרגו שבעה שוטרים בריטיים ורבים נפצעו.

אותה עת הותקף המטה המחוזי של המשטרה והבולשת ביפו, ששכן בבניין בן ארבע קומות בדרך יפו-תל-אביב (היום רחוב אילת 19). הכוח הפורץ, בפיקודו של אליהו טמלר ("יהושע"), התקרב לבניין בחסות החשיכה והצליח להחדיר פנימה מטען של חומר נפץ. כעבור מספר דקות נשמעה

התפוצצות שהרסה את הקומה השנייה של הבניין, בה שכנה הבולשת הבריטית. שוטר ערבי ששהה במקום נהרג מן ההתפוצצות. אותו לילה התקיפה יחידה אחרת של האצ"ל, בפיקודו של עמיחי פאגלין ("גידי") את המחנה הצבאי ששכן במגרשי התערוכה בצפון תל-אביב. המטרה הפעם הייתה להחרים נשק כדי לחמש בו את היחידות הלוחמות של הארגון. מחילופי היריות נהרג חייל בריטי. כן נהרג לוחם האצ"ל דב שטרנגלס וחמישה נפצעו.

מראה בניין הבולשת במגרש הרוסים לאחר הפיצוץ

ליל שדות התעופה

אחת הפעולות המרשימות שנעשו בתקופת תנועת המרי העברי, הייתה ההתקפה על שלושה שדות תעופה צבאיים בעת ובעונה אחת. כזכור, נמנע האצ"ל מלתקוף מטרות צבאיות כל עוד נלחמה בריטניה בגרמנים. אולם לאחר סיום מלחמת העולם הוסרו כל ההגבלות והצבא הבריטי, שהשתתף

באופן פעיל בהכבדת עול השלטון על היישוב היהודי בארץ, לא היה חסין מפגיעתם של לוחמי המחתרת.

לאחר מלחמת-העולם השנייה, הפכה ארץ-ישראל למרכז חשוב של חיל-האוויר הבריטי ומטוסים מסוגים שונים הועברו ארצה. לא ייפלא אפוא שמטוסים אלה הפכו למטרות פגיעה של המחתרת. בלילה גשום וקר של ה-25 בפברואר 1946 בוצעה פעולה משולבת: יחידה של לח"י התקיפה את שדה התעופה ליד כפר-סירקין והעלתה באש 8 מטוסים. אותו לילה צעדה יחידה של האצ"ל לעבר שדה התעופה בלוד, שהיה במרחק של כשבעה קילומטרים מכפר-סירקין. על מגדל הפיקוח הציבו הבריטים זרקור רב-עוצמה, שסרק את שדה התעופה ואת הגדרות מסביב. כן היו במרכז השדה שני אוהלי-משמר, מהם יצאו מדי פעם סיורים של משוריינים נושאי ברן. ואם לא די בכל אלה, הרי שאנשי חיל-האוויר התגוררו במבנים מעבר לכביש והיו נכונים בכל רגע לפתוח באש. יחידת האצ"ל הגיעה לשדה התעופה באיחור, וכאשר התקרבו הלוחמים אל הגדר, נשמעו ברקע הדי הפיצוץ מכפר-סירקין. היה חשש שהבריטים יכינו לפורצים מארב, אולם דב כהן ("שמשון"), שנתמנה מפקד הפעולה, החליט להמשיך לפי התוכנית. אחת היחידות התקרבה בזהירות אל השנאי שהיה בקרבת מקום, ופיצוץ עז גרם לחשיכה בכל אזור שדה-התעופה. בשדה התעופה ניתן את אזהרה והחייילים הבריטיים נקראו לעמדות, אולם לוחמי האצ"ל חתכו את גדר התיל, הסתערו בחסות החשיכה פנימה והצמידו מטענים למטוסים שנמצאו אותה עת בשדה. יחידה אחרת שטפה באש את מבני המגורים של אנשי חיל-האוויר ומנעה מהם לצאת מבתיהם. לאחר הפעלת המטענים, נסוגו הפורצים למקום המפגש והיחידה כולה החלה לצעוד בשדה הבוצי לעבר פרדסי פתח-תקווה ורמת-גן. למחרת נודע כי בהתקפה על שדה התעופה בלוד הושמדו 11 מטוסים צבאיים.

בשעה ש"שמשון" ואנשיו צעדו לעבר שדה-התעופה לוד, עשו את דרכן שתי משאיות בכביש המוביל מרחובות לעבר שדה התעופה הצבאי בקסטינה (חצור של היום). המשאית הראשונה הייתה עמוסה נשק וחומרי נפץ, מכוסים בחציר וארגזי ירקות. על הארגזים ישבו 12 לוחמים מחופשים לערבים. במשאית השנייה היו יתר הלוחמים, לבושים בגדי עבודה של חברי מושב החוזרים לבתיהם. המשאיות עצרו לא הרחק משדה התעופה, שם חולק הנשק והיחידה, בפיקודו של עמיחי פאגלין ("גידי"), צעדה לעבר היעד. הכוח הצליח להתקרב אל גדר שדה-התעופה מבלי שהשומרים הרגישו בו וחתך בשקט את הגדר. החבלנים נכנסו בעד הפרצה וצעדו במהירות לעבר המטוסים. באמצעות הסולמות שהביאו אתם, הניחו את המטענים במקום

החיבור של הכנף אל גוף המטוס ולאחר הפעלת מנגנון ההשהיה, נסוגו למקום המפגש. אש המקלעים של יחידת החיפוי מנעה מאנשי חיל-האוויר שהתגוררו במקום מלצאת מבתיהם. בעוד הלוחמים מתכנסים מחוץ לשדה-התעופה, נשמעו רעמי פיצוצים בזה אחר זה וכעשרים מטוסים צבאיים עלו בלהבות.

הכוח צעד בשביל בין הפרדסים וכעבור כרבע שעה נשמעה ירייה בודדת. אחד הלוחמים, נאזים עזרא עג'מי ("יהונתן"), נפגע מכדור וכעבור זמן מת מפצעיו. היה זה הקורבן היחידי בפעולה הנרחבת שנערכה באותו לילה. מיכאל אשבל השתתף בהתקפה על שדה-התעופה בלוד. לימים, כשישב בתא הנידונים למוות בכלא ירושלים (ראה להלן), כתב שיר בהשראת אותה פעולה:

ללא דרך הגונדה צועדת
ובבוץ רגלים בוססות
אל הקרב הצת את השלהבת
אש המרד - יינתן האות.

על הארץ ציפורי הפלד
לאור-ליל נראות הן לא רחוק.
זנק קדימה! הפקודה נשמעת.
"מוכנים!" - עונים אנשי הח"ק.

זנקו חיש חיילי-מולדת,
רעדה האדמה פתאום:
אש שולחה שם, הומטרה עופרת
מטוסים באש עולים עד תום.

ללא דרך הגונדה נסוגה,
מן הקרב פוסעים הם בגאון,
כך, רק כך, המדינה נכבשת,
בחזון, מקלע וברימון.

לשיר הותאמה המנגינה של "שלושה טנקיסטים" (משירי "הצבא האדום") והוא הפך לאחד משירי הלכת הפופולריים של לוחמי האצ"ל.

גזר דין מוות

ב-6 במרס 1946, בשעה 1:30 (שעת ארוחת הצהרים), קרבה לשער המערבי של המחנה הצבאי בצריפין (סרפנד) משאית צבאית ועליה 30 לוחמי אצ"ל מחופשים לחיילים בריטיים. בעוד ה"קצין" שישב ליד הנהג מוסר את צו התנועה לש"ג, ירדו כמה בחורים מן המכונית והתגברו ללא קושי על הזקיף ועל חמשת החיילים שהיו בתורנות באוהל המשמר. המכונית עשתה את דרכה במהירות ישירות למחסן הנשק. ה"חיילים" קפצו מן המשאית והחלו מיד בהעמסת ארגזי הנשק. לפני שסיימו את מלאכתם, חזר אחד החיילים הבריטיים מן הארוחה והתעורר אצלו חשד כשראה את הפעילות הבלתי שגרתית. הוא פתח באש ואילו הצטרפו חיילים נוספים שהיו בקרבת מקום. מחילופי האש נפגעו חמישה לוחמים, ביניהם יוסף שמחון ומיכאל אשבל שנפצעו באורח קשה. נהג המשאית מיהר לצאת מהמחנה עם הנשק והלוחמים, לא לפני שמפקד הפעולה, אליהו טמלר ("יהושע"), הפעיל מוקש שפוצץ את אשר נשאר במחסן הנשק. ליד ראשון-לציון הורדו הפצועים לקבלת עזרה רפואית והנשק פורק בחולות המושבה. הפצועים קל הסתלקו מן המקום יחד עם הבריאים, בעוד שמחון ואשבל הוכנסו למכונית, יחד עם שולמית שמואלי וצפורה פלומין שהיו בתחנת העזרה ראשונה, והנהג עשה את דרכו במהירות לכיוון בית-החולים בתל אביב. בדרך נתקלו במשוריין בריטי שחייליו ערכו חיפוש במכונית ועצרו את נוסעיה. שני הפצועים הועברו תחילה לכלא יפו ולאחר שנחקרו, הועברו לבית החולים הממשלתי, שם נותחו. שתי הבנות הועברו לבית-הסוהר לנשים בבית-לחם והוחזקו במעצר עד צאת הבריטים את הארץ. למעלה מחודשיים לאחר מעצרו, הועמדו שמחון ואשבל בפני בית-הדין הצבאי בירושלים. הם וויתרו על עזרתו של עורך-הדין מכס קריצ'מן, שהועמד לרשותם, ובחרו להצהיר הצהרות פוליטיות בהן כפרו בזכות הבריטים לשלוט בארץ.

[...] את רוחו של העם העברי לא תשברו ואת שאיפת החופש, המקננת בלבות בניו, לא תשמידו. והודעתי זו, שהנני מוסר במקום הזה, תשמש עדות - אחת מני רבות - לעמדתם הבלתי ניתנת לערעור של ששים ריבוא אזרחים עברים, המאוחדים כאיש אחד במלחמתם למען שחרור ארצם מידי שלטון הדמים הבריטי (דברי מיכאל אשבל).

בית-הדין הצבאי דן את שמחון ואשבל למוות בתלייה. לאחר קריאת גזר-הדין קמו השניים ושרו את "התקווה" יחד עם העיתונאים שהיו באולם. מיד לאחר פרסום גזר-הדין, שודרה ב"קול ציון הלוחמת" (תחנת השידור של האצ"ל) ההודעה הבאה:

אל תתלו את חיילינו השבויים,
חי אלוהים כי שבור נשבור את עמודי התלייה שלכם.
על גרדום בגרדום נשיב.

ב-18 ביוני 1946, יצאו לוחמי האצ"ל לתפוס בני ערובה בריטיים כדי להציל את חיי חבריהם שנידונו למוות. בתל-אביב פשטו שתי חוליות על שני בתי-מלון, "גת רימון" ו"הירקון", בהם נהגו להתארח קצינים בריטים. בשני המקרים פגשו הלוחמים מספר רב של קצינים; הם בחרו בחמישה בעלי הדרגות הגבוהות ביותר והעבירו אותם למקום מחבוא שהוכן בעוד מועד. הצבא הבריטי ערך חיפושים נרחבים בתל-אביב ובסביבתה, אולם מקום המחבוא לא נמצא. בסופו של דבר שוחררו הקצינים הבריטיים והנציב העליון המיר את גזר-דין המוות שהוטל על שמחון ואשבל במאסר עולם.

חבלה במסילת הברזל בדרום הארץ

בליל ה-2 באפריל 1946 יצא האצ"ל לפעולה נרחבת בדרום הארץ, במטרה לשתק את תנועת הרכבות. הייתה זו הפעולה הגדולה ביותר שערך האצ"ל עד אז והשתתפו בו כ-100 לוחמים. אותו לילה פוצצו אנשי לח"י את גשר "נעמן" מדרום לעכו.

כוח האצ"ל, שפעל לאורך כארבעים וחמישה קילומטר, נחלק לשלוש קבוצות: יחידה אחת (הכוח הצפוני), בפיקודו של מנחם שיף ("זאב"), התכנסה בבית האריזה של אחד מפרדסי רחובות ומשם צעדה לעבר הכפר הערבי ייבנה. בהגיעם אל היעד, הניחו החבלנים מטענים סביב העמודים שתמכו בגשר הרכבת, ולאחר שהבעירו את פתילי ההשהיה, התרחקו במהירות מן המקום. כעבור זמן קצר נשמעו מספר התפוצצויות והגשר קרס אל תוך הוואדי. חולייה אחרת התקרבה אל תחנת הרכבת ובעודה עוסקת בפיצוץ מתקנים שונים, התקרבה למקום כוח בריטי שפתח באש.

החוליה השיבה אש ומחילופי היריות נפגעו שלושה בריטים. לאחר השלמת המשימה, נסוגה יחידת האצ"ל אל אזור החולות בדרום ראשון-לציון, הנשק הוכנס למחבוא והבחורים התפזרו לבתיהם.

שתי היחידות האחרות התכנסו בבית-אריזה אחר, אף הוא באזור רחובות. לאחר קבלת ההסברים, עלו הבחורים על שתי משאיות. בדומה למקרה של ההתקפה על שדה התעופה בקסטינה, היו על המשאית הראשונה בחורים בלתי מזוינים, על תקן פועלים החוזרים מעבודתם, בעוד המשאית השנייה הייתה מלאה בתפוזים; מתחתם כלי הנשק, ומעליהם - "פועלים ערביים". השיירה פנתה דרומה, ובמקום שנקבע מראש (לא רחוק מקיבוץ יבנה), עצרו המשאיות. התפוזים סולקו במהירות והנשק נערם על האדמה וחולק לאנשים. בנקודה זו התפצל הכוח לשניים: יחידה אחת (הכוח המזרחי) צעדה לעבר אזור זרנוגה (בין הכפר הערבי ייבנה לבין אשדוד), בעוד היחידה השנייה (הכוח הדרומי) פתחה במסע לעבר תחנת הרכבת הסמוכה לכפר הערבי אשדוד.

התאום היחידי בין שלוש היחידות היה שעת ההתקפה, שנקבע ל-20.00 (מכשירי אלחוט לא היו ברשות האצ"ל באותם ימים). הכוח המזרחי, בפיקודו של אליעזר פדהצור ("גד"), התעכב בדרך, וכאשר התקרב ליעד - נשמעו הדי ההתפוצצויות שהגיעו מכיוון ייבנה. השומרים קיבלו את פני הבאים בירי רקטות תאורה שהכבידו על ההתקדמות. הכוח התפצל למספר חוליות שהתפזרו בשטח והניחו מטענים מתחת לגשרונים, מעברי מים וכן ליד המסילה ועמודי הטלפון. אחת החוליות נתקלה באש המשמר ואחד מאנשיה, עזרא רביע, נפצע קשה מירייה בחזהו. לאחר הפעלת המטענים, התקבצו החוליות במקום המפגש, על אחת הגבעות והיחידה פתחה בנסיגה בחולות לעבר בת-ים, מרחק של 25 ק"מ. רביע נישא על אלונקה, בעוד פצוע נוסף שנפצע בזרועו, צעד בעודו נתמך על-ידי אחד החברים. רביע איבד את הכרתו וכעבור זמן לא רב נפח את נשמתו. הוחלט לקברו בחולות, בהנחה שהבריטים ימצאו אוחו למחרת היום ויביאוהו לקבורה באחד היישובים הסמוכים. החברים עמדו בדומיה ליד הקבר הרענן ואחד מהם אמר קדיש.

הבחורים המשיכו בצעידה בחולות, ולפנות בוקר הגיעו לבת-ים, שם מסרו את הנשק והתפזרו. הפצוע הועבר לבית-חולים לילדות בתל-אביב שטיפל בפצועי האצ"ל.

הכוח הדרומי, בפיקודו של דב כהן ("שמשון") הגיע לאשדוד, אף הוא באיחור. החוליה שתקפה את הגשר נתקלה בהתנגדות השומרים שהתבצרו ב"פילבוקס". בקרב היריות שהתפתח נהרגו שני שוטרים והשלישי נמלט. לאחר הנחת המטענים, התקדם הכוח לעבר תחנת הרכבת. הבחורים השתלטו על חמשת השוטרים ששמרו על המקום וכן על עובדי התחנה והניחו מטענים ליד המתקנים השונים. הם גם השתלטו על קטר שהגיע

למקום במקרה ופוצצו אותו יחד עם יתר המתקנים. עם סיום המשימה, החלה הצעדה דרומה. ההליכה בחולות הייתה קשה והאטה את הנסיגה. כאשר הבחורים התקרבו לבת-ים, כבר האיר השחר ומטוס סיור בריטי גילה אותם. לא עבר זמן רב וכוחות צבא זרמו לאזור והקיפו את הבחורים העייפים. בקרב שהתפתח נהרג איש האצ"ל אבנר בן-שם וארבעה נפצעו. בחולות בת-ים נעצרו על-ידי הבריטים 31 לוחמים וביניהם מטובי המפקדים של הארגון. תפיסתם של ה-31 הייתה מכה קשה לחיל הקרב (ח"ק) של האצ"ל, אולם יחד עם זאת גרם מעצרם של מספר כה גדול של לוחמים להד נרחב בתקשורת המקומית והבין-לאומית. בין העצורים היה גם איתן לבני ("איתן") שהיה קצין המבצעים הראשי של האצ"ל. הוא נשפט, יחד עם חבריו, ל-15 שנות מאסר, אולם כעבור שנתיים יצא אל החופש עם פריצת כלא עכו.

פעולות ההגנה

בעוד לוחמי האצ"ל ולח"י מתקיפים מטרות צבאיות, צמצמה עצמה ההגנה תחילה להתקפה על מטרות הקשורות עם ההעפלה. כך הותקפו תחנות משמר החופים בגבעת-אולגה ובסידיני -עלי ופוצצו מתקני הרדאר בחיפה. אולם ככול שהמאבק המזוין נגד השלטון הבריטי התפתח, הורחבה החזית גם למטרות צבאיות שאינן קשורות בהעפלה, כמו ההתקפה שנערכה ב-22 בפברואר 1946 על המשטרה הניידת בכפר-ויתקין, בשפרעם ובשרונה (היום הקריה של ת"א).

השיא בפעולות ההגנה הייתה הריסתם, בלילה אחד, של 11 גשרים שחיברו את ארץ-ישראל עם הארצות השכנות ושנודע כ"ליל הגשרים". היה זה המבצע המקיף ביותר, וגם האחרון, שביצעה ההגנה במסגרת "תנועת המרי העברי". בלילה ה-17 ביוני, יצאו כל ארבעת גדודי הפלמ"ח לפעולה שהקיפה את כל גבולות הארץ; בצפון, בדרום ובמזרח. המבצע השיג את מטרתו, והארץ נותקה מכל שכנותיה. במקרה אחד, בגשר א-זיו, קרתה תקלה, וכתוצאה ממנה נהרגו ארבעה עשר מלוחמי הפלמ"ח.

לאחר "ליל הגשרים" נכתב ב"עוז", הביטאון הבלתי לגאלי של "אחדות העבודה", כי:

הפעולות האחרונות מעידות על כך שהמערכה עלתה לשלב חמור יותר; שוב לא היו אלה מבצעי אזהרה בלבד. הפעולות היו מכוונות לגרימת נזק ממשי לשלטונות בארץ, והנזק נגרם. הן נועדו להפסיק את התחבורה בין הארץ לשכנותיה, והתחבורה נפסקה. הפעולות הוכיחו שכל-עוד לא יהיה פתרון ציוני לארץ, לא תוכל הממשלה לשלוט בה.

השבת השחורה

תגובת הבריטים לפיצוץ הגשרים בידי כוחות הפלמ"ח ("ליל הגשרים") לא איחרה לבוא ולמחרת הפעולה ביצעו כוחות גדולים של הצבא חיפושים נרחבים בקיבוץ מצובה שבגליל המערבי. הקיבוץ נחשד כי שימש בסיס יציאה ליחידת הפלמ"ח. 27 חברים נעצרו ונשלחו לכלא עכו.

גם בקיבוץ בית-הערבה, בצפון ים-המלח, נערכו חיפושים, בחשד שהמקום שימש בסיס יציאה ליחידה שהתקיפה את גשר אלנבי. בהתנגשויות עם החיילים נפצעו 12 מתושבי הקיבוץ, 2 מהם קשה, ו-70 איש נעצרו. למחרת היום צרו כוחות צבא על קיבוץ כפר-גלעדי שבצפון וכאשר פרצו החיילים פנימה, גילו החברים התנגדות פסיבית. מאות אנשים מיישובי הסביבה חשו לעזרה ומשהתקרבו לקיבוץ, נפתחה עליהם אש. מן היריות נהרגו שלושה יהודים ונפצעו שישה.

בכל הפעולות שביצעו הבריטים לאחר "ליל הגשרים", נהרגו ארבעה יהודים, נפצעו 18 ולמעלה מ-100 הושמו במעצר. אלא שכל זה היה מעין הקדמה למבצע גדול בהרבה, שנערך כשבועיים אחר-כך ונודע בשם "השבת השחורה", הוא מבצע "אגתה".

המבצע, שתוכנן בקפדנות ובסודיות רבה נגד היישוב המאורגן, החל אור ליום השבת ה-29 ביוני 1946. עוצר הוכרז בכל רחבי הארץ ו-17 אלף חיילים פשטו על מוסדות ומקומות יישוב כדי להחרים נשק ומסמכים וכן כדי לעצור את מנהיגי היישוב ופעילי ההגנה. ממשלת המנדט הודיעה כי היא נחושה בדעתה לעקור את הטרור והאלימות וכי פעולות הצבא קיבלו את אישור הממשלה בלונדון. מבצע "אגתה", כפי שכונה על-ידי הבריטים, בא בהפתעה והשיג את מרבית מטרותיו. נאסף חומר מודיעיני רב ואלפים נעצרו ונכלאו במחנה מעצר מיוחד שהוכן לקראת מבצע זה ברפיח. בירושלים, פשטו חיילים בריטיים על בנייני הסוכנות היהודית ולאחר חיפוש יסודי בחדרים ובעיקר בארכיון, הם החרימו מסמכים רבים, שהוטענו על שלוש משאיות גדולות והועברו למלון המלך דוד בירושלים, מקום משכנם של מזכירות הממשלה והמפקדה הראשית של הצבא. בין המסמכים היו גם מברקים שהוכיחו בעליל את חלקה של הסוכנות היהודית בהנהגת תנועת המרי העברי. כן נמצא תוכן ההסכם בין ההגנה לבין האצ"ל ולח"י, ומברקים המאשרים פעולות של האצ"ל ולח"י נגד הבריטים במסגרת תנועת המרי. נמצא גם תוכנם של שידורי "קול ישראל" (תחנת השידור החשאית של

(ההגנה) שנאמר בהם, בין היתר, כי ייעשה הכול כדי "להכשיל העברת בסיסים בריטיים לארץ-ישראל ולמנוע את הקמתם בארץ".
 נוסף למסמכים הרבים שהוצאו ממשרדי המוסדות הלאומיים, פרצו חיילים לבתיהם של חברי הנהלת הסוכנות היהודית ועצרום.²⁴

לביתו של הרב פישמן-מימון בן השישים הגיעו בשבת ב-4:15 בבוקר קצין משטרה ואחריו קצין צבא עם שתי מכוניות צבא. החיילים הקיפו את הבית. הרב פישמן הודיע לבאים לאוסרו כי אינו יכול לנסוע בשבת והציע ללכת ברגל או להעמיד משמר ליד הבית עד מוצאי שבת ואז יוכל לנסוע. הוא ביקש מן הקצינים שיפנו אל הממונים עליהם, בקשר להצעה זו. אך הללו קיבלו הוראה לקחתו מיד. אז ישב הרב פישמן על כיסא והשיב כי לא יזוז ממקומו. החיילים אמרו לשאת אותו בידיים עם הכיסא, אולם הרב פישמן החליק מן הכיסא ואז לקחוהו בכוח והעלוהו על המכונית. בבית גם נעשה חיפוש, ומאחר שלא היה חשמל בגלל השבת, השתמשו החיילים בפנסים שהיו בידיהם.

בין הנאסרים היו גם משה שרתוק (שרת) וברנרד ג'וזף (דב יוסף) מן המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית וכן דוד רמז, יושב-ראש הוועד הלאומי. אליהם נוספו עוד אישי ציבור שנעצרו ברחבי הארץ והובאו למחנה האחמי"ם (אנשים חשובים מאוד) שנבנה עבורם בלטרון. בתל-אביב נערך חיפוש יסודי בבית הוועד הפועל של ההסתדרות וכן במשרדי העיתון "דבר" ובבנק הפועלים.

חיפושים ומעצרים נערכו גם בקיבוצים רבים, אולם ההצלחה הגדולה ביותר הייתה לבריטים בקיבוץ יגור. שבוע ימים נערכו החיפושים ביגור וכנראה שהיו לבולשת ידיעות מוקדמות על הימצאם של מחסני נשק במקום. חברי הקיבוץ התנגדו התנגדות פסיבית, אולם הם פוזרו באמצעות גז מדמיע והושמו במכלאות שהוקמו על-ידי החיילים.

תחילה נשא החיפוש אופי שיגרת, אולם לאחר שנמצא מחסן הנשק הראשון, השתנה היחס והבריטים חפרו מתחת לרצפות והפכו כל אבן בחיפושיהם אחר נשק. ואמנם, לאחר שבוע של חיפושים, נפל לידיהם שלל רב, שכלל למעלה מ-300 רובים, כ-100 מרגמות 2 אינטש, למעלה

²⁴ עיתון "דבר" מיום 1.7.1946

מ-400,000 כדורים, כ-5000 רימונים וכן 78 אקדחים. את השלל העצום הזה הציגו הבריטים במסיבת עיתונאים שערכו במקום, ולאחר שעצרו את כל הגברים שנמצאו בביגור, עזבו את הקיבוץ.

בקיבוץ מזרע פרצו חיילים בריטים למטה הפלמ"ח והחרימו מסמכים רבים, ביניהם גם את כרטסת חברי הפלמ"ח. אמנם השמות נכתבו בכרטיסים בשפת סתרים, אולם גם אם לא הצליחה הבולשת לפענחם, החרמת הכרטסת היוותה פגיעה מורלית קשה למטה הפלמ"ח.

חיפוש נשק באמצעות מכשיר מגנטי

במסגרת "השבת השחורה" נעצרו ברחבי הארץ כ-2,700 איש, שהועברו למחנה המעצר ברפיח.

יומיים לאחר "השבת השחורה" התכנסה מפקדת ההגנה בראשותו של משה סנה, לדון בדרכים לתגובה. דעת המשתתפים הייתה שיש להמשיך במאבק המזוין וזאת כדי להוכיח לבריטים שלמרות המאסרים ההמוניים, לא הצליחו לשתק את תנועת המרי העברי.

זוה לשון הכרוז שהופץ ב-2 ביולי 1946 מטעם תנועת המרי:

החֹמָה

עֲנֵי הַטְּחוֹן וְהַגֵּר

ברִיטְנִיהַ אַסְרָה מִלְחָמָה
 עַל עַם יִשְׂרָאֵל!
 עַם יִשְׂרָאֵל יֹשֵׁב מִלְחָמָה
 שְׁעָרָה!
 הַמְרֵי הָעֵבְרִי יִמְשֹׁךְ!
 הַמְרֵי הָעֵבְרִי אֶךְ הַחֹל!
 הַמַּחְתֵּדֵת הָעֵבְרִית
 עוֹמֵדֵת אִיתָנָה לְשִׁירוֹת
 הָאוֹמָה!
 הַלֵּאָה הַשְּׁלֵטֵן הַנְּאֻצִי-
 בְּרִיטִי!
 הַלֵּאָה בְּנֵי טִיטוֹס הַטּוֹמָאִים
 מִן הָאָרֶץ הַקְּדוּשָׁה!
 יְגוֹר הַחֲרָבָה: עוֹד נְבִיךְ
 וְנְבִיחַ!
 תַּחִי הָעֲלִיָּה הַחֲפְשִׁית!
 תַּחִי מְדִינַת הַיְּהוּדִים!
 תְּבֹעֵת הַבְּרִי ב' חֹמַת הָאֵלֶּיךָ

מפקדת ההגנה החליטה לבצע שלוש פעולות נגד השלטון הבריטי. האחת - פשיטה של הפלמ"ח על מחנה הצבא בבת-גלים לשם החרמת נשק (לפי הידיעות של הש"י, הועבר לשם הנשק שנלקח ביגור). ביצוע הפעולה השנייה הוטל על האצ"ל - פיצוץ בניין מלון המלך דוד, בו שכנו משרדי ממשלת המנדט והמפקדה הראשית של הצבא הבריטי. על לח"י הוטל לפוצץ את בניין "האחים דוד" הסמוך לו, בו שכנו משרדי הממשלה. במכתב שכתב סנה אל בגין נאמר:²⁵

א. עליכם לבצע בהקדם האפשרי את הצ'יק [הכוונה למלון המלך דוד - מלונצ'יק] ואת הבית של "עבדך משיחך" [הכוונה לבניין האחים דוד].

הודיעני על המועד. מוטב בבת אחת. אין לפרסם זהות הגוף המבצע - לא בפרסום במפורש ואף לא ברמיזה.

ב. אף אנו מכינים משהו - פרטים נודיעכם בעוד מועד.

ג. יש להוציא את ת.א. [תל-אביב] וסביבתה מכלל כל תוכנית פעולה. אנו מעונינים כולנו לשמור מכל משמר על ת"א - כמרכז חיי היישוב וכמרכז פעולתנו אנו. אם בעקבות פעולה תשותק ת"א (עוצר, מאסרים), נשותק גם אנו ותוכניותינו. אגב, לא כאן מרוכזים העצמים החשובים של הצד שכנגד. ובכן, ת"א - "מחוץ לתחום" בשביל צבאות ישראל...

1.7.46 "מ" [משה סנה]

בעוד ההכנות לפעולות היו בעיצומן, הגיע מאיר וייסגל למקום מחבואו של סנה. וייסגל בא בשליחותו האישית של חיים וייצמן, נשיא ההסתדרות הציונית (וייצמן עצמו שכב אותו זמן על ערש דווי בביתו ברחובות). וייסגל הודיע לסנה כי וייצמן מפציר בו להפסיק את המאבק המזוין נגד הבריטים. בין השאר, ציטט וייסגל את וייצמן באומרו:

במדינות מקובל כי הנשיא הוא המפקד העליון של הכוחות המזוינים. מעולם לא נזקקתי לסמכות זו ולא עלה בדעתי להתערב בענייניכם. הפעם, הראשונה והיחידה, הנני משתמש בזכות זו ודורש ממך להפסיק את כל הפעילות.

וייצמן דרש תשובה מיידית והודיע שאם בקשתו תידחה, הוא יתפטר מתפקידו ויפרסם ברבים את סיבות ההתפטרות. סנה, שהתנגד להפסקת המאבק המזוין נגד הבריטים, הודיע לוייסגל כי אינו יכול להכריע בעניין זה בעצמו וכי יביא את דרישתו של וייצמן בפני ועדת X²⁶. בוועדה התעורר ויכוח לגבי סמכויותיו של נשיא ההסתדרות הציונית, אולם בסופו של דבר הוחלט ברוב קולות להיענות לבקשתו של וייצמן. סנה, שהתנגד להחלטה, הודיע על התפטרותו מתפקידו כראש המפקדה הארצית של ההגנה, אולם נשאר איש הקשר עם האצ"ל ולח"י. בפגישה עם בגין העלים סנה את החלטת ועדת X וכל בקשתו הייתה לדחות את ההתקפה על מלון המלך דוד ולא לבטלה. סנה החליט כי הוא עצמו ייסע לפאריס, כדי להשתתף בישיבת

²⁶ ועדת X הייתה הוועדה המדינית העליונה שבפניה הובאו התוכניות האופרטיביות של תנועת המרי (ללא פירוט היעד והתאריך המדויק) והביצוע היה מתקיים רק לאחר אישור הוועדה.

הנהלת הסוכנות היהודית בה יידון המשך המאבק בממשלת המנדט. לפני צאתו את הארץ, ב-19 ביולי, העביר סנה לבגין פתק נוסף, שנאמר בו:

שלום!

שמעתי מחברי על מהלך השיחה האחרונה. אם עודך מחשיב את פנייתי האישית, הריני מבקשך בכל לשון של בקשה להשהות את הפעולות העומדות על הפרק לימים ספורים נוספים.

בעקבות בקשותיו של סנה, נקבעה ההתקפה על מלון המלך דוד ל-22 ביולי 1946. בגלל קשיי תיאום, החליט לח"י לבטל את תכניתו לפוצץ את בניין "האחים דוד".

פיצוץ מלון המלך דוד

היוזמה להקמת מלון המלך דוד בירושלים באה ממשפחת מוסרי, שהתגוררה במצרים והשתייכה לממסד היהודי העשיר ובעל ההשפעה בקהיר ובאלכסנדריה. בחברת המניות שהקימה המשפחה לשם מימון בניית המלון, השתתפו בעיקר אנשי עסקים מצריים וכן יהודים אמידים מרחבי העולם. הבניין, שהתנשא לגובה של שבע קומות, הכיל 200 חדרים מהודרים, ובשנת 1931 נפתח לקהל הרחב. בשנת 1938 הפקיעה ממשלת המנדט הבריטי את כל האגף הדרומי של המלון, ושיכנה בו את מפקדת הצבא ואת מזכירות הממשל הבריטי בארץ-ישראל. הבריטים בחרו במלון המלך דוד בשל מיקומו המרכזי וכן בשל היותו נוח לאבטחה. במרתף המלון הם בנו מרכז קשר צבאי וכן התקינו כניסה צדדית שקישרה את הבניין עם מחנה צבאי שהוקם מדרום למלון ושימש לאבטחתו. פחות משליש מחדרי המלון נשארו לשימוש אזרחי.

כזכור, קיבל מנחם בגין לאחר "השבת השחורה" מכתב ממשה סנה (ראש המפקדה הארצית של ההגנה) ובו הוראה לפוצץ את מלון המלך דוד. לאחר עבודת תכנון ומספר דחיות, התכנסו לוחמי האצ"ל ביום שני, 22 ביולי 1946, בשעה 7 בבוקר, בתלמוד-תורה "בית אהרון" בירושלים. הבחורים הגיעו למקום ביחידות, כל אחד אמר את הסיסמה ונבלע באחת הכיתות. הבאים הבינו כי יוצאים לפעולה, אולם איש לא ידע מהי המטרה. כעבור זמן קצר הגיע הפיקוד הבכיר ורק כאשר הוחל בהסברים, התברר לנאספים כי יוצאים לתקוף את מלון המלך דוד.

לאחר חלוקת הנשק, יצאה החוליה הראשונה לדרך. הייתה זו קבוצת ה"סבלים" בפיקודו של יוסף אבני. תפקידם היה להגיע לסביבות המלון באוטובוס ולחכות ליד הכניסה הצדדית כדי לעזור בפריקת מטעני הנפץ מן הטנדר שיגיע בעקבותיהם. כל ששת ה"סבלים" היו מחופשים לערבים, וזאת כדי לא לעורר תשומת-לב מיוחדת. אחריהם יצאה חוליית הפורצים בטנדר שחיכה בחוץ, עמוס בשבעה כדי חלב תמימים למראה שכל אחד מהם הכיל 50 ק"ג חומר נפץ ומנגנוני הפעלה מיוחדים. בטנדר נסע מפקד הפעולה, ישראל לוי ("גדעון"), שהיה לבוש במדי מלצר סודני, בעוד סגנו, היינריך ריינהולד ("ינאי") ואנשי יחידת הפורצים היו מחופשים לערבים. הטנדר נסע ברחובות ירושלים כאשר ברזנט מכסה את כדי החלב ואת הלוחמים וכעבור זמן קצר הגיע אל הכניסה הצדדית של המלון, כניסה שהייתה מיועדת להכנסת מצרכי מזון למסעדת "לה ריג'נס" ששכנה במרתף הבניין. הבחורים

התגברו בנקל על השומרים שעמדו ליד השער ומיהרו אל עבר קומת המרתף, שם השתלטו על כל החדרים וריכזו את כל האנשים במטבח המסעדה. אחר חזרו אל הטנדר והעבירו את שבעת כדי החלב אל המסעדה, שם הונחו ליד העמודים שהחזיקו את הבניין. ישראל לוי הפעיל את מנגנוני ההשהיה שהיו מכוונים לפוצץ את המטענים כעבור 30 דקות, ופקד על כל הלוחמים לעזוב את המקום. לעובדים שרוכזו במטבח נאמר לעזוב את הבניין כעבור 10 דקות כדי שלא ייפגעו מן הפיצוץ.

בשעת הנסיגה מן המרתף נפתחה עליהם לפתע אש חזקה, ממנה נפגעו שני לוחמים, ואחד מהם, אהרון אברמוביץ מת אחר-כך מפצעיו. לאחר ש"גדעון" עזב את המלון, הוא התקרב אל שתי לוחמות, שהמתינו בקרבת מקום, והורה להן לבצע את המוטל עליהן. הבנות מיהרו אל תא הטלפון הקרוב ומסרו את ההודעה הבאה למרכזיית המלון וכן למערכת עיתון "פלסטיין פוסט":

"הנני מדברת בשם המחתרת העברית.

הנחנו מטען נפץ במלון.

עליכם לפנותו מיד!

ראו הזהרנוכם!"

הודעה נוספת נמסרה לקונסוליה הצרפתית, ששכנה ליד המלון, בה נאמר כי מאחר והוטמנו במלון מטעני נפץ, הם מתבקשים לפתוח את החלונות, כדי שלא ייגרם נזק מהדף האוויר. ההודעות הטלפוניות ניתנו כדי שהבניין יפונה ולא ייגרמו אבדות בנפש. כ-25 דקות לאחר שנמסרו האזהרות הטלפוניות, הוחרדה ירושלים מהתפוצצות אדירה, שהדיה נשמעו עד למרחוק. כל האגף הדרומי של מלון המלך דוד, על שבע קומותיו, נהרס כליל. מסיבות בלתי ברורות, נשארו עובדי מזכירות הממשלה והמפקדה הצבאית בחדריהם. חלקם לא ידע כלל על המתרחש והחלק האחר לא הורשה לעזוב את הבניין. מכאן מספר הקורבנות הרב שנלכדו בהריסות הבניין.

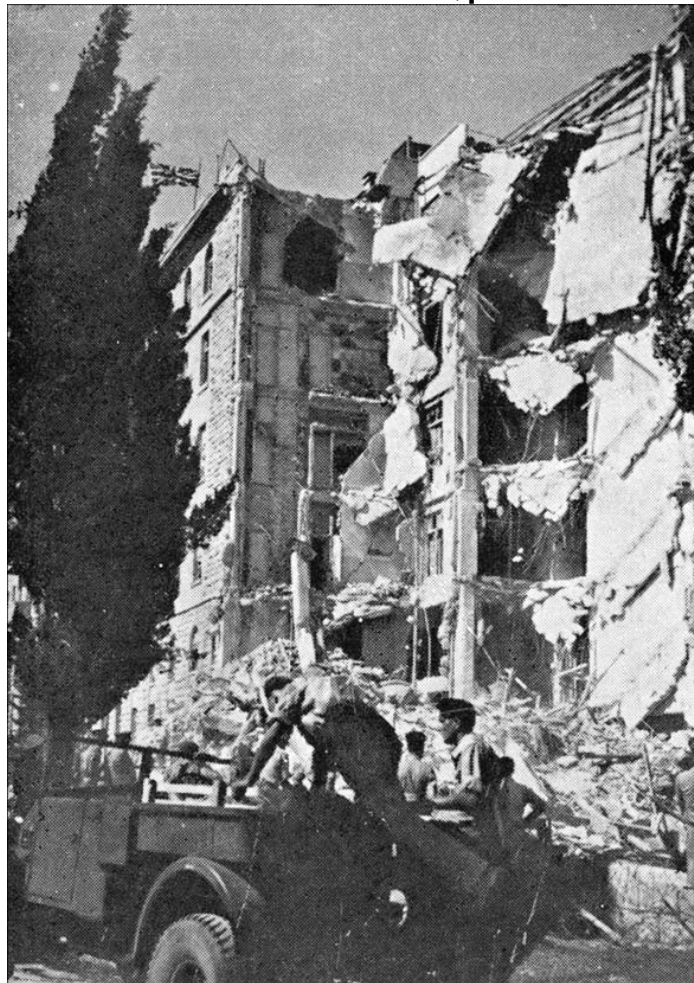
במשך עשרה ימים עסקו אנשי חיל-ההנדסה הבריטי בפינוי ההריסות, וב-31 ביולי נמסרה הודעה רשמית, לפיה נהרגו מן הפיצוץ 91 איש; 28 בריטים, 41 ערבים, 17 יהודים ו-5 אחרים.

העובדה שאנשי המחתרת העברית הצליחו לחדור ללב-ליבו של השלטון הבריטי בארץ ישראל וכן מספר הקורבנות הרב, עוררו הדים רבים לא רק בארץ ובאנגליה, אלא ברחבי העולם. תחילה הכחישה ממשלת המנדט את

דבר האזהרה הטלפונית, אולם בעדויות בפני שופט חוקר הוברר מעל לכל ספק כי אכן ניתנה אזהרה טלפונית.

יתרה מזאת, הטלפונית של "פלסטיין פוסט" העידה בשבועה בפני בא-כוח המשטרה, כי מיד לאחר שקיבלה את ההודעה הטלפונית בדבר הפצצות שהונחו במרתף הבניין, טלפנה אל הקצין התורן בתחנת המשטרה. גם אנשי הקונסוליה הצרפתית פתחו את החלונות, כפי שנתבקשו לעשות על-ידי המטלפנת האלמונית, ובכך אישרו שאמנם ניתנה אזהרה בזמן.

כמעט בלתי אפשרי לשחזר את אשר קרה במזכירות הממשלה בחצי השעה שקדמה לפיצוץ, אולם מכל העדויות מתברר כי נמצאו ליקויים רבים בסידורי הביטחון שנקבעו במלון המלך דוד וכן שורה של מחדלים שקרו מרגע שהחלה הפעולה ועד לפיצוץ הגדול. הזלזול באזהרה הטלפונית והעובדה שניתנה צפירת אזעקה וזמן קצר לפני הפיצוץ ניתנה צפירת הארגעה, מראה על ליקויים רציניים במערכת קבלת ההחלטות ועל העדר תקשורת פנימית נאותה. מספר הקורבנות הרב נבע מן העובדה שאיש לא הודיע לעובדים לעזוב את הבניין, ואלה שרצו לעזוב – נמנע הדבר מהם.

בניין מלון המלך דוד לאחר הפיצוץ

ראשי הסוכנות היהודית והוועד הלאומי נתקפו בהלם. הם חששו מתגובה בריטית נגד היישוב, שתהיה אולי קשה יותר מזו של "השבת השחורה", ומיהרו לגנות את הפעולה במלים חריפות ביותר. גילוי-הדעת שפרסמו למחרת היום הביע את: "רגשי זוועתם על מעשה התועבה שלא היה דוגמתו, שבוצע היום על ידי חבר פושעים". גם דוד בן-גוריון, ששהה אותה עת בפאריס, הצטרף אל המגנים ובראיון לעיתון הצרפתי "פראנס סואר" הודיע כי האצ"ל הוא "אויב העם היהודי".

הגיבוי של הסוכנות היהודית עמד בניגוד גמור לעובדה שפיצוץ מלון המלך דוד נעשה במסגרת תנועת המרי העברי ועל-פי ההוראות המפורשות של משה סנה. לפי בקשת ההגנה, פרסם האצ"ל כרוז ובו קיבל על עצמו את האחריות לפעולה. בכרוז נאמר, בין השאר:

ה. האזהרות הטלפוניות ניתנו בשעה 12:10-12:15. ואם נכונה הודעת השקרנים הבריטיים, כי ההתפוצצות אירעה בשעה 12:37, הרי אף אז עמדו לרשותם 22 (עשרים ושתיים) דקות, כדי לפנות את הבניין מדייריו ועובדיו. לפיכך נופלת האחריות על האבדות בנפש מקרב האוכלוסייה האזרחית עליהם ורק עליהם.

ו. אין זה נכון, שהמזהירים דיברו "בשם תנועת המרי" [כפי שפורסם בעיתונות]... בעניין זה הננו נמנעים לפי שעה מלמסור הודעה נוספת. אך ייתכן, כי - בקשר עם ההסתה הפרועה והפחדנית - יהיה צורך, בזמן המתאים, לפרסם הודעה כזו.

ז. אנו מתאבלים על הקורבנות היהודיים, אף הם קורבנות טרגיים של מלחמת החופש העברית, שאין טרגית ממנה ואין נעלה ממנה.

ואמנם כעבור שנה פרסם האצ"ל את ההודעה הבאה:

האמת על מלון המלך דוד

[...] ביום ה-1 ביולי – יומיים אחרי ההתקפה הבריטית על "המוסדות הלאומיים" ועל ערינו וכפרינו – הגיענו מכתב מאת המפקדה של "תנועת המרי" ובו דרישה לבצע במהירות האפשרית את ההתקפה על מרכז השלטון אשר במלון המלך דוד...

ביצוע ההתקפה נדחה פעמים מספר – הן בגלל סיבות טכניות והן לפי

בקשת "תנועת המרי". לבסוף אושר תאריך ה-22 ביולי...
 אף על פי כן שודרה כעבור ימים מספר ב"קול ישראל" הודעה, המגנה –
 בשם "תנועת המרי" – את ההרג הרב במלון המלך דוד שנגרם ע"י
 פעולת הפורשים...

שתקנו במשך שנה שלמה. עמדנו בפני הסתה פרועה, שכמותה לא
 הייתה בארץ זו. עמדנו בפני הפרובוקציות האיומות ביותר – ושתקנו.
 עמדנו בפני חזיון של התחמקות, צביעות ופחדנות – ושתקנו. אולם
 היום, לאחר ש"תנועת המרי" שבקה חיים ואין אפילו תקווה, כי תקום
 לחיים... בוטלו הסיבות שבגללן שמנו אלם לפינו בעניין ההתקפה –
 אחת ההתקפות האדירות שבוצעו בזמן מן הזמנים על-ידי מחתרת
 לוחמת – על מרכז השלטון הנאצו-בריטי. עתה מותר לגלות את האמת;
 עתה צריך לגלות את האמת. והעם יראה וישפוט.

תמוז תש"ז 22 ביולי 1947

העיתונות העברית, וכן פרסומיה של ההגנה, המשיכו בגינויים חריפים של
 האצ"ל. אליהם הצטרפה העיתונות הבריטית, שתודרכה על-ידי ממשלת
 המנדט בארץ. אלא שהגינויים הבריטיים הוקהו במידה רבה עקב פרסום
 הוראה חדשה שנכתבה על-ידי הגנרל אוולין ברקר (מפקד הצבא הבריטי
 בארץ) שעות מועטות לאחר פיצוץ המלון. במכתבו של ברקר אל קציני
 הצבא הבריטי בארץ-ישראל, שסווג "מוגבל", נאמר:

אני איתן בדעתי שהם [היהודים] ייענשו וירגישו בהרגשות הבוז והגועל
 שלנו להתנהגותם. בהתאם לכך החלטתי, כי מיום קבלת מכתב זה
 תקבעו את כל מקומות השעשועים, בתי-הקפה, מסעדות, חנויות ובתים
 פרטיים של יהודים כמקומות אסורים בכניסה (מחוץ לתחום). לשום חייל
 בריטי לא יהיו קשרים עם יהודי.

אני מבין, כי אמצעים אלה יגרמו קשיים לחיילים, אבל בטוחני, שאם
 יוסברו להם נימוקינו יבינו את חובתם ויענישו את היהודים בצורה שהיא
 שנואה על הגזע הזה יותר מאשר על כל גזע אחר: פגיעה בכיסיהם
 ובהפגנת רגשות התיעוב שלנו כלפיהם.

מכתבו של ברקר הגיע לידינו של ה"דלק" (שירות הידיעות של האצ"ל)
 ופורסם מיד בארץ ובעולם כולו. הנימה האנטישמית של המכתב הביכה
 מאוד את הממשלה הבריטית והסיחה את דעת הקהל מן ההתקפה על מלון

המלך דוד. בפרלמנט הבריטי נשאלו שאילתות בעניין המכתב וה"דיילי הראלד" הלונדוני כתב, בין היתר, כי "אם אמנם כתב גנרל ברקר את מכתבו זה, נראה הדבר שגילה בכך מידה גדושה את אי-התאמתו לתפקידו". הפקודה בוטלה רשמית כשבועיים לאחר הוצאתה, אולם את הנזק הרב שנגרם לשלטון הבריטי בארץ אי-אפשר היה לבטל. אלא שבעקבות "השבת השחורה" גברו המתונים על האקטיביסטים, ובישיבת הנהלת הסוכנות היהודית שהתקיימה בפאריס ב-5 באוגוסט 1946, הוחלט להפסיק את המאבק המזוין נגד השלטון הבריטי בארץ-ישראל.

בכך תמה תקופת הזוהר, שארכה עשרה חודשים, בה לחמו כל הכוחות היהודיים בארץ (ההגנה, האצ"ל ולח"י) נגד השלטון הזר. הפסקת המאבק המזוין גרם להתמרמרות רבה בקרב חברים רבים בארגון ההגנה ויצחק שדה נתן ביטוי להרגשה זו במאמרו "הצעה ותשובה", שנכתב בעיתון "אחדות העבודה" ב-15 באוקטובר 1946 בחתימת "נודד":

**לא תהיה כניעה, כי אין מי שיצווה לנו על כניעה,
ואם ימצא מי שיצווה, לא יהיה מי שימלא את הצו הזה.**

המאבק של ההגנה התרכז בהבאת עולים באופן בלתי לגלי, וכדי לרכך במקצת את ההתמרמרות של האקטיביסטים חסידי המאבק המזוין שבקרב חברי ההגנה, הותר להם לפגוע באניות בריטיות שעסקו בצייד מעפילים. כך חיבלו לוחמי הפלמ"ח, ב-18 באוגוסט 1946, באנייה "אמפייר הייבוד" ויומיים לאחר מכן באנייה "אמפייר ריוול". שתי האניות הללו עסקו בגירוש עולים מחיפה לקפריסין ומכאן ההצדקה לחבל בהן.

לאחר סיום תקופת תנועת המרי העברי, המשיכו האצ"ל ולח"י את המאבק המזוין בשלטון הבריטי לבדם. האצ"ל התחזק מוסרית וחומרית. האהדה לאצ"ל הלכה וגברה, כי תקופת "תנועת המרי" נתנה לגיטימציה לפעולותיו. מספר המתנדבים לשורותיו הלך וגדל, ומצבת הנשק גדלה בעקבות פעולות הרכש שנעשו במחנות הצבא הבריטי. הארגון, שהשתחרר מן המגבלות שהטילה עליו מפקדת ההגנה, הגביר את מכותיו בבריטים.

ההתקפה על תחנת הרכבת בירושלים

כאשר הוחלט להתקיף את תחנת הרכבת בירושלים, נתמנה היינריך ריינהולד ("ינאי") למפקד הפעולה. יום לפני הפעולה, ב 29 באוקטובר, הגיעו יצחק אבינועם, מפקד מחוז ירושלים, ועמיחי פגלין ("גידי"), קצין המבצעים הראשי, לדירתו של ינאי בשכונת רחביה. אותו ערב היה עוצר בירושלים, אולם מספר שכונות, וביניהן רחביה, היו מחוץ לאזור העוצר. מטרת הביקור הייתה לברר מדוע ינאי לא הגיע לפגישה שנקבעה לו לאותו ערב. השניים עלו לקומה השנייה, ואת הדלת פתחה בעלת הבית שבדירתה שכר ינאי חדר. אבינועם אמר לה כי הם באו לבקר את ינאי, ומה רבה הייתה הפתעתם כאשר התשובה הייתה שינאי אינו בבית. המחשבה הראשונה הייתה שינאי נחטף על-ידי ההגנה, או אולי נעצר על-ידי הבריטים. בכל מקרה הוא עלול להיחקר על פעילותו ואבינועם החליט לנקוט אמצעי זהירות מחשש שמא לא יעמוד ינאי בחקירה ויגלה את תוכנית ההתקפה על תחנת-הרכבת. כמו-כן היה צורך למצוא מפקד חדש לפעולה.

למחרת היום, ב 30 באוקטובר, הגיעו אבינועם וגידי לחדר בשכונת "סוכת שלום", ששימש כמקום היציאה לפעולה. משעה שבע בבוקר הסתננו פנימה, בזה אחר זה, לוחמי הח"ק (חיל הקרב). בין הבאים היה גם אליהו לוי ("אביאל"), מבכירי המפקדים בירושלים, אשר שותף בהכנות וידע את פרטי התכנית. אביאל מונה למפקד הפעולה במקומו של ינאי, אולם הוחלט לעכב את היציאה ולברר תחילה מה קורה בשטח.

בשעה עשר נשלח הקשר סלומון לסייר באזור תחנת-הרכבת. סלומון יצא רכוב על אופנועו, וכעבור זמן קצר חזר והודיע כי לא ראה כל דבר חשוב. כעבור שעה, נשלח סלומון לסיור נוסף, ובשובו הודיע לאבינועם, בשנית, שלא ראה כל דבר חשוב. סלומון נשלח בשלישית לסייר באזור תחנת הרכבת. כאשר חזר, פגש תחילה את אביאל, שכבר ישב עם הבחורים בתוך המונית וחיכה לאות כדי לצאת לדרך.

"מה נשמע?", שאל אביאל.
"הכול בסדר", ענה סלומון.

היה זה לפני שסלומון הספיק לדווח לאבינועם על תוצאות הסיור. אביאל נתן את האות ולוחמי הח"ק יצאו בשתי מוניות (שהוחרמו באותו בוקר

בירושלים). במונית הראשונה היו יוסף לוי ("כושי") ומסעוד בוטון, מחופשים לסבלים ערביים.

במונית השנייה ישבה סימה פלישהקר-הויזמן לבושה שמלה חגיגית ולידה אליהו לוי ("אביאל") לבוש חליפה ועניבה. השניים היו צריכים להיראות כזוג מאושר היוצא לירח דבש. איתם במונית היו שלושה אנשי אבטחה וליד ההגה ישב מאיר פיינשטיין. בתא המטען היו שלוש מזוודות מלאות חומר נפץ ובהן מנגנוני הפעלה.

כאשר הגיעה המונית עם הלוחמים ושלוש המזוודות לתחנת הרכבת, ניגשו אליה שני "הסבלים" שהגיעו במונית הראשונה וחיכו ל"לקוחות" שלהם. סימה ואביאל ירדו מן המונית, וקבוצת סבלים ערביים הציעו את שירותם, אולם אביאל בחר בכושי ובבוטון, למורת רוחם של יתר הסבלים. כושי ובוטון הוציאו את המזוודות מן המונית והניחום בחדר הקבלה, ליד הקופה. אביאל הפעיל את מנגנון ההשהיה שהיה מחובר למטענים, וסימה ניגשה לקופה לקנות כרטיסים. עד כאן הכול הלך כשורה ואיש לא חשד בזוג המאושר ובשלוש מזוודותיו. לאחר שהכרטיסים היו בידה, הוציאה סימה מתיקה שלט גדול עשוי בד והניחה אותו על המזוודות. בשלט היה כתוב בשלוש שפות (עברית, אנגלית וערבית): "סכנה מוקשים" ובצד היה מצויר סמל האצ"ל. שוטר ערבי שעמד בקרבת מקום ניגש אל סימה, אחז בשמלתה ושאל: "מה זה?" סימה לא איבדה את עשתונותיה, הלמה בפרצופו והשתחררה ממנו. אחד המאבטחים ראה את המתרחש וירה בשוטר הערבי בתת-המקלע שבידו (כל היתר היו מזוינים באקדחים בלבד). הלוחמים רצו לעבר שתי המוניות שחיכו בפתח התחנה ונדחסו פנימה. לפתע ניתך על המכונית מטר כדורים שנורו מכל הכיוונים. פיינשטיין, שישב ליד ההגה, נפצע קשה בידו השמאלית, אולם המשיך לנהוג ביד אחת בלבד. סימה, שישבה לצדו, קרעה את חולצתו וחבשה את ידו הפצועה. אש התופת לא פסקה, ונוסף לפיינשטיין נפצע אזולאי בבטנו וברגלו והורביץ נפצע מכדור שפגע בצווארו. פיינשטיין הפצוע המשיך בנהיגה מהירה והצליח להתחמק מהמשוריי הבריטי שרדף אחריהם. המכונית הגיעה לוואדי ונעצרה בכניסה לשכונת ימין-משה. שם חיכו מספר בנות, שאספו את הנשק. סימה ליוותה את פיינשטיין לשכונת ימין-משה, והם נכנסו לאחת הדירות, שהתגוררו בה זוג זקנים. סימה השכיבה את הפצוע על אחת המיטות, פתחה את החבישה שעשתה לו במונית וקשרה את היד בחוסם עורקים. בעודה מטפלת בפיינשטיין, נכנס לחדר נער כבן 14 ואמר לה שהמשטרה הגיעה לשכונה והשוטרים הולכים בעקבות סימני הדם. סימה ביקשה מן הילד לכסות את הדם בעפר והיא עצמה יצאה החוצה לראות במו

עיניה את המתרחש. התברר כי השוטרים הספיקו להגיע עד לבית שבו שכב פיינשטיין וסימה חששה שיאסרו גם אותה. היא התכופפה כאילו לשרוך את נעליה וכך הסתירה את שמלתה שנקרעה במאבק עם השוטר הערבי. אחר התרחקה מן המקום בזהירות, ויצאה את אזור ימין-משה.

אזולאי, שנפצע בבטנו וברגלו, הועבר אף הוא אל אחד מבתי ימין-משה, שם נחבשו פצעיו. כעבור זמן קצר הוקף כל האזור בכוחות מוגברים של משטרה ועוצר הוטל על השכונה כולה. כל הגברים נתבקשו לצאת את בתיהם ונקראו למסדר זיהוי. שני הפצועים נתפסו והועברו, תחת משמר, לבית-החולים הממשלתי.

הורוביץ וביטון שצעדו לכיוון המרכז המסחרי, נעצרו על-ידי חיילי הלגיון הערבי, שמסרום לידי המשטרה הבריטית.

בשעה 2 אחר הצהרים הגיעו שוטרים רבים לתחנת הרכבת וכאשר חבלן המשטרה ניסה להרים את אחת המזוודות, אירעה התפוצצות שהחריבה את אולם התחנה. מן ההתפוצצות נהרג החבלן, שהיה קצין משטרה בריטי.

אבינועם שהה באחד מחדרי הארגון, כאשר הגיעו אליו הידיעות על המארב ששמו הבריטים ללוחמי הח"ק (חיל הקרב) וכן על הפצועים והמעצרים. בעודו מעכל את החדשות, הודיעו לו כי המשטרה תפסה מחסן נשק בגבעת-שאול. אבינועם נזכר כי מחסן הנשק שנתפס בגבעת-שאול היה ידוע גם לינאי. הוא פנה אל עדינה חי (שהייתה קשרית המחוז) וביקש ממנה לנסוע מיד לתל-אביב כדי להעביר פתק למפקדה. בפתק היו כתובות שתי מלים:

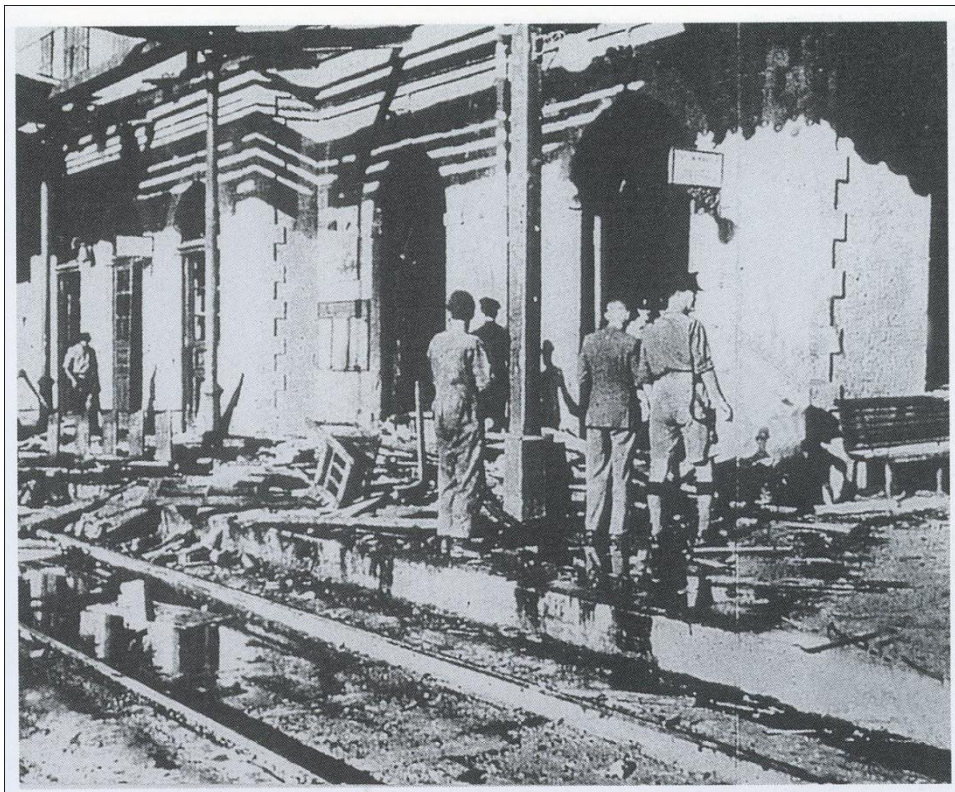
"ינאי סרח"

ידיעה רדפה ידיעה וכולן היו קשורות בינאי. המשטרה ביקרה במספר חדרים בירושלים שהיו ידועים לינאי. נתפסה מכונית המחוז, שחנתה במגרש חנייה ליד בית-הבריאות "שטראוס", עובדה שהייתה ידועה לינאי. בתל-אביב ובחיפה עצרה המשטרה מספר מפקדים ששהו בחדרים שהיו ידועים לינאי.

בגידתו של ינאי הכתה את אנשי האצ"ל בתדהמה והזעם היה רב. הייתה זו הפעם הראשונה (והיחידה) שמפקד בכיר בח"ק מפקיר את פיקודיו שיצאו לפעולה. מחקירת הפרשה מסתבר כי ינאי הושתל על-ידי הבריטים באצ"ל ובהגנה ומסר למפעיליו מידע חשוב על שני הארגונים. (פרטים על פרשת ינאי ראה אצל לפידות, האצ"ל בחיפה האדומה)

תחנת הרכבת בירושלים ביום חנוכתה

תחנת הרכבת לאחר הפיצוץ

ההתקפה על מועדון הקצינים בירושלים

הבריטיים ב-31 בינואר 1947, פורסמה ב"קול ירושלים" הודעה מאת ממשלת ארץ-ישראל יפוני מארץ-ישראל". כי כתוצאה מן המאורעות האחרונים בארץ "הוחלט שהנשים והילדים הבריטים איש, ונתינים בריטיים אחרים שנוכחותם בארץ אינה חיונית, יפוני מארץ-ישראל". ואמנם, תוך זמן קצר פונו מן הארץ כ-1500 אישה וילד; הם הועברו ברכבת, למצרים ומשם באנייה לאנגליה.

נוסף לפינוי הנשים והילדים, החל הצבא בבניית "אזורי ביטחון" בשלוש הערים הגדולות הרוסיות. בירושלים עצמה הוקמו ארבעה אזורים כאלה ופני העיר השתנו שינוי ניכר. "אזור הביטחון" המרכזי היה בסביבות מגרש הרוסיות. האזרחים, רובם ככולם יהודים, הצטוו לפנות את חנויותיהם ומשרדיהם, וזאת מבלי שהשלטונות סיפקו להם מקומות חלופיים. האזור כולו, שכלל גם את בניין ג'נרלי, בניין אפ"ק (אנגלו-פלסטיין-קורפוריישן, היום בנק לאומי) וכן בית-הדואר המרכזי, הוקף האזור בגדרי תיל והכניסה אליו הייתה אפשרית רק לאחר הצגת תעודת-זהות. לעתים ערכו השוטרים חיפוש על גופו של האזרח שרצה להיכנס לחלק המגודר. גם האזור שמול בית-הכנסת "ישורון" גודר והפך להיות "אזור ביטחון". האזור כלל את מועדון הקצינים ב"בית-גולדשמיד" וכן את המחנה הצבאי הסמוך לו. "שנלר". אזורי ביטחון נוספים היו בשכונת טלבייה, חלקים משכונת רחביה וכן מחנה "שנלר".

אזורי הביטחון (או ה"בווינגרדים", כפי שכונו בפי העם) הפכו חיש-מהר ל"מחנות מעצר" עבור השוטרים והחיילים הבריטיים, אשר נצטוו שלא לצאת אותם אלא בתפקיד. הבריטים הפסיקו לבקר בבתי-השעשועים (שהיו כולם מחוץ לאזורי הביטחון) והמגע עם האוכלוסייה האזרחית הלך והצטמצם. האווירה ביישוב היהודי בארץ-ישראל הפכה יותר ויותר אנטי-בריטית. תרם לכך יחס השלטונות אל האוכלוסייה היהודית וכן ההתעללות של הצבא הבריטי במעפילים שהובאו ארצה מאירופה על-ידי המוסד לעלייה ב' של ההגנה. באותה תקופה, הגבירה ההגנה את פעילותה זו, ומספר אניות המעפילים הלך ורב. אלא שברוב המקרים לא הצליחו האניות לפרוץ את המצור ששם הצי הבריטי על ישראל, והמעפילים נתפסו והועברו באניות בריטיות למחנות מעצר שהוקמו עבורם בקפריסין.

המעפילים שהתנגדו להעברתם, נלקחו בכוח ורבים מהם נפצעו תוך כדי כך. התעללות זו באנשים חסרי מגן, שבאו לארץ לבקש מקלט מגיא ההריגה של אירופה, גרמה תסיסה חזקה בדעת הקהל בארץ ובעולם.

תגובת האצ"ל לא איחרה לבוא. המחתרת הגבירה את המהלומות שהנחיתה על השלטון הבריטי. מטרות צבאיות הותקפו בכל רחבי הארץ, ובירושלים הסתיים תכנון ההתקפה על מועדון-הקצינים בבית גולדשמיד ברח' המלך ג'ורג' החמישי.

בשבת, האחד במרס 1947, התכנסו בבית-הספר לבנות "אליאנס" כ-15 מלוחמי הח"ק (חיל הקרב) הירושלמיים. שמש בית-הספר, ששיתף פעולה עם המחתרת, השאיר את השער פתוח ועשה את כל הסידורים כדי האצ"ל יוכלו לנהל את פגישתם באין מפריע. ההתקפה נקבעה ליום השבת, בשעה שהרחוב ריק מאדם וזאת כדי למנוע פגיעות באזרחים. לאחר השאלות והתשובות, חולק ללוחמים נשק ויחידת הפורצים קיבלה תלבושות של הצבא הבריטי. אם בהתקפה על מלון המלך דוד לבשו לוחמי הח"ק בגדי סודנים וערבים, הרי הפעם הם נראו כחיילים בריטים לכל דבר. בעקבות המונית,

לאחר גמר ההכנות הגיעה שעת היציאה לדרך. ראשונה נסעה מונית ובה שלושה לוחמים שהיוו את יחידת החסימה והאבטחה. בטנדר שנסע בעקבות המונית הייתה יחידת הפורצים שמנתה חמישה ובראשם מפקד הפעולה דב סלומון ("ישי"). סוכם מראש, שאם הדרך תהיה פנויה, תעצור המונית לזמן קצר, וזה יהיה האות להתחיל בפעולה. לעומת זאת, אם המונית תמשיך בנסיעה פירוש הדבר שהדרך למועדון-הקצינים אינה פנויה. ואומנם כאשר הגיעה המונית למקום, התברר כי ליד הבית חונות מספר משאיות צבאיות, ועל-כן המשיכה המונית בנסיעה והטנדר אחריה. כך נארצו המתקיפים להקיף את האזור שלוש פעמים. לבסוף נתן יצחק אבינועם (מפקד המחוז, שעמד בקרבת מקום) את הפקודה לפרוץ.

יחידת החסימה תפסה עמדה ליד בית-הכנסת "ישורון", מול מועדון הקצינים, וכיוונה את מקלע הברן שהיה ברשותה אל הבית הסמוך, בו שכנו חיילים בריטים והיה חשש שיפריעו למהלך הפעולה. חולייה נוספת התמקמה ברחוב המלך ג'ורג', לא הרחק מן המקום. תפקידה היה להצית את הכביש וליצור מחסום אש, שימנע מעבר לכלי רכב.

הטנדר נסע במהירות, פרץ את גדר התיל שהקיפה את בית-גולדשמיד, ונעצר בתוך החצר, סמוך לכניסה. הזקיפים ניגשו אל המכונית וביקשו אישור כניסה. בתשובה ניתנה עליהם אש חזקה וכל החוליות פתחו בפעולה. שלושת החבלנים נכנסו אל תוך הבניין בחסות החסימות, והכניסו פנימה שלושה תרמילים, 30 ק"ג חומר נפץ בכל אחד. סלומון סידר את

התרמילים ליד העמודים שתמכו בבניין ולאחר שהצית את פתיל ההשהיה, נתן את פקודת הנסיגה. החבלנים פתחו בריצה לעבר הדלת, כאשר לפתע עצר אחד מהם ואמר:

"תשמע, שכחתי את האקדח שלי על התרמיל ואני חוזר כדי לקחת אותו".

חברו משך אותו בשרוולו ויחד הספיקו לעזוב את הבניין בזמן. הם המשיכו אל תוך בריצה לכיוון מנזר רטיסבון (הנמצא מאחורי בית-הכנסת ישורון). הם עשו דרכם לעבר פרצה שהוכנה בגדר בעוד מועד. בחצר רטיסבון נאסף הנשק אל תוך שק שהיה בידי הבנות והפורצים הסירו את המדים הבריטיים שלבשו. הם עשו את דרכם לעבר נחלאות ושם התפזרו. בשעה 15:15, נשמעה התפוצצות אדירה ובית-גולדשמיד קרס תחתיו. כתוצאה מן הפיצוץ נהרגו 17 קצינים וחיילים בריטיים, ביניהם כמה קצינים בכירים משירות הביון, ונפצעו 27.

את התגובות בבריטניה, מביא כתב עיתון "הארץ" בלונדון:

לונדון נזדעזעה

ההתקפה בירושלים באה כזעזוע ללונדון בסוף השבוע. עיתוני הערב לונדון הוציאו מהדורות אחרי מהדורות עם כותרות גדולות על כל ידיעה נוספת שנתקבלה. ההתקפה מזכירה לכל את מעשה מלון המלך דוד. העיתונים מטעימים שזו הפעם הראשונה ערכו הטרוריסטים את התקפתם בשבת והם מבליטים שההתקפה בוצעה בתוך האזור המוגן.

ה"סאנדיי אקספרס" הלונדוני פירסם כותרת לרוחב העמוד:

"לשלוט או לצאת"

רבות עלו על פיצוץ מועדון הקצינים בירושלים היווה את השיא בשורה ארוכה של התקפות נגד מטרות בריטיות שנערכו ברחבי הארץ. מחנות הצבא ליד חדרה, פרדס-חנה הותקפו באש מרגמות ומקלעים; ובחיפה הותקף חניון של הצבא והושמדו 15 כלי רכב. בכל הפעולות הללו נהרגו ונפצעו עשרות חיילים.

מבצע "אלפנט" ו"היפו"

התגובה מבצעי ה-1 במרס לא איחרה לבוא ועוד באותו ערב שודרה ב"קול ירושלים" הודעה רשמית, המוסרת כי הנציב העליון החליט להטיל משטר צבאי על השכונות היהודיות בצפון ירושלים ועל האזורים: תל-אביב, רמת-גן, ובני-ברק. התגובה "היפופוטם" – סוס השם "אלפנט" (פיל באנגלית). ופתח-תקווה. בירושלים ניתן למבצע השם "היפו" (קיצור של "היפופוטם" – סוס היאור באנגלית) ולמבצע בתל-אביב ניתן השם "אלפנט" (פיל באנגלית). המבצע תוכנן עוד מספר חודשים לפני כן והנציב העליון קיבל אישור והנציב העליון קיבל אישור להפעילו לפי שיקול דעתו. במבצע כולו השתתפו למעלה מ-20,000 חיילים.

הטלת המצב הצבאי לא באה בהפתעה; הנציב העליון איים מספר פעמים על מנהיגי היישוב, שאם לא יחזרו לשיתוף פעולה מלא עם השלטונות במלחמתם בארגוני המחתרת (כפי שעשו בתקופת "הסזון") יכביד את עולו על כלל היישוב היהודי בארץ, עד כדי הכרזת מצב צבאי על האזורים היהודיים. ראשי הסוכנות היהודית והוועד הלאומי חששו מפני הרס המפעל הציוני בארץ, ובכל זאת לא נענו לדרישתו של הנציב העליון לחדש את ההלשנות על לוחמי המחתרת הסוכנות כפי שהיה בתקופת ה"סזון".

הטלת עם הטלת המשטר הצבאי פרסמה הממשלה הודעה רשמית מספר 111 וזו לשונה:

לפני חודש ביקשה הממשלה מאת הסוכנות היהודית והוועד הלאומי לפנות בקריאה אל היישוב שיסייע בהעמדתם לדין של הרוצחים וארגוני הטרור.

קריאה זו נדחתה. ניתנה הודעה חדשה עם הדגשת התוצאות העלולות לנבוע מסירוב זה. מחמת חוסר שיתוף הפעולה בוצעו, מאז נתנה ההתראה, 48 התנקשויות, בהן נהרגו 20 איש ו-31 נפצעו. בהתנקשויות אתמול (שבת) בלבד נהרגו 18 איש.

לפיכך יופעלו החל משעה 1:15 אחר-הצהרים, היום 2 במרס, התקנות להנהגת משטר צבאי בתל-אביב, רמת-גן, בני-ברק ופתח-תקווה וכן בירושלים.

המשטר הצבאי כלל את העברת סמכויות השלטון האזרחי לידי הצבא. בתי-משפט האזרחיים בוטלו ובמקומם הוקמו בתי-משפט צבאיים עם סמכויות לשיפוט מזורז; בתי-הדואר נסגרו והתחבורה הציבורית והפרטית שותקה. הוגבל השימוש בטלפון ונדרשה קבלת רשות מיוחדת לפתיחת הבנקים. החיילים קיבלו סמכויות של שוטרים ויכלו לעצור כל אדם שנראה חשוד בעיניהם וכן לירות בכל שלא יציית להוראותיהם. ואמנם מיד עם הכרזת המצב הצבאי נורו למוות שני יהודים, ביניהם ילדה בת ארבע שעמדה על מרפסת ביתה בשכונת מאה-שערים בירושלים. כל האזור נסגר לתנועה והיו דרושים אישורים לשם כניסה או יציאה מתוך האזור.

הבריטים הציבו לעצמם שתי מטרות בהכריזם על המצב הצבאי; האחת – לשתק את פעולות המחתרת, שלפי הערכתם התרכזו באזורים הסגורים, והאחרת – לפגוע בכלכלת היישוב היהודי בארץ ועל-ידי כך לאלץ את ראשי הסוכנות לשיתוף הפעולה הישיר נגד האצ"ל ולח"י.

במהרה התברר, כי התושבים התרגלו למצב החדש כבר בתחילתו וראו כי השד אינו נורא כל-כך. מכונת האילתורים עבדה במלוא הקצב; במקום האוטובוסים המושבתים – פעלו עגלות רתומות לסוסים שהובילו את ציבור הנוסעים למחוז חפצם. נוסף לכך השתמשו אזרחים רבים באופניים ואחרים פשוט הלכו ברגל. כאשר חלפו הימים, נאלצו הבריטים לאפשר הבאת מצרכי מזון לאזורים הנצורים ומספר רישיונות המעבר הלך וגדל. מפעם לפעם הוסר העוצר שהוכרז באזור המצב הצבאי, והתושבים הורשו להצטייד במזון. בשעות אלה נוצרה הצטופפות גדולה משני עברי גדר התיל והחיילים עזרו להעביר חבילות מצד אל צד. יוסף אבני, שהיה אחראי על מחסני הנשק של האצ"ל בירושלים, מספר שלשם הכנת ההתקפה על מחנה "שנלר", היה צורך להעביר נשק מתוך האזור הסגור. הוא ביקש מאחד המחסנאים להכניס רימונים ואקדחים לתוך שק, ואחד החיילים שעמד על המשמר, העביר את השק מעבר לגדר התיל ומסרו לאבני שעמד בצד השני של הגדר.

מפקדת האצ"ל החליטה להגביר את התקפותיה על מרכזי השלטון הבריטי המפקדה הארצית. בכל מקום אפשרי; לשם כך ניתנה הוראה לכל מפקדי המחוזות לפעול בשטחם ללא צורך בקבלת אישור מיוחד מן המפקדה הארצית. בשבוע הראשון של המצב הצבאי הותקפו מטרות שונות שהיו מחוץ לאזורים הסגורים; מדי יום הותקפה התחבורה הצבאית על-ידי הנחת מוקשי דרכים בכבישים הבין-עירוניים. כן הותקפו מחנות צבא באש מנשק קל ומרגמות. בשבוע השני למצב הצבאי התחילו שתי המחותרות, האצ"ל ולח"י, לתקוף מטרות בתוך האזורים הסגורים. כך תקפו אנשי לח"י

את "בית-הדר" התחבורה בתל-אביב (מקום מושב אחת המפקדות של הצבא הבריטי) ואת מחנה המשטרה הניידת בשרונה (היום הקריה של תל-אביב). בנוסף לזאת נמשכה ההתקפה על התחבורה הצבאית וצינור הנפט של החברה הבריטית-עיראקית פוצץ בכמה מקומות.

ההתקפה על מחנה "שנלר"

גולת הכותרת של מבצעי האצ"ל בתקופת המצב הצבאי הייתה ההתקפה על "מחנה שנלר" בירושלים.

בית-היתומים הסורי "שנלר", נוסד ב-1860 על-ידי האב יוהן לודוויג שנלר, שהגיע לירושלים מגרמניה כמסיונר פרוטסטנטי. תחילתו של המוסד בקליטת יתומים שניצלו מן הטבח שערכו הדרוזים בנוצרים בלבנון ובסוריה. במשך השנים התפתח המתחם, שהוקף חומה הכגנה מפני ליסטים, ומאז מלחמת-העולם השנייה שימש כמחנה צבאי סגור.

מחנה "שנלר" שכן בתחום האזור שהוכרז עליו המצב הצבאי. המחנה עצמו, שהיה מרכזו של אחד מאזורי הביטחון שהוקמו בירושלים, היה מוקף חומה שבפינותיה היו עמדות ירי. בנוסף לזאת היו דרכי הגישה למחנה מוקפות בגדרי תיל, וחיילים רבים שמרו על האזור כולו.

בערב יום רביעי, 12 במרס, התכנסו לוחמי הח"ק (חיל-הקרב) באחת הדירות שעמדו לרשות המחתרת ברחוב הטורים. והלוחמים נחלקו ל-4 חוליות. יהושע גולדשמיד ("גל") שנתמנה למפקד הפעולה, הסביר את כל הפרטים, והלוחמים נחלקו לארבע חוליות. שתי חוליות (שני לוחמים בכל אחת) היו מופקדות על הצבת החסימות; הם גלגלו חביות אל מרכז הכביש, ולכל חבית הוצמדה הודעה בעברית ובאנגלית:

"זהירות, מוקשים"

בגלל מחסור בחומר נפץ לא הוכנסו מטענים אל תוך החביות. ההנחה הייתה שעצם הצבת החבית ועליה שלטי האזהרה, תרתיע את הבריטים מלקחת סיכונים מיותרים. ואמנם, ההימור הצליח – כוחות הצבא לא העזו להזיז את החביות ממקומן. לאחר שאנשי החוליות סיימו להציב את החביות באמצע הכביש, הם הסתלקו מן המקום, כי לא נותר להם כל תפקיד נוסף.

חוליה שלישית, בפיקודו של "גל", שימשה כאבטחה. הם התמקמו בבניין שחלש על שער הכניסה למחנה "שנלר" ותפקידם היה למנוע מן החיילים לצאת את על-ידי המטרת אש אוטומטית לעבר השער המחנה.

החוליה הרביעית, בפיקודו של יוסף אבני, הייתה מורכבת מחמישה לוחמים, וכל אחד מהם נשא על גבו תרמיל ובו 30 ק"ג חומר נפץ. בחסות החשיכה הם הצליחו להגיע עד לחומה שהקיפה את מחנה "שנלר" והסתתרו מאחורי גדר אבנים סמוכה. תחילה נפרצה חומת האבנים שהקיפה את המחנה; אחר זחל אבני בעד הפירצה אל תוך המחנה. לאחר שפילס את דרכו דרך גדר תיל בצורת קונצרטינות, פרץ לבניין הראשון בחסות אש מתת-מקלע טומיגן שהיה ברשותו. אבני הניח את המטענים בתוך הבניין ולאחר שהפעיל את מנגנון ההשהיה, מיהר לצאת את המקום. בעודו זוחל דרך גדר התיל, נשמעה התפוצצות חזקה. מעוצמת ההדף הוא הועף אל עבר החומה ונפל לידה. כעבור שניות מועטות התאושש ורץ אל עבר השדה, שם חיכו לו יתר אנשי החוליה. הבחורים נסוגו לעבר האזור שלא היה נתון בעוצר, הסתירו את הנשק והתפזרו איש-איש לביתו. מן הפיצוץ נהרג חייל בריטי ו-8 נפצעו (שלושה מהם קשה).

פריצת החומה שהקיפה את מחנה "שנלר"

בתיאור ההתקפה בעיתון "הארץ", נאמר, בין השאר:

ערבוביה רבה

לאחר ההתפוצצויות הופעלו צפירות האזעקה בירושלים ומיד החל מטר של יריות. כמעט כל החיילים שהיו באזור הצבאי הפעילו את נשקם וכדורים רבים נורו. קמה ערבוביה רבה וחייל אחד לא ידע לאן חברו יורה. בזמן זה התחמקו המתקיפים. היריות נמשכו למעלה מחצי שעה. לא היו אבדות בנפש בקרב האוכלוסייה האזרחית הנצורה באזור הצבאי.

הפיצוץ בתוך מחנה "שנלר" זכה להד נרחב בעיתונות המקומית והעולמית ופגע קשה ביוקרתו של השלטון הבריטי בארץ. הוא שימש הוכחה חותכת שאין בידי הבריטים אמצעים לעצור את המחתרת העברית, הפועלת ביחידות קטנות ומנצלת באופן מקסימלי את גורם ההפתעה. בלילה שבו חדרו לוחמי האצ"ל למחנה "שנלר", נפגעו מספר מטרות נוספות ברחבי הארץ: הותקף מחנה צבאי ליד כרכור, נורו יריות "שרונה" (ליד תל-אביב), פוצץ מוקש דרכים על-יד ראשון-לציון ועוד. המשטר הצבאי, שנמשך 16 יום, בוטל ב-17 במרס (ארבעה ימים לאחר ההתקפה על מחנה "שנלר"). בסך-הכול נעצרו ברחבי הארץ 78 איש "החשודים בהשתייכות לארגוני הטרור" – מספר זעום לעומת היקף מבצעי האצ"ל. המצב הצבאי נחל כישלון חרוץ; הבריטים לא הצליחו לשתק את ארגוני המחתרת ובהודעת לשכת המודיעין הממשלתי נאמר כי בתקופת המצב הצבאי בוצעו 68 "פעולות טרור", דהיינו – 4 "פעולות טרור" מידי יום, בממוצע. ראשי הסוכנות היהודית לא חזרו להסגרה סוחפת של לוחמי האצ"ל ולח"י במתכונת שהייתה נהוגה בתקופת ה"סזון" וניטל העוקץ מן האיום שריחף על היישוב היהודי במשך תקופה ארוכה. האמצעי החמור ביותר שהיה בידי הבריטים הוכח כבלתי יעיל וכגזרה שהציבור היהודי יכול לעמוד בה. ארגוני המחתרת יצאו מחוזקים מן המצב הצבאי, ויוקרתם עלתה בעיני הציבור בארץ ובעולם.

ההתקפה על מועדון הקצינים הבריטיים וכישלון המצב בצבאי, הגבירו את התקפות האופוזיציה בבריטניה נגד הממשלה. באחד מנאומיו אמר צ'רצ'יל:

מאה אלף אנגלים מוחזקים הרחק מבתיהם ופועלים למען מלחמה מאוסה וחסרת-טעם עם היהודים. אנחנו זוכים לשנאתו ולעגו של העולם במחיר של שמונים מיליון לירות שטרלינג.

והעיתון "סאנדי אקפרס" המופיע בלונדון כתב:

את בעיית ארץ-ישראל יש לפתור ולפתור מיד. חיים בריטיים מובאים קורבן ללא מטרה, והטרור מערער את הפרסטיג' הבריטית בכל העולם.

בעקבות פעולות המחתרת בארץ, נאלצה ממשלת בריטניה להקדים את הדיון בשאלת ארץ-ישראל בארגון האומות המאוחדות. ישיבה מיוחדת של האו"ם נקבעה ל-28 באפריל 1947, במקום בחודש ספטמבר שהיה התאריך המקורי.

פריצת כלא עכו

בראשית המאה ה-16 נכבשה עכו ביד העותומנים, ומושל הגליל, אחמד אל-ג'זאר, פיתח את העיר, בנה בה מבצר ושווקים והפך את עכו ל"שער ראשי" לארץ. בתקופת המנדט הבריטי שימש מבצר עכו כבית-סוהר, בו ישבו אסירי המחותרות ובו עלו לגרדום שמונה מלוחמי האצ"ל. בית-הסוהר בעכו היה המבצר השמור ביותר בארץ; מוקף חומות וחפיר עמוק שהקיף את המבצר ממזרח ומצפון, בעוד הים סגר ממערב. המבצר שכן בליבה של עיר ערבית שלא היו בה תושבים יהודים.

למרות שבריחה מן המקום נראתה כמשימה בלתי אפשרית, לא פסקו לוחמי המחותרת מלתכנן תוכניות. המפנה חל כאשר אחד האסירים הערבים, שהיה אחראי על אספקת הנפט למטבח ולחדרים, סיפר, כי בהיותו במחסן הנפט (שהיה מצוי בחומה החיצונית-דרומית של המבצר), שמע קולות של נשים. הדברים הועברו אל איתן לבני, בכיר אסירי האצ"ל, אשר הסיק מן הדברים כי הקיר הדרומי של בית-הסוהר גובל עם רחוב או סימטה בעיר העתיקה. המידע הזה הועבר בדואר המחותרת אל מפקדת האצ"ל, בלוויית הצעה לנצל את קיר מחסן הנפט לשם פריצה אל בית-הסוהר ושחרור אסירי המחותרת.

עמיחי פגלין ("גידי"), ראש חטיבת התכנון וקצין המבצעים הראשי, סייר בעכו מחופש כערבי, ולאחר בדיקה יסודית הגיע למסקנה כי הפריצה אפשרית. לאחר דיון במפקדה, קיבל לבני מכתב בו נאמר כי ניתן לפרוץ את החומה מבחוץ, אולם הצלחת המבצע תלויה ביכולת האסירים להגיע אל הקיר הדרומי בכוחות עצמם. לשם כך הוברחו אל תוך בית-הסוהר חומר-נפץ וכן נפצים ופתיל. נוצלה העובדה שהשלטונות הרשו להורי האסירים להעביר אל תוך בית-הסוהר תוספת מזון כמו ריבה, שמן, פירות ועוד. חומר הנפץ הועבר אל בין החומות בתוך קופסאות ריבה, כשהוא עטוף בריבה סמיכה. הסמל הבריטי פתח את מכסה הקופסא ובדק את תכולתה. בדקרו בתוך הריבה, נתקל בחתיכות הג'לניט שהיו קשות יותר מן הרגיל. לאחר שהוסבר לו כי לעיתים הריבה אינה נקרשת כהלכה ונוצרות בה חתיכות מוצקות יותר, נחה דעתו. הנפצים והפתיל היו חבויים בתחתית כפולה של פח שמן, אשר אף הוא עבר בדיקה יסודית. הסמל פתח את המכסה והכניס פנימה מוט ארוך כדי לבדוק את גובה השמן, אולם מאחר ועובי הפתיל והנפצים היה בקוטר סיגריה, לא הבחין הסמל בתחתית הכפולה שהייתה בעובי של פחות מסנטימטר אחד.

אותה עת היו כלואים בבית-הסוהר 163 יהודים (מתוכם 60 אנשי האצ"ל, 22 אנשי לח"י ו-5 אנשי ההגנה. היתר היו אסירים פליליים) וכן 460 ערבים. מפקדת האצ"ל החליטה שרק 41 אסירים ישוחררו (30 אנשי האצ"ל ו-11 אנשי לח"י) וזאת בגלל חוסר אפשרות טכנית למצוא מקום מסתור למספר גדול יותר של בורחים. על איתן לבני (שהיה קצין מבצעים ראשי לפני מעצרו) הוטל להחליט מי ישוחרר ומי יישאר בכלא (אנשי לח"י בחרו בעצמם את המועמדים לבריחה).

מבצע הפריצה נקבע ליום ראשון, 4 במאי 1947, בשעה ארבע אחר-הצהרים. יום קודם לכן נתכנסו משתתפי הפעולה בבית-חרושת ליהלומים בנתניה. באחד החדרים הוצבה מפה על הקיר והוחל בתדרוך. ראשון הדוברים היה עמיחי פגלין ("גידי"), שפרש בפני הבאים את פרטי התוכנית. אחריו קיבל את רשות הדיבור דב כהן ("שמשון") שנתמנה מפקד הפעולה. הוא אמר לאנשים שהם יהיו מחופשים לחיילים בריטיים וקרא להם להתנהג בעכו "כחיילים של הוד מלכותו".

חיילי האצ"ל מחופשים לחיילים בריטים לאחר שהלוחמים חולקו ליחידותיהם, סופרו כולם בתספורת "אנגלית". למחרת הועברו למבצר שוני (שבין בנימינה וזיכרון יעקב), אשר שימש בסיס-היציאה. עשרים לוחמים התלבשו במדי יחידת המהנדסים הבריטיים בעוד שלושה קיבלו לבוש ערבי. לאחר ההסברים וחלוקת הנשק, עלו הבחורים לשיירת המכוניות שכללה: משאית צבאית אחת בת 3 טון, שני טנדרים צבועים בצבעי הסוואה בריטיים ושני טנדרים אזרחיים. בראש השיירה נסע ג'יפ הפיקוד, וליד הנהג ישב "שמשון" בלבוש קפטן בריטי וחזהו עטור מדליות.

בהגיע השיירה לעכו, נכנסו שני הטנדרים הצבאיים אל תוך השוק, בעוד המשאית חיכתה ליד השער. מאחת המכוניות הורידו סולמות ו"יחידת ההנדסה" צעדה לעבר בית-המרחץ הטורקי כדי "לתקן" את קווי הטלפון. הם טפסו בעזרת סולם על הגג המתחבר אל חומת המבצר, ודב סלומון, מפקד היחידה, עזר לסגנו יהודה אפיריון להעלות את המטענים ולחבר אותם באמצעות אנקולים אל החלונות של בית-הסוהר. הבחורים ביצעו את עבודתם באין מפריע מאחר והם היו מוסתרים מן הזקיפים שהוצבו על גג המבצר. אבשלום חביב אותה שעה התפרסו שתי יחידות החסימה ופיזרו מוקשים בדרכים שהובילו אל מקום הפריצה. יחידה אחת, בת שלושה לוחמים, הייתה בפיקודו של אבשלום חביב והשנייה כללה שני לוחמים (מיכאלי ואוסטרוביץ). יחידה נוספת של שלושה לוחמים שהיו מחופשים לערבים, התמקמה צפונית לעכו ועם תחילת הפעולה הפגיזה במרגמה את

המחנה הצבאי ששכן במקום. יחידת הפיקוד שנסעה בג'יפ התמקמה ליד תחנת הדלק בכניסה לעיר החדשה, פיזרה מוקשים נגד רכב והציתה את תחנת הדלק.

בעוד החוליות מתפרסות מחוץ למבצר, החלה ההתארגנות בתוך כותלי בית הסוהר. בשעה 15:00 נפתחו דלתות התאים לטיול של אחר-הצהרים. אותם אסירים שלא נכללו בין הבורחים ירדו לחצר ותפקידם היה לבצע פעולות הסחה, בעוד המועמדים לבריחה נשארו בתאים. הם נחלקו לשלוש קבוצות, כל קבוצה בתא נפרד.

בשעה 16:22 נשמע פיצוץ עז שהחריד את כל הסביבה. חומת המבצר נפרצה.

פריצה בחומת כלא עכו

הקבוצה הראשונה של הבורחים זינקה מן התא והבחורים רצו במסדרון לכיוון הפירצה. היה עליהם להתגבר על נחשול של אסירים ערבים שרצו בפאניקה מן התאים וחסמו את הדרך. ראשון הבורחים, מיכאל אשבל, הצמיד מטענים אל המנעולים שסגרו את השער של המסדרון והדליק את פתיל ההשהיה. פיצוץ, והשער נפתח. באותה צורה נפרץ גם השער השני והדרך אל החופש נפתחה. אותה עת נכנסה לפעולה הקבוצה השנייה; הם יצרו מחסום אש על-ידי הבערת נפט מעורב בשמן. התלקחה מדורה גדולה שחסמה את הדרך בפני כניסת שוטרים למסלול הבריחה. אנשי הקבוצה השלישית זרקו רימוני הלם לעבר הגג והבריחו את הסוהרים שניצבו שם. בתוך כל המהומה שנוצרה מן ההתפוצצות, היריות והאש, פילסו 41 אסירים את דרכם אל החופש. הפגישה עם יחידת התוקפים הייתה נרגשת, אולם לא היה זמן לחילופי חוויות.

הקבוצה הראשונה של הבורחים עלתה על הטנדר הראשון ויצאה לדרך, אולם הנהג טעה ונסע לכיוון חיפה במקום לנסוע לכיוון הר-נפוליון. ליד החוף הם נתקלו בקבוצה של חיילים בריטיים שיצאו לרחוץ בים ובהבחינם בטנדר פתחו באש. הטנדר ניסה לחזור על עקבותיו, אולם הוא נתקל בקיר בית-הקברות והתהפך. הבחורים קפצו מן המכונית ופתחו בריצה לעבר תחנת הדלק, בעוד החיילים הבריטיים מדלגים אחריהם. דב כהן ("שמשון") ראה את הנעשה וניסה לעצור את הבריטים בירי מן מקלע הברן שהיה בידו, אולם 17 קליעים שמו קץ לחייו. זלמן ליפשיץ, שלחם לצד שמשון, נהרג אף הוא. מספר הנפגעים הלך וגדל וכאשר נפסקה האש, היה המאזן עצוב מאוד: מבין 13 הבחורים שיצאו ראשונה אל החופש, 5 נהרגו, 6 נפצעו ורק 2 לא נפגעו מן היריות. הפצועים ושני הבריאים הוחזרו אל הכולא.

תקלה נוספת קרתה ליחידת החסימה בפיקודו של אבשלום חביב – הם לא שמעו את אות הנסיגה ונשארו בשטח גם לאחר שיתר היחידות כבר עזבו את עכו ולאחר קרב ארוך נתפסו ונאסרו. גם יחידת החסימה השנייה, שכללה את אמנון מיכאלי ומנחם אוסטרוביץ, לא שמעה את קול החצוצרה (שסימנה את הנסיגה) ונתפסו אף הם בידי הבריטים.

יתר הבורחים והתוקפים שהיו במשאית ובטנדר השני, הצליחו לצאת בשלום את עכו. הם הגיעו עד לקיבוץ דליה, השאירו שם את המכוניות וצעדו ברגל לעבר בנימינה. הם חולקו בין בתי נחלת ז'בוטינסקי ולמחרת בבוקר פוזרו ברחבי הארץ למקומות שהוכנו עבורם מראש. חיים אפלבויס, איש לח"י, שנפצע בשעת הנסיגה, הצליח לטפס על טנדר המאסף, אולם בדרך נפח את נשמתו. הוא הושאר במכונית ואנשי קיבוץ דליה העבירו למחרת היום את הגופה לחיפה ומסרוה לידי "חברה קדישא".

בסיכום הפעולה התברר שמספר האסירים שהצליחו לצאת אל החופש הגיע ל-27 אנשי אצ"ל ו-7 אנשי לח"י). 9 לוחמים נהרגו בהיתקלויות עם כוחות הצבא (20 הבריטי: 6 מן הבורחים ו-3 מן המשחררים. 8 מן הבורחים, חלקם פצועים, נתפסו והחזרו לכלא. כן הובאו למאסר 5 מן המתקיפים שלא הצליחו לחזור לבסיסם. האסירים הערבים נצלו את המהומה שנוצרה ו-182 מהם ברחו מבית-הסוהר. למרות מחיר הדמים הכבד, תוארה הפעולה על-ידי כתבי-חוץ כ"פריצת בית-הכולא הגדולה בהיסטוריה". שליחו של עיתון "הארץ" בלונדון כתב ב-5 במאי:

ההתקפה על כלא עכו נתקבלה כאן כמהלומה רצינית לפרסטיז'ה הבריטית... חוגים צבאיים תיארו את ההתקפה כמלאכת-מחשבת אסטרטגית.

בעיתון הנפוץ "ניו-יורק הרולד טריביון" אנו מוצאים את התיאור הבא:

הם הוציאו לפועל את המשימה השאפתנית, שהייתה הקשה מכל אלה שיזמו עד כה, בצורה מושלמת. ביצוע הפעולה תואר על-ידי אנשי צבא כמעשה מופת.

בפרלמנט הבריטי בלונדון שאל הציר אוליבר סטאנלי: "איזו פעולה ינקטו כתוצאה מהאירוע בכלא עכו, שהוריד את היוקרה הבריטית לשפל נמוך ביותר?" ובדו"ח מתנצל ששלח הנציב העליון למשרד המושבות בלונדון, נאמר בין השאר:

שום מספר של חיילים או שוטרים כשלעצמו אינו יכול לשמש ערובה לביטחון מפני התקפה על הרבה בניינים, גשרים ומוסדות אזרחיים... הגנה שלמה על כל המתקנים האלה נגד התקפות מאורגנות שאפשר להוציאן לפועל בכל מקום ובכל שעה... אינה בגדר אפשרות מעשית... יש לזכור שהפורשים בארץ-ישראל מאומנים בטכסיסי המחותרת שבהם השתמשה המחותרת באירופה בימי המלחמה האחרונים.

זמן קצר לאחר פריצת כלא-עכו, התרחשה באו"ם סנסציה. אנדריי גרומיקו, נציג ברית-המועצות באו"ם, הצהיר בפני הצירים הנדהמים שארצו רואה בעין יפה את הקמתה של מדינה יהודית בארץ-ישראל.

שלושה שבועות לאחר פריצת כלא עכו, נערך משפטם של חמשת הלוחמים שנתפסו לאחר הפעולה. שלושה מן הנאשמים – אבשלום חביב, יעקב וייס ומאיר נקר – נתפסו סמוך לחומת בית-הסוהר בעודם מחזיקים נשק בידם. הם כפרו בזכות בית-הדין לשפוט אותם ולאחר שמסרו הצהרות מדיניות, נידונו השלושה למוות.

שני האחרים, מיכאלי ואוסטרוביץ, נתפסו ללא נשק במקום מרוחק מבית-הסוהר. מאחר שהיה סיכוי להציל את חייהם, הוחלט במפקדת האצ"ל לנהל לשניים משפט מסודר. עורכי-הדין שלהם הצליחו להמציא תעודות המוכיחות כי גילם פחות מ-18 ובית-הדין גזר להם מאסר עולם.

עולי הגרדום

שלמה בן-יוסף

כזכור יצאו ב-21 באפריל 1938 שלושה מחברי פלוגה העבודה של בית"ר בראש-פינה (אברהם שיין, שלום ז'ורבין ושלמה בן-יוסף), לכביש המקשר את צפת עם ראש-פינה,

כדי לבצע פעולת תגמול. הם ירו על אוטובוס ערבי שעבר במקום אולם איש מנוסעי האוטובוס לא נפגע. הם עזבו מיד את המקום והסתתרו בחורבה עזובה באזור.

לאחר זמן קצר באה המשטרה ואסרה את השלושה. שיין, ז'ורבין בן-יוסף הועמדו בפני בית-הדין הצבאי בחיפה והואשמו בנשיאת נשק שלא כחוק וכן "בכוונה לגרום למוות או נזק אחר לאנשים רבים". לפי התקנות לשעתו חירום, כל אחד מסעיפי האשמה נחשב עבירה שדינה עונש מוות. השלושה הודיעו כי בדעתם להפוך את המשפט לבמה פוליטית, בה יכריזו בגלוי על השקפותיהם.

שלמה בן-יוסף

בית-הדין מצא את ז'ורבין בלתי שפוי בדעתו והוא נידון לכליאה בבית-חולים לחולי-רוח "עד שהנציב את העליון יחליט לשחררו". שיין ובן-יוסף נידונו "למוות על-ידי תלייה עד שתצא נשמתם". השניים קיבלו את גזר-הדין בשלווה נפשית בלתי רגילה, ופרצו בשירת "התקווה". מפקד הצבא בארץ אישר את גזר הדין של שלמה בן-יוסף והמתיק את דינו שם אברהם שיין למאסר עולם, בשל גילו הצעיר.²⁷

בבוקר ה 29 ביוני 1938 מתקין עצמו שלמה בן-יוסף לשעתו האחרונה. הוא פושט את בגדי הארגמן של הנידונים למוות, לובש מכנסיים קצרים וחולצה ונועל נעלי עבודה גבוהות. לאחר פת שחרית הוא מצחצח את שיניו ומחכה לבוא השוטרים. הוא הולך בקומה זקופה לעלייה לגרדום בעודו שר את שיר בית"ר. על קירות תא הנידונים למוות כתב בן-יוסף בעברית דלה:

"מה זה מולדת? זה דבר שבעדו כדאי לחיות, ללחום וגם למות".
 "עבד הייתי לבית"ר עד יום מותי". וכן קטע משירו של ז'בוטינסקי "למות או לכבוש את ההר".

אליהו בית צורי ואליהו חכים

הלורד מוין, שהיה ידוע כאנטי ציוני, נתמנה למיניסטר המדינה במזרח התיכון, וממקום מושבו בקהיר היה, אחראי לביצוע מדיניות "הספר הלבן". לח"י, שראה בלורד מוין את האחראי לגירוש אניות מעפילים, החליט להתנקש בחייו. לשם כך נשלחו לקהיר שני חברי המחתרת, אליהו חכים ואליהו בית-צורי, וב-6 בנובמבר 1944, ביצעו השניים את ההתנקשות, אולם נתפסו לאחר ביצוע המשימה.

ב-10 בינואר 1945 הועמדו השניים למשפט במצרים באשמת רצח. חכים ובית-צורי לא לקחו חלק במשפט, ולאחר גמר העדויות, קם חכים על רגליו ואמר, בין השאר:

הננו מאשימים את הלורד מוין והממשלה שהוא מייצג, ברצח מאות ואלפים מאחינו, בגזלת מולדתנו ושוד רכושנו.. אנוסים היינו לקחת את הצדק לידינו".

²⁷ יוסף נדבה, ספר עולי הגרדום.

לאחריו הצהיר בית-צורי הצהרה פוליטית ואמר, בין השאר:

מיליונים טבעו בים של דם ודמעות, אך רב החובל הבריטי לא אסף אותם אל האנייה. ואם אחדים מהטובעים נאחזו בדפנותיה, הוא דחף אותם חזרה הימה. ולנו במולדת לא נשאר אלא להיכנע או להילחם. החלטנו להילחם.

לאחר השמעת ההצהרות, נשפטו שני האליהו למוות. מיד לאחר השמעת גזר הדין, קמו השניים על רגליהם ושרו את ההמנון הלאומי "התקווה". ביום 23 במרס 1945 הוצאו אליהו בית-צורי ואליהו חכים להורג בתליה בכלא קהיר.

אליהו בית-צורי נולד בתל-אביב בשנת 1922, כבן למפח ותיקה בארץ. החל את פעילותו המחתרית באצ"ל ומאוחר יותר עבר ללח"י. אליהו חכים נולד בשנת 1925 בבירות, לבנון. בהיותו בן שבע עלה ארצה עם משפחתו, שהשתקעה בחיפה. הצטרף ללח"י בתקופת לימודיו בבית-הספר הריאלי בחיפה.

אליהו חכים

אליהו בית-צורי

דב גרוןר

ביום שלישי ה-23 באפריל 1946 התקרבה אל משטרת רמת-גן מכונית צבאית ומתוכה יצאו כתריסר "אסירים ערבים" מלווים ב"חיילים בריטים". ה"אסירים" הוכנסו לתחנה וה"סמל הבריטי" האחראי על השיירה הודיע ליומנאי כי ה"ערבים" נתפסו בגניבה במחנה הצבאי בתל-ליטבינסקי (היום תל-השומר) והם מובאים למאסר.

בעוד היומנאי מברר כיצד לנהוג, שלפו ה"אסירים" ומלוויהם אקדחים וכל השוטרים ניצטוו להרים את ידיהם ולהיכנס אל תא המעצר. תוך דקות השתלטה יחידת הפורצים על התחנה והבחורים פנו למחסן הנשק ופרצו את הדלת בעזרת חומר-נפץ. בינתיים נכנסה לבניין יחידת "הסבלים" בפיקודו של דב גרוןר. הם הוציאו את הנשק מן המחסן והטעינו אותו על המשאית שחנתה מחוץ לבניין. תוך מהלך הטענת הנשק, הבחין בנעשה אחד השוטרים ששהה בקומה העליונה וכיוון מקלע לעבר התוקפים. תחילה פגע במקלען האצ"ל שהתמקם על מרפסת הבית ממול למשטרה ולאחר מכן כיוון השוטר את האש לעבר "הסבלים", שהמשיכו להעביר את הנשק אל תוך המשאית, כאשר הכדורים שורקים לידם.

עם סיום המלאכה, יצאה המשאית לדרכה אל אחד הפרדסים הסמוכים לרמת-גן.

במפקד שנערך במקום על ידי מפקד הפעולה, פדהצור ("גד"), התברר שחסרים שלושה לוחמים: הברניסט ישראל פיינרמן שנורה למוות בעודו מחפה על "הסבלים" מעל מרפסת הבניין שממול המשטרה; יעקב זלוטניק, שנפצע פצעי מוות תוך כדי ריצה אל המשאית (גופתו נתגלתה תלויה על גדר התיל) ודב גרוןר שנפצע קשה בלסתו, צנח אל תוך התעלה שלייד הגדר ונלקח בשבי. הבריטים העבירו את גרוןר לבית-החולים "הדסה" בתל-אביב, שם נותח לראשונה על ידי פרופ' מרכוס, מידידי המחתרת. שניים עשר יום שהה גרוןר ב"הדסה", כאשר משמר מזוין שומר על חדרו בכל שעות היממה.

משם הועבר לבית-החולים הממשלתי ביפו ולאחר מכן לאגף החולים בבית-הסוהר המרכזי בירושלים.

ב-1 בינואר 1947, שבעה חדשים לאחר שנפצע ונלקח בשבי, נפתח משפטו של דב גרוןר בבית-הדין הצבאי בירושלים. הוא הואשם ביריות על אנשי משטרה ובהנחת פצצות בכוונה "להמית אנשים בשירות הוד מלכותו". לשאלה אם הוא מודה באשמה, השיב גרוןר שאין הוא מכיר בסמכותו של

בית-הדין לדון אותו, אין בדעתו להשתתף במהלך המשפט ואינו מבקש את תרגום הדיונים לעברית. במקום כל אלה קרא לפני שופטיו את הצהרתו:

אינני מכיר בסמכותכם לשפוט אותי. בית-דין זה משולל כל יסוד חוקי, מאחר שהוא נתמנה על-ידי שלטון שאין לו יסוד חוקי. באתם לארץ-ישראל על סמך התחייבות שקיבלתם על עצמכם מידי אומות העולם, לתקן את העוול הגדול ביותר בתולדות האנושות שנגרם לאיזו שהיא אומה, את העוול של גרוש ישראל מארצו והפיכתו לקורבן עולמי של רדיפות ושחיטות בלתי-פוסקות. התחייבות זו ורק התחייבות – הייתה היסוד החוקי והמוסרי מציאותכם בארץ זו. אך אתם הפרתם אותו עולמי של רדיפות ושחיטות בלתי-פוסקות. בזדון-לבב, בכוח ברוטלי ובעורמה שטנית. הפכתם את התחייבותכם לפיסת נייר ואותה קרעתם לגזרים... וכשאינן השלטון הקיים באיזו ארץ שהיא חוקי, כשהוא הופך לשלטון דיכוי ואכזריות, זכותם של אזרחיה – יותר מזה, חובתם – להילחם בשלטון זה ולהפילו. כי זאת את זאת עושה הנוער העברי, את זאת הוא יעשה, עד שתסתלקו מן הארץ ותמסרוה לבעליה החוקיים: לעם ישראל. כי זאת עליכם לדעת: אין כוח בעולם שיוכל לנתק את הקשר בין עם ישראל ובין ארצו היחידה. ומי שינסה לנתקו - ידו תקוצץ וקללת האלוהים תהיה רובצת עליו לעדי עד.

דממה הושלכה באולם לאחר דבריו של דב גרונר. הקטגור נשא את נאוומו והביא את העדים שהיו נוכחים בשעת ההתקפה על משטרת רמת-גן. שלא כמנהגו, העלה הקטגור פרטים לזכותו של הנאשם: שירות של חמש שנים בצבא הבריטי, התנהגות במשך השירות, השתתפות בקרבות בחזית האיטלקית וכן הפציעה הקשה עושה את הנאשם בעל-מום לכל ימי חייו. אולם לא היו לדברים אלה כל השפעה על השופטים, ולאחר התייעצות קצרה הודיע נשיא בית-המשפט: "דב גרונר, בית-הדין מצא אותך חייב בשתי האשמות שבהן נאשמת. על האשמה הראשונה הנך נידון להיתלות בצווארך. בית-הדין שומר לעצמו את זכות לקבוע את העונש לגבי ההאשמה השנייה". מיד לאחר גמר קריאת פסק-הדין קם דב גרונר על רגליו והכריז:

"בדם ואש יהודה נפלה, בדם ואש יהודה תקום"

(מילות הפזמון החוזר בשיר-קנאים שכתב המשורר יעקב כהן לאחר פרעות קישינב בשנת 1903. הפזמון החוזר הפך מאוחר יותר לסימט ארגון "השומר").

דב גרונר הועבר תחת משמר כבר אל תא הנידונים למוות ולבושו הוחלף בבגדים אדומים. 105 ימים של תקווה וחרדה עברו עליו בתא זה, בעוד מנהיגים ואישי ציבור בארץ ובעולם פועלים אצל ממשלת בריטניה להמיר גזר דין המוות במאסר עולם. על גרונר הופעלו לחצים כבדים על-מנת שיסכים לבקש חנינה, אולם הוא בשלו - דורש יחס של שבוי מלחמה וממאן לחתום על בקשת החנינה. ארבעים ושמונה שעות לפני המועד שנקבע להוצאתו להורג, כתב גרונר בתא הנידונים למוות מכתב למפקד האצ"ל, אותו סיים במילים הבאות:

אני כותב את השורות האלה 48 שעות לפני שנוגשינו עומדים להוציא לפועל את רציחתם ובשעות האלה אין משקרים. והנני נשבע שלו הייתה לי הברירה להתחיל מחדש הייתי בוחר באותה הדרך שהלכתי בה בלי להתחשב בתוצאות האפשריות בשבילי.

דב גרונר

ב-23 בינואר אישר הגנרל ברקר, מפקד הצבא הבריטי בארץ-ישראל, את פסק-הדין שנגזר בבית-הדין הצבאי בירושלים על דב גרונר. ביצועו של פסק-הדין נקבע ל 28 בינואר, חמישה ימים לאחר האישור.

בני ערובה

אישור פסק-דין המוות שנפסק לדב גרונר עורר סערה ציבורית בארץ ובעולם ובקשות חנינה החלו זורמות אל הנציב העליון ואל מפקד כוחות הצבא. מפקדת האצ"ל הזהירה את השלטון הבריטי מביצוע גזר-דין המוות, ובמקביל נתנה הוראה ליחידות הח"ק (חיל הקרב) לתפוס בני ערובה. ב 26 בינואר נחטף בדירתו אשר ברחוב ממילא בירושלים קצין הביון הבריטי המייג'ור ה.י. קולינס. החטוף גדל הגוף גילה התנגדות, אולם הבחורים הצליחו להתגבר עליו והוא הועבר לבונקר שהוכן מראש בשכונת גבעת-שאול. למקום הובא רופא שטיפל בקולינס אשר נפגע בזמן ההיאבקות עם חוטפיו.

למחרת היום בוצעה חטיפה שנייה. צעירים חמושים נכנסו לאולם בית-הדין המחוזי אשר ברחוב יהודה הלוי בתל-אביב, ובאיומי אקדח ביקשו את נשיא בית-הדין, השופט וינדהם, להילוות אליהם. השופט הועבר לאחת המכוניות שחיכו בחוץ, בעודו לובש את הגלימה השחורה ולראשו הפאה הנוכרית, והוסע למקום מחבוא ליד בני-ברק.

החטיפות עוררו סערה גדולה בקרב השלטון הבריטי ועוד באותו ערב נתפרסמה הודעה ממשלתית, ובה נמסר כי מפקד הצבא החליט לדחות את ביצוע פסק-דין המוות לפרק זמן בלתי מוגבל, וזאת "כדי לאפשר לנידון גרונר להגיש ערעור למועצת-המלך בלונדון". מפקדת הארגון ראתה בדחיית הוצאתו לפועל של פסק-הדין, שתים עשרה שעות לפני המועד שנקבע, הישג חשוב והחליטה לשחרר את החטופים. מה עוד שהיה קושי להמשיך ולהחזיק בשופט וינדהם, מאחר והוא הוכנס לצריף באור יום, והיה חשש כבד שמישהו הבחין בנעשה.

מרדכי אלקחי, יחיאל דרזנר ואליעזר קשאני נידונים למוות

בנימין קמחי, שנתפס לאחר התקפת האצ"ל על בנק עותומן ביפו, נידון ל 18 שנות מאסר ול-18 מלקות. הייתה זו הפעם הראשונה שלוחם המחותרת קיבל עונש משפיל של מלקות. מפקדת האצ"ל ראתה זאת בחומרה ויצאה באזהרה מפני הוצאת העונש אל הפועל. "אם יוצא אל הפועל", נאמר בכרוז שהופץ ברבים, "יוטל אותו עונש על קציני הצבא הבריטי". הבריטים לא שעו

לאזהרות האצ"ל וב-27 בדצמבר 1946 הוצא גזר הדין לפועל. בתגובה, הלכו לוחמי האצ"ל קצינים וסמלים בריטים. אחת היחידות, שמנתה חמישה לוחמים, נתפסה ליד מחסום שהוקם על-ידי הצבא הבריטי. נהג המכונית, אברהם מזרחי, נהרג מחילופי האש, בעוד ארבעה לוחמים נלקחו בשבי. ב-10 בפברואר 1947, 43 יום לאחר תפיסתם ומאסרם, נפתח בפני בית-הדין הצבאי בירושלים משפטם של ארבעת לוחמי האצ"ל שנתפסו ב"ליל ההלקאות" – מרדכי אלקחי, יחיאל דרזנר, אליעזר קשאני וחיים גולובסקי. הנאשמים לא השתתפו במהלך המשפט, סירבו להשיב על שאלות ולא חקרו את העדים שהופיעו מטעם התביעה. לאחר גמר העדויות קמו שניים מהם – דרזנר וגולובסקי – והכריזו כי אינם מכירים בסמכותו של בית-הדין לדונם; הם רואים את עצמם בחזקת שבויי-מלחמה ועל-כן רשאים השלטונות לשימם במעצר, אך אינם רשאים להעמידם לדין. יחיאל דרזנר היה ראשון הדוברים ואמר, בין השאר:

[...] יצאנו באותו לילה, בכדי להגן על כבוד חברנו שחולל בידי שליטיכם... יצאנו – להוכיח לכם, שקם בארץ זו דור עברי חדש שלא יסבול השפלה, לא ישלים עם שיעבוד וילחם על כבודו בכל מחיר. בדיבור אחד: יצאנו, בשליחות הארגון הצבאי הלאומי, להלקות קצין בריטי בתגובה על הלקאתו של חייל עברי, שנפל בשבייכם... נשבור את השוט שלכם... לא עוד תלקו את אזרחי הארץ הזאת, לא עברים ולא ערבים, כי אנו חיילי ישראל מרדנו בשלטונכם ובשיטותיו הנפסדות.

הצהרתו של חיים גולובסקי הופנתה אף היא אל "קציני צבא הכיבוש" ונסבה בעיקר על תיאור ההתעללות, העינויים הפיסיים וההשפלה הנפשית, בהם היו נתונים ארבעת הלוחמים לאחר שנתפסו. מטרת התיאור הייתה להביא לידיעת העולם, באמצעות כתבי-החוץ שהיו נוכחים באולם בית-הדין, את אכזריות הבריטים כלפי לוחמי המחתרת.

מהלך המשפט היה קצר ועוד באותו יום ניתן פסק-הדין: מוות בתלייה לאלקחי, דרזנר וקשאני, ומאסר עולם לגולובסקי בהתחשב בגילו הצעיר (בן 17). לאחר קריאת גזר-הדין קמו הארבעה על רגליהם ושרו את "התקווה". הם הובלו לבית-הסוהר המרכזי בירושלים וצורפו אל דב גרונר שישב בתא הנידונים למוות. 48 שעות לאחר מתן גזר-הדין אישר אותו מפקד הצבא בארץ הגנרל ברקר ועוד באותו יום עזב את הארץ בהסתר וללא טקס רשמי. במקומו בא הגנרל מקמילן.

יחיאל דרזנר

מרדכי אלקחי

אליעזר קאשני

אישים ומוסדות ציבור עשו מאמצים גדולים להמתקת גזר-הדין. הוגשה עצומה חתומה על-ידי 800 מתושבי פתח-תקווה (שלושה מהנידונים היו מתושבי המקום) ואף הוגש לבית-הדין העליון "צו על תנאי", מבוסס על טעות בנהל המשפטי. אולם ללא הועיל. יש להדגיש כי כל הצעדים הללו נעשו ביוזמתם של אישים וקרובי משפחה. הנידונים למוות לא ייפו את כוחו של איש לפעול בשמם וכדב גרונר סירבו לחתום על בקשת חנינה. הם אף פנו בקריאה גלויה, חתומה בשם "הנידונים למוות" ובה נאמר:

האם לא תבינו שבבקשות החנינה שלכם הנכם משפילים את כבודכם ואת כבוד העם כולו? הרי זו התרפסות בפני הרשות בנוסח הגלות. אנו הננו שבויים ואנו דורשים שיתייחסו עמנו כמו עם שבויים... כרגע הננו בידיהם. אין בכוחנו להתנגד להם והם יכולים לנהוג בנו כרצונם. כמובן עד נקודה מסוימת – את רוחנו לא ישברו. אנו נדע למות בכבוד כיאה לעברים.

ב-15 באפריל העבירו הבריטים את ארבעת הנידונים למוות – גרונר, אלקחי, דרזנר וקשאני – מכלא ירושלים לכלא עכו. ההעברה נעשתה בחשאיות רבה, תוך פיזור רמיזות על-ידי השלטונות כי אין להם כל כוונה לבצע את גזר-הדין בזמן הקרוב. כאשר פנה עורך-הדין מקס קריצמן אל שלטונות בית-הסוהר בעכו וביקש הבהרות בקשר להעברה, נאמר לו: "המנהל לא קיבל כל הוראות בדבר ההכנות לביצוע גזר-דין המוות, והנהוג הוא שהנהלת בית-הכולא מקבלת הוראות כאלה ימים מספר לפני הביצוע". למחרת היום, בשעה 2:45 לפנות בוקר, הגיעו שלושה שוטרים בריטים ושוטר ערבי אחד אל דירתה של משפחת נחמיה כתריאל מגריל, המשפחה היהודית היחידה שהתגוררה בעכו. מגריל היה תלמייד חכם; הוא נהג לשמש כשליח ציבור לפני האסירים היהודים בכלא עכו והיה עובר לפני התיבה בשבתות ובחגים. כתריאל מגריל לא הוסמך לרבנות, אך היה ידוע בקרב הערבים בכינויו "חכם אבו מוסה".

השוטרים העירו את מגריל משנתו וביקשוהו לבוא עימם לבית-הסוהר. הם סירבו לגלות לו את סיבת בקשתם והאיצו בו שימהר, באומרם כי אין להם פנאי. כששאלם מר מגריל לכמה זמן הוא דרוש להם, השיבוהו "לשעתיים בערך". אז הבין מגריל את פשר הדבר והשיב לשוטרים הבריטים: "אני מסרב ללכת אתכם. עליכם להתקשר בעניין זה עם הרבנות הראשית בחיפה", והשוטרים חזרו כלעומת שבאו. על הוצאתם

להורג של דב גרונר וחבריו נודע למר מגריל רק מקץ כמה שעות, משידור רדיו ירושלים.²⁸

בשעה ארבע לפנות בוקר העירו את דב גרונר משנתו והוא הובל אל תא הגרדום. בתא נכחו מנהל בתי-הסוהר בארץ, מנהל כלא עכו, רופא וכן שישה קצינים בריטים. כנהוג בבריטניה ובמושבותיה, שימש מנהל בית-הכולא כתליין, אולם שלא כנהוג – לא נכח במקום רב יהודי. דב גרונר עלה לגרדום ללא וידוי וכך גם יחיאל דרזנר, אליעזר קשאני ומרדכי אלקחי. הארבעה נתלו תוך מחצית השעה וכל אחד מהם, בהגיע תורו, שר את "התקווה" עד שהעניבה חנקה את גרונו. אל השירה הצטרפו החברים שחיכו לתורם.

כאשר שירת המוצאים להורג נשמעה במעומעם בין כותלי בית-הכולא, קמו כל האסירים היהודים על רגליהם ושרו בקול גדול את ההמנון הלאומי.

מרדכי אלקחי נולד בפתח-תקווה ב-10 במרס 1925, בן למשפחה מעוטת אמצעים מיוצאי תורכיה. בהיותו בן 14 החל לעבוד כדי לעזור בפרנסת המשפחה, ובסוף 1943 הצטרף לאצ"ל. לאחר תקופת הטירונות הועבר לח"ק (חיל הקרב) והפעולה הראשונה בה השתתף הייתה ההתקפה על משטרת קלקיליה, במסגרת התקפות האצ"ל על ארבע תחנות משטרה במוצאי יום הכיפורים תש"ה. לאחר מכן השתתף בפעולות רבות, ביניהן

דב גרונר נולד בשנת 1912 בהונגריה. בשנת 1938 הצטרף לבית"ר ושנתיים לאחר מכן עלה ארצה באוניית המעפילים "סקאריה" שאורגנה על-ידי בית"ר. לאחר ששוחרר ממחנה המעצר בעתלית, הצטרף לפלוגות הגיוס של בית"ר ופעל באצ"ל. גרונר התנדב לשירות בצבא הבריטי ולאחר שחרורו מן הצבא, במרס 1946, חזר לפעילותו באצ"ל. בעודו בחופשת שחרור, השתתף בהתקפה על משטרת רמת-גן, בה נפצע ונלקח בשבי. בן 35 היה בעלותו לגרדום.

יחיאל דרזנר נולד בפולין ב-13 באוקטובר 1922, בן למשפחה ציונית-דתית, שעלתה ארצה בשנת 1933. בגיל 13 הצטרף לתנועת הנוער בית"ר בירושלים ובשנת 1940 – לשורות האצ"ל. בארגון הוא מילא תפקידים רבים; תחילה בחת"ם (חיל תעמולה מהפכני), אחר ב"דלק" (שירות

²⁸ עיתון "הארץ" מיום 17.4.47.

הידיעות) ולבסוף בח"ק (חיל הקרב). יחיאל השתתף כטוראי וכמפקד בפעולות רבות: השמדת מטוסים בשדה התעופה לוד; ההתקפה על תחנת הרכבת ביבנה; ההתקפה על משטרת רמת-גן וכן מבצעי חבלה במקומות שונים בארץ. שלושת אחיו היו פעילים אף הם באצ"ל, ולאחר מעצרו והגלייתו של אחיו הגדול צבי, עזב

יחיאל את הבית והתמסר כולו לעבודת המחתרת. כשנתפס, שירת כמפקד הח"ק (חיל הקרב) בפתח-תקווה ונשא עימו תעודת זהות על שם "דב רוזנבאום". בשם זה עלה לגרדום, מבלי שהבריטים והציבור ידעו את שמו האמיתי. בן 25 היה בעלותו לגרדום.

אליעזר קשאני נולד בפתח-תקווה ב-13 במרס 1923 למשפחת עמלים בת עשר נפשות, דור שלישי בארץ. בגיל 13 יצא לעבוד כדי לעזור לפרנסת המשפחה. ב 23 באוגוסט 1944, בשעת המצוד המקיף שערכה המשטרה בפתח-תקווה, נעצר קשאני כ"חשוד בטרור", הובא למחנה המעצר בלטרון ואחר נשלח עם הקבוצה הראשונה של 251 עצורים לאריתריאה. עם שחרורו בפברואר 1945 הצטרף לאצ"ל. בארץ החל את פעילותו במחתרת למרות חובת ההתייצבות היומית במשטרה שהוטלה על בן 24 היה בעלותו לגרדום.

משה ברזני

ב-17 במרס 1947, ביום בו בוטל המצב הצבאי, דן בית-הדין הצבאי בירושלים את משה ברזני למוות בתלייה. משה ברזני, איש לח"י, נתפס שמונה ימים קודם לכן בשכונת מקור-ברוך בירושלים (לא הרחק ממחנה "שנלר") בעיצומו של המצב הצבאי. בחיפוש שנערך בכליו נמצא רימון והוא הואשם בנשיאת נשק ובכוונה להתנקש בבריגדיר א.פ. דייוויס, האחראי על המשטר הצבאי בעיר, שנהג לעבור באותה סביבה. ברזני הודיע כי אינו מכיר בסמכות בית-הדין לשפוט אותו ועל-כן לא השתתף בדיוניו. ברזני הצהיר הצהרה פוליטית, לפיה רואה העם העברי את הבריטים כשליטים זרים במולדתו. בין היתר אמר:

במלחמה זו נפלתי בשביכם ואין לכם רשות לשפוט אותי. בתליות לא תפחידונו ולהשמידנו לא תצליחו. עמי וכל העמים המשועבדים לכם יילחמו באימפריה שלכם עד חורמה.

המשפט כולו היה קצר; תשעים דקות לאחר תחילת המשפט קרא השופט את גזר-דין המוות. ברזני קם על רגליו ושר את ה"תקווה", אולם השוטרים הפריעו לו בשירתו וסחבוהו ממקומו בכוח. הוא נכבל בידי וברגליו והובא אל תא הנידונים למוות, שם הצטרף אל דב גרונר ושלושת חבריו – אליעזר קשאני, יחיאל דרזנר ומרדכי אלקחי, שגזר-דין המוות שהוטל עליהם כבר אושר על-ידי מפקד הצבא הבריטי הארץ-ישראל.

מאיר פיינשטיין

שבוע ימים לאחר משפטו של משה ברזני, ב-25 במרס 1947, התכנס שוב בית-הדין הצבאי – הפעם כדי לדון במשפטם של ארבעת לוחמי האצ"ל שנתפסו לאחר פיצוץ תחנת-הרכבת בירושלים (ראה לעיל). שניים מן הנאשמים, מסעוד בוטון ומשה הורביץ, נתפסו רחוק מתחנת הרכבת, ועל-כן הוחלט במטה האצ"ל שיכחישו כל שייכות למעשה. אמנם הורביץ נתפס כשהוא פצוע מכדור שפגע בו, אולם אחד הסוחרים מן המרכז המסחרי הסכים להעיד כי הורביץ היה בחנותו באותו זמן וכששמע את היריות יצא החוצה לראות מה קרה ואז נפצע. שני האחרים, מאיר פיינשטיין ודניאל אזולאי, הודיעו כי אינם מכירים בזכותו של בית-הדין לדון אותם ועל-כן לא ישתתפו במהלך המשפט. לפני מתן גזר-הדין הצהירו השניים הצהרות פוליטיות. פתח פיינשטיין ואמר:

משטר של עצי תלייה, זה המשטר שהנכם רוצים להשליט בארץ זו, שנועדה לשמש מגדל-אור לאנושות כולה. וברשעותכם האווילית הנכם מניחים כי על-ידי משטר זה תצליחו לשבור את רוח עמנו, העם שכל הארץ הייתה לו לגרדום. טעיתם. תיווכחו כי נתקלתם בפלדה, בפלדה המתחשלת לאש האהבה והשנאה, האהבה למולדת ולדרור והשנאה לשיעבוד ולפולש. פלדה בוערת היא, לא תשברוה. את ידיכם תכוו.

בית-הדין קיבל את האליבי של הורביץ ובוטון ושיחרר אותם ללא עונש. מאיר פיינשטיין ודניאל אזולאי נידונו למוות בתלייה. לאחר מתן גזר-הדין, קמו השניים וקראו: "בדם ואש יהודה נפלה, בדם ואש יהודה תקום." אחר-כך הוצאו השניים מאולם בית-הדין והועברו לתא הנידונים למוות בבית-הסוהר

המרכזי בירושלים. פיינשטיין ואזולאי הצטרפו אל חמשת הנידונים למוות: גרונר, אלקחי, דרזנר, קשאני וברזני. ב-17 באפריל 1947, למחרת התליות בעכו של גרונר, אלקחי, דרזנר וקשאני, אישר מפקד הצבא הבריטי בארץ את גזרי-הדין של פיינשטיין וברזני. גזר-הדין של דניאל אזולאי הומר במאסר-עולם.

רימון בין לבבות

בתא-הנידונים למוות בבית-הסוהר המרכזי בירושלים גמלה בליבם של פיינשטיין וברזני ההחלטה לפוצץ עצמם יחד עם תלייניהם, בבחינת "תמות נפשי עם פלשתים".

וכך כתבו פיינשטיין וברזני מתא הנידונים למוות אל אחיהם, האסירים השפוטים, שישובו בתאים הסמוכים:

אחים, שלום רב. אין זה כי אם עשיתם לא טוב שלא שלחתם לנו את זה. מי יודע אם עד אור הבוקר לא יהיה מאוחר. אל נא תתנו לזמן לעבור כלא היה. שילחו לנו את זה מה שיותר מהר. כל מה שסופר לכם זה היה רק סערה נפשית שחלפה מהר. אצלנו הכול מוחלט. דרישת שלום לכולם. היו חזקים וגם אנחנו. מ.פ. מ.ב.

"את זה" היו שני רימונים אותם תיכננו פיינשטיין וברזני להטיל על התליינים בבואם לקחת אותם לגרדום. הרעיון לא היה חדש; הוא עלה כאשר דב גרונר ישב בתא הנידונים למוות בבית-הסוהר המרכזי בירושלים וחיכה שם להוצאת גזר-הדין לפועל. חומר הנפץ הועבר אל תוך בית-הסוהר באמצעות המזון שהיה מיועד לאסירים שקיבלו "יחס מיוחד". כאשר הועבר דב גרונר עם חבריו לבית-הכולא בעכו, נשאר חומר הנפץ בבית-הסוהר המרכזי בירושלים.

לא קל היה לאנשי האצ"ל ולח"י השפוטים למלא את בקשתם של אחיהם הנידונים למוות, אולם כל אחד מהם ידע כי לו הוא במקומם – היה מבקש אותה בקשה עצמה. ביום שבו נתקבל בבית-הסוהר אישור ממפקדת האצ"ל וממרכז לח"י להיענות לבקשתם של פיינשטיין וברזני, ניגשו הבחורים במרץ להכין את הרימונים. הם חתכו את ראש התפוז, הוציאו בעזרת כפית את בשר הפרי ומילאו את החלל שנוצר בחומר נפץ ובפיסות מתכת קטנות. לתוך חומר הנפץ הוכנסו נפצים, מחוברים לפתיל הצתה. לבסוף חובר ראש

התפוז למקומו באמצעות קסמי עץ דקים , כך שלא ניתן היה להכיר כי בוצע בו חתך כלשהו.

שלוש פעמים ביום הועבר לנידונים למוות מזון שהוכן על-ידי האסירים שעבדו במטבח. הסוהרים, שבדקו את המזון בקפידה, התרגלו למראה התפוזים ואישרו את העברתם ללא בדיקה מיוחדת. או-אז הוכן סל הפירות שהכיל את שני "התפוזים המיוחדים". האוכל הוכנס לתא הנידונים למוות על-ידי אחד האסירים הפליליים, ובין שאריות המזון שהוצאו מן התא, היה מגולגל פתק קטן:

שלום רב חברים יקרים. קבלנו את ה'עיתונות'. הכול ברור לנו, ואנו שמחים על הזדמנות אחרונה זו שנותנים לנו לקחת חלק בנקמת ארבעת חברינו. באשר לנו – אנו בטוחים כי ארגונינו ינקמו בעדנו במידה ובצורה הנכונה. אולם יתכן שיפתיעו אותנו בהעברה לעכו, ולכן בקשו בחוץ שיכינו לנו גם בעכו דבר כזה, כדי שנהיה בטוחים שאנו עושים זאת. אנו חזקים. שלום רב. מ. פיינשטיין, ומ. ברזני.

ביום שני, 21 באפריל 1947, כשבוע לאחר התליות בעכו, הוטל עוצר על ירושלים, ובעיר נפוצו שמועות כי הגיעה שעתם של פיינשטיין וברזני. בשעה 9:15 בערב, הופיעו קצינים בריטים בביתו של הרב יעקב גולדמן, הרב הראשי של בית-הסוהר, וביקשוהו לבוא אִתם לכלא המרכזי. הקצינים לא פירטו את מטרת בואם, אולם היה ברור לכול כי עומדים להוציא להורג את פיינשטיין וברזני. הרב גולדמן הוכנס לתא הנידונים למוות וניסה לעודד את רוחם של שני הלוחמים. כאשר ביקשו השניים מהרב לומר "וידוי", ענה להם: "אתם אינכם זקוקים לווידוי כי טהורים אתם. אני הוא שצריך לומר וידוי בפניכם" ולבקשתו של פיינשטיין, שרו בקול רם את תפילת "אדון עולם". אחר פרצו שני הנידונים למוות בשירת "התקווה" והרב יצא עם מנהל בית-הסוהר, תוך הבטחה שיחזור כדי להיות עם השניים בשעתם האחרונה. פיינשטיין וברזני לא גילו לרב את סודם, אולם הפצירו בו כי לא יחזור בשעת ההוצאות להורג. הרב לא נענה להפצרותיהם, וכדי שלא לפגוע בו החליטו השניים לשנות מתוכניתם המקורית ולפוצץ עצמם לפני בוא התליין. כחצי שעה לאחר צאת הרב מתא הנידונים נשמעו שתי התפוצצויות:²⁹

משה ומאיר עמדו חבוקים אחד ביד השני. בידו של משה היו הרימונים, כי ידו האחת של מאיר נקטעה בפעולה בה נשבה. הרימונים היו בין חזיהם, מול לבותיהם. מאיר עישן סיגריה בה הצית את הפתילים וככה התחבקו והוציאו את נשמותיהם בלי עינויים ומתו מות גיבורים.

על-פי הוראת הרב הראשי, הרב יצחק הלוי הרצוג, נקברו השניים בהר-הזיתים בחלקת קדושי פרעות תרפ"ט ופרעות תרצ"ו - תרצ"ח. ליד הקבר הפתוח ספדו לנופלים הרב אריה לוין (רבם של האסירים) ובנימין פיינשטיין, אחיו של מאיר.

עמידתם האמיצה של לוחמי המחתרת בשעתם האחרונה, עוררה כבוד והערצה בארץ ובעולם כולו. דור חדש קם בארץ; דור המוכן להקריב עצמו למען המטרה הנשגבה של שחרור העם והארץ, כששירה על שפתיו. המשורר נתן אלתרמן, שהשתייך אל מחנה המתנגדים לאצ"ל וללח"י, פרסם בעיתון "דבר" שיר תהילה לפיינשטיין וברזני, שעלו בסערה השמימה:

אל נסב את עינינו, לשווא נתכחש
להודה של אותה שעת-ליל.
שווא נידום. כי דוברת לשון האש
בה שרפו את עצמם השניים.

.....
אל נסב את עינינו. בתא-הדמים
שעת-קורבן בערה לא דועכת.
ויכלה היא לשוות לשעות שְׁעָמִים
עוד חיים עליהם כעל כד ועל לחם.

בשעות שכאלה מפסיד את הקרב
האויב.
החורק שיניים.
לשעה שכזאת, הדולקת לא לשווא,
נועדו המתים השניים.

מאיר פיינשטיין

משה ברזני

משה ברזני נולד ב-20 ביוני 1928 בבגדאד שבעיראק ובהיותו בן שש עלתה משפחתו בת שמונה הנפשות לארץ-ישראל והתיישבה בירושלים העתיקה. בגיל צעיר יצא לעבוד כדי לעזור בפרנסת המשפחה, תחילה כשוליית-נגר, ואחר בבית-חרושת לגזוז. בגיל צעיר הצטרף ללח"י, תחילה ביחידת הנוער כמדביק כרוזים ואחר השתתף בפעולות חבלה ומיקוש. בן 19 היה במותו.

מאיר פיינשטיין נולד ב-5 באוקטובר 1927 בעיר העתיקה בירושלים להורים שומרי מצוות. הוא למד בישיבת "עץ חיים", אולם בגיל צעיר התייתם מאביו והתחיל לפרנס את עצמו ולסייע בפרנסת המשפחה. תחילה עבד בירושלים, ואחר-כך יצא לעבודה חקלאית בקיבוץ גבעת-השלושה, שם הצטרף להגנה. בשנת 1944 והוא בן 16, התגייס לצבא הבריטי בעזרת תעודת מזויפת שקיבל ממוכתר פתח-תקווה לפיה היה בן 20. לאחר שיחרורו מן הצבא הבריטי הצטרף לאצ"ל. בן 19 וחצי היה במותו.

אבשלום חביב, יעקב וייס ומאיר נקר נידונו למוות

ב-28 במאי, כשלושה שבועות לאחר פריצת כלא עכו, נערך משפטם של החמישה שנתפסו בעכו לאחר פריצת הכולא. אבשלום חביב, יעקב וייס ומאיר נקר שנתפסו סמוך לחומת בית-הכולא בעודם מחזיקים בנשקם, לא הכירו בזכות בית-הדין לשפוט אותם והעדיפו לנצל את המשפט כדי להצהיר הצהרות מדיניות. השניים האחרים, אמנון מיכאלי ומנחם אוסטרוביץ, נכנעו ללחץ משפחותיהם וניהלו משפט מסודר. עורכי-הדין, שנשכרו על-ידי המשפחות, הצליחו להמציא תעודות המוכיחות כי גילם פחות מ-18 וכך להצילם מתלייה. אבשלום חביב, יעקב וייס ומאיר נקר לא לקחו חלק במשפט, שנמשך קרוב לשלושה שבועות, ואשר העידו בו למעלה מ-35 עדי הקטגוריה. לאחר סיכומי הקטגוריה, הגיע תור ההצהרות. ראשון הדוברים היה אבשלום חביב, אשר הישווה את מלחמת המחתרת העברית עם זו של האירים ואמר, בין היתר:

כאשר יצאו נגדכם לוחמי המחתרת האירית ניסיתם להטביע בנהרי-נחלי-דם את ההתקוממות נגד העריצות. הקימותם תליות; רצחתם ברחובות; גירשתם לארץ-גזרה. חשבתם בטיפשותכם הרבה כי בכוח רדיפות תשברו את רוח ההתנגדות של האירים החופשיים, אבל טעיתם. המרד האירי הלך וגבר עד שקמה אירלנד החופשית... תמהים אתם כיצד זה אירע שהיהודים הללו שחשבתם אותם לפחדנים, שהיו קורבן לשחיטות במשך דורות, התקוממו נגד שלטונכם, נלחמים בצבאותיכם ובעמדם בצל המוות – בזים למוות? [...] העוז ותעצומות הנפש נשאבים כאן משני מחצבים: המגע המחודש של הנוער העברי עם אדמת אבותיו, המחזיר לו את מסורת העוז של גיבורי העבר, ולקח השואה המלמד אותו כי אנו עומדים במערכה לא רק על חירותנו, כי אם על עצם קיומנו.

מאיר נקר עמד גם הוא בהצהרתו על "פשיטת הרגל" של המדיניות הבריטית בארץ-ישראל ועל התמוטטות השלטון "אשר פקידיו נאלצים לשבת בגטאות" (רמז לאזורי הביטחון בהם הסתגרו הבריטים).

יעקב וייס תקף את המדיניות האנטי-ציונית של הממשלה הבריטית ושלל את עצם חוקיותה של הנוכחות הבריטית בארץ:

עצם הימצאותכם כאן, שהכול מתקוממים נגדה, היא בלתי חוקית. הארץ הזאת ארצנו היא מימים ימימה ולנצח נצחים. מה לכם, קצינים בריטיים, ולמולדתנו? מי שמכם שליטים על אומה עתיקה ושוחרת חופש?...

ב-16 ביוני ניתן גזר-הדין: עונש מוות בתלייה לאבשלום חביב, מאיר נקר ויעקב וייס. אמנון מיכאלי ומנחם אוסטרוביץ נידונו למאסר עולם עקב גילם הצעיר.

מפקדת האצ"ל נתנה הוראה ליחידות הח"ק לחטוף בני-ערובה כדי להציל את חייהם של הנידונים למוות, אולם הממשלה הבריטית התעלמה מאזהרותיו של האצ"ל ואף מבקשותיהם של מנהיגי היישוב בארץ ושל אישים רבים בעולם, וב-8 ביולי אישר המפקד הראשי של הצבא הבריטי את גזרי-דין המוות שניתנו שלושה שבועות קודם-לכן. כמה ימים לאחר אישור גזר-הדין, תפסה יחידה של האצ"ל בנתניה שני סרג'נטים בריטים בשעה שיצאו מאחד מבתי-הקפה. הסרג'נטים הוכנסו למכונית שחיכתה בקרבת מקום ונלקחו למקום מחבוא שהוכן במיוחד למטרה זו.

חטיפת הסרג'נטים הייתה בתדהמה לא רק את הבריטים, אלא גם את מנהיגי היישוב היהודי בארץ. הם ידעו היטב שהאצ"ל יקיים את אזהרותיו, וחששו מתגובת הצבא הבריטי.

מייד עם היוודע דבר החטיפה, הוטל עוצר על נתניה וסביבתה והוחל בחיפושים מבית לבית. גם כוחות ההגנה הצטרפו לחיפושים, אולם העלו חרס בידם. שני הסרג'נטים הוחזקו בבונקר, שנחפר בבית-חרושת ליהלומים בקצה העיר, ובו מזון ומכלי חמצן, שהספיקו לתקופה ארוכה. החזקתם של בני-הערובה בידי האצ"ל לא הרתיעה את הממשלה הבריטית, ובשעות הבוקר המוקדמות של ה-29 ביולי הועלו לגרדום בכלא עכו שלושת לוחמי האצ"ל: אבשלום חביב, יעקב וייס ומאיר נקר. יש לציין, כי ההחלטה לבצע את גזרי-הדין נתקבלה בישיבה מיוחדת של הקבינט הבריטי בלונדון, למרות ידיעתם הברורה כי בכך הם חורצים את דינם של שני הסרג'נטים שנלקחו כבני ערובה. על התנהגותם של לוחמי האצ"ל בתא הנידונים למוות לפני עלייתם לגרדום, כותב הרב נסים אוחנה מחיפה, שנתבקש להיות אתם בשעתם האחרונה:

הם לא גילו כל סימני פחד או זעזוע. הם היו אמיצים מאוד... שהיתי עם הנידונים למוות כשעה וכשיצאתי ביקשוני לדרוש בשלום היישוב וביקשו גאולה לעם-ישראל. אני אמרתי להם: אשריכם גיבורי האומה.

הבריטים לא הותירו בפני האצ"ל כל ברירה, ולמחרת היום, ב 30 ביולי, נמצאו שני הסרג'נטים תלויים בחורשה ליד נתניה. הייתה זו חובתו של האצ"ל כלפי חבריו לפעול כדי להפסיק אחת ולתמיד את מחול הגרדומים המטורף שהבריטים בחרו בו. ואמנם מאז תלייתם של שני הסרג'נטים – פסו גרדומים מן הארץ.

תליית הסרג'נטים זיעזעה את ממשלת בריטניה ואת העם הבריטי. העיתונות לא פסקה מלגנות את המעשה, שהשפיע יותר מכל פעולה אחרת על ההחלטות של הממשלה בכל הנוגע לעתיד ארץ-ישראל. בגין כותב בספרו "המרד" כי "המעש האכזרי", כלשונו, היה אחד הצעדים שהכריעו את הכף להסתלקותם של הבריטים מן הארץ. גם הקולונל ארצ'ר קאסט, מפקידיה הבכירים של ממשלת ארץ-ישראל, אמר בהרצאה שנשא ב-1949 כי: "תליית הסרג'נטים עשתה יותר מכול ליציאתנו מארץ-ישראל".

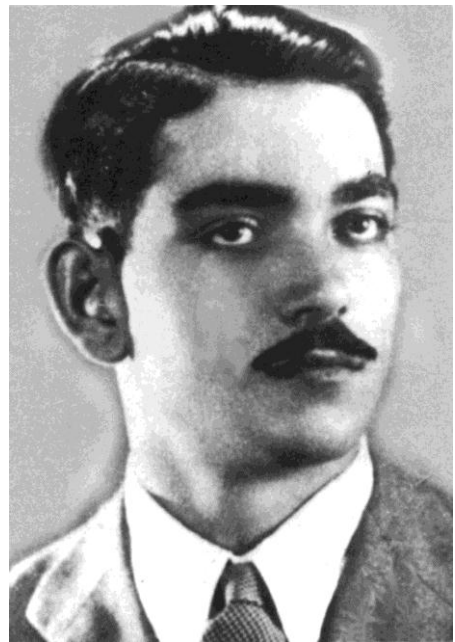
אבשלום חביב נולד ב-18 ביוני 1926 בחיפה ובגיל רך עברה המשפחה לירושלים. בהיותו בבית-הספר התיכון בבית-הכרם הצטרף לאצ"ל. משסיים את לימודיו, שירת שנה בפלמ"ח וזאת כתנאי להמשך לימודיו באוניברסיטה העברית (על-פי החלטת המוסדות הלאומיים היה על כל מסיים בית-ספר תיכון לעשות שנה אחת בעבודה חקלאית באחד הקיבוצים או לשרת בפלמ"ח). כשחזר לירושלים נרשם לאוניברסיטה העברית, בפקולטה למדעי הרוח, וחידש את פעילותו באצ"ל, הפעם במסגרת הח"ק (חיל הקרב). הוא השתתף בפעולות רבות, האחרונה שבהן הייתה פיצוץ מועדון הקצינים בבית-גולדשמיד, בה חיפה במקלע "ברן" על יחידת הפורצים. בפריצה לכלא עכו שימש כמפקד יחידת החיפוי, שהמשיכה בלחימה עד ללכידתה בידי הבריטים. בן 21 היה בעלותו לגרדום.

יעקב וייס חניך בית"ר מנעוריו, נולד בצ'כסלובקיה ב-15 ביולי 1924. בזמן מלחמת-העולם השנייה התחזה לקצין הונגרי וכך הציל את חייו. הוא הגיע ארצה באניית מעפילים אשר נתפסה בידי הבריטים ונוסעיה נשלחו למחנה המעצר בעתלית. הוא שהה במחנה המעצר עד שחרור המעפילים על-ידי הפלמ"ח (9 באוקטובר 1945), עבר לגור בנתניה, וכעבור זמן קצר הצטרף לאצ"ל. משסיים "קורס סגנים" (מפקדי כיתות) הועבר לח"ק (חיל הקרב) והשתתף במספר מבצעים: התקפה על מחנה-הנופש הצבאי בנתניה וכן חבלה בגשרים וברכבות. בהתקפה על כלא עכו שימש ביחידת החיפוי ונלחם עד שנפל בידי הבריטים. בן 23 היה בעלותו לגרדום.

מאיר נקר נולד בירושלים ב-26 ביולי 1926 למשפחה מעוטת-יכולת מיוצאי עיראק. בגיל 12 הפסיק את לימודיו בתלמוד-תורה כדי לעזור בפרנסת המשפחה, וכעבור שנה הצטרף לבית"ר. בגיל 17 התגייס לצבא הבריטי, לאחר שזייף את רישום גילו. עם שחרורו מן הצבא הבריטי ב 1946 מצא את דרכו לאצ"ל. תחילה פעל בענייני גיוס והסברה ואחר עבר לח"ק והשתתף במספר מבצעים, חלקם יחד עם אבשלום חביב, שהיה מפקדו בפעולתם האחרונה. בן 21 היה בעלותו לגרדום.

יעקב וייס

אבשלום חביב

מאיר נקר

גלות אפריקה

גירוש ה-251

ביום חמישי, ה-19 באוקטובר 1944, בשעה 4:30 בבוקר, הקיפו את מחנה המעצר בלטרון כוחות צבא גדולים. בשעה 6:00 בבוקר הוצאו, לפי רשימה מוכנה מראש, עצורים מן הצריפים, נכבלו בידיהם ולאחר שנעשה חיפוש על גופם, הובלו 239 אל מחוץ למחנה. העצירים לא הורשו לקחת איתם דבר. כבולים זוגות הועלו על משאיות והשיירה, מלווה במכונות משוריינות, עשתה את דרכה אל שדה התעופה בוילהלמה. שם הורדו מן המכונות והצטרפו אל 12 עצורי כלא עכו שהגיעו לשדה שעה קודם לכן. ה-251 סודרו ב-12 קבוצות וכל קבוצה, מלווה במשמר מזוין, נועדה לאכלס מטוס אחד. כאשר

היה ברור לעצירים כי עומדים לגרש אותם מן הארץ, הם פרצו בשירה אדירה של "התקווה".

המטוסים עשו דרכם לאסמרה, בירת אריתריאה, ולמחרת היום הועברו משדה התעופה אל תחנת גלותם הראשונה באפריקה – מחנה סמבל, ששכן שני קילומטר צפונה לאסמרה. בעקבות גירושם של 251 העצירים, הוסיפה ממשלת המנדט לגרש מארץ ישראל עוד חשודים בהשתייכות למחתרת. בסך הכול גורשו מן הארץ עד סיום המנדט 439 עצירים. היישוב הגיב באיפוק רב בהיוודע דבר הגירוש. הנהלת הסוכנות היהודית נתקפה באלם והוועד הלאומי הגיב במחאה שקטה. גם העיתונות העברית לא יצאה מגידרה ועיתון "דבר" כתב כי אם המחתרת אינה נכונה לסגת

מדרכה הנפרדת "אל תתמה ואל תופתע אם תגובת היישוב תהיה דווקא זו ולא אחרת". יש לזכור כי כבר במאי 1944, כחצי שנה לפני הגירוש, החלה הסוכנות היהודית בשיתוף פעולה עם ממשלת המנדט בהסגרת אנשי המחתרת ובסיכול פעולות האצ"ל ולח"י. שמונה עשר יום לאחר גירוש ה-251 זועזע היישוב בארץ מההתנקשות בחייו של הלורד מוין בקהיר, ושיתוף הפעולה עם הבולשת, "הסזון", נעשה גלוי ובקנה מידה גדול.

כרוזים שפורסמו לאחר הגירוש

מחנה סמבל באריתריאה

מחנה סמבל באריתריאה שימש בעבר מקום נופש לנוער פשיסטי איטלקי ותנאי המגורים בו לא היו גרועים מאשר במחנה המעצר בלטרון. למרות התנאים ומזג האוויר הנוח, סבלו העצירים בחודשים הראשונים בשל מחסור בלבוש ובחפצים אישיים אלמנטריים, הנחוצים לשימוש בחיי היום-יום וכן מחסור בספרים ותשמישי קדושה. ואם לא די בכל אלה, הרי כחודשיים לאחר הגיעם לסמבל, קוצצה מנת מזונם באופן ניכר. דומה כי הקיצוץ נבע ממחסור כללי במזון ששרר בעולם בימי המלחמה, אולם הדבר לא ניחם את העצירים, שפתחו בשביתת רעב חלקית. כעבור מספר שבועות הוגדלה מנת המזון והוחזרה לקדמותה.

ב-21 בינואר 1945, שלושה חודשים לאחר שהעצירים הגיעו לאריתריאה, בוצעה הבריחה הראשונה ממחנה המעצר. נקודת התורפה הייתה מגרש הספורט מחוץ למחנה, שהיה פתוח לעצירים כל שעות היום, והיה ננעל בערב ונשאר ללא שמירה במשך הלילה. בפינת המגרש יצרו הגשמים תעלה, שהועמקה על-ידי העצירים. ביום הבריחה, שכבו שלושה עצירים (בנימין זרעוני, חגי לב ושמעון שייבה) בתוך התעלה וכיסו עצמם בעפר. לאחר שהמגרש ננעל וירדה החשיכה, יצאו השלושה מ"קברם", טפסו על הגדרות ופנו לעבר אסמרה. את הלילה הראשון בילו בשדה ליד העיר ולמחרת היום עלו על אוטובוס וביקשו מן הנהג להורידם ליד בית-הכנסת (באסמרה הייתה קהילה יהודית שמנתה כחמישים משפחות יוצאות תימן). שם פגשו בחיים גמליאל, שעזר להם בכסף ואף הסתירם בביתו. מטרתם של השלושה הייתה להגיע לאתיופיה. בקרבת הגבול בדק המשמר המקומי

את זהות הנוסעים והשלושה נחשדו והועברו לידי השלטונות הבריטיים, אשר החזירום למחנה והענישום בחודש מעצר מבודד. שלושה ימים לאחר הבריחה (וללא כל קשר איתה) פונו העצירים ממחנה סמבל והוסעו כבולים לנמל מסאוואה. שם הועלו על אנייה איטלקית ובתנאי צפיפות נוראים הועברו לקרתגו שבסודן.

מחנה המעצר בקרתגו שבסודן

מחנה המעצר בקרתגו שבסודן שכן בלב המדבר. מקום שתנאי האקלים בו קשים במיוחד. במחנה היה מחסור במים; מי השתייה, שהובאו בצמצום במכונית ממרחק של עשרות קילומטרים, חולקו במשורה. מי הברזים היו מלוחים ושימושם היה מוגבל. חרטום, העיר הקרובה בה שכן בית-החולים הצבאי, הייתה במרחק 600 קילומטר מן המחנה. בהשוואה לסמבל, הייתה השהייה בקרתגו בבחינת הרעה של ממש בתנאי המגורים, הסניטציה והאקלים.

בנוסף לבעיית התזונה הירודה, התחיל המאבק על הבשר הכשר. כבר בתחילת נובמבר 1944 בוטלה אספקת הבשר הכשר שקנו רשויות המחנה אצל הקהילה היהודית באסמרה ובמקומו הוצעו שימורי בשר טרף שהיו מקובלים בצבא הבריטי. העצירים פתחו במאבק נגד הכנסת בשר טרף למחנה, שפגע קשה לא רק בציבור הדתי, אלא גם ברגשות הלאומיים של החילוניים. הדיו של המאבק הגיעו ארצה, והרבנות הראשית, בעזרת הוועד הלאומי, פעלו אצל הנציב העליון כדי שזה ישלח למחנה העצירים רב ושוחט. ב-15 במרס הגיעו למחנה קרתגו הרב יעקב שרייבום והשוחט הרב רוזנברג. הם התגוררו מחוץ לגדרות המחנה והיו רשאים להיכנס ולצאת מן המחנה כאוות נפשם. שהותם מחוץ למחנה נוצלה על-ידי העצירים לקבלת אינפורמציה ויצירת קשר עם החוץ, שהיו חשובים לצורך הבריחות. ואכן גם ממחנה המעצר בקרתגו נעשו ניסיונות בריחה.

ב-26 בספטמבר 1945 יצאו שלושה אנשי אצ"ל (יעקב יונדוף, יעקב מרידור ושמעון שייבה) את המחנה, כשהם חבויים בתוך מכלית שהביאה מים. הנהג, ששיתף פעולה לאחר שקיבל שוחד, הביא את הבורחים סמוך לתחנת הרכבת והשאירם שם. את הלילה עשו בשדה ולמחרת עלו על הרכבת ונסעו לפורט סודן, שם התכוונו לשכור ספינה שתשיט אותם לעקבה. השלושה התחזו לקציני אינטליג'נס פולנים העובדים בשירות הבריטיים. הם צוידו באקדחי עץ (שדמו להפליא לאקדחים אמיתיים) וכן בתעודות מזויפות שהוכנו עבורם. החברים במחנה נערכו כדי להסוות את

בריחתם ולעכב את החיפוש אחריהם. כמקובל במחנה מעצר, נספרו בכל ערב כל העצורים. הספירה לא נערכה בכל הצריפים בעת ובעונה אחת, אלא בזה אחר זה. הפרשי הזמן בין הספירה במעונות השונים איפשרו לשלושה אנשים להספיק ולצאת ממעון שכבר נפקד ולהיפקד שנית במעונם של הבורחים. המעבר בין המעונות נעשה דרך החלונות שסורגיהם נוסרו באופן שניתן יהיה להרימם ולהחזירם למקומם מבלי שהדבר יורגש. הבורחים הגיעו, כמתוכנן, לפורט סודן ושלושה ימים שהו בבית-מלון ועסקו בחיפוש אחר כלי שיט שיוביל אותם לעקבה (היה ברשותם סכום כסף ניכר שהעבירה מפקדת האצ"ל למחנה). אלא שהם עוררו את חשדו של בעל המלון ונאלצו לחפש מקום מסתור אחר. הם ניסו להתקשר עם סוחר יהודי, אולם זה פחד להסתכן ולא היה מוכן להגיש להם עזרה. בלית ברירה החליטו השלושה לצאת לחרטום ברכבת. באחת התחנות עלו קצינים בריטים שהכירו את הבורחים וב-26 בספטמבר, שישה ימים לאחר הבריחה, הם הוסגרו לשלטונות.

חזרה למחנה סמבל באריתריאה

תשעה חודשים בילו העצורים בסודן, וב-9 באוקטובר 1945 הם פונו ממחנה קרתגו וכעבור נסיעה של ארבעה ימים ברכבת ובמשאיות, הגיעו חזרה למחנה סמבל. כעבור כחודשיים, הגיע לסמבל משלוח חדש של עצירים, 55 במספר, אשר שוכנו במחנה מיוחד, שהיה מרוחק כמה מאות מטרים ממחנה הוותיקים. ב-17 בינואר 1946 התנהל ויכוח בין אחד העצירים, אליהו עזרא, לבין הזקיף הסודני אשר ירה בעזרא ופצעו. הפצוע הושכב על מזרון והובא אל שער הכניסה כדי להעבירו אל תחנת העזרה הראשונה שמחוץ למחנה. משסירב המשמר לפתוח את השער החלו העצירים מכים בשער, ואז ניתכה עליהם אש חזקה מכול עבר. מן היריות נהרגו שניים, אליהו עזרא ושאל הגלילי, ו-12 נפצעו. רק לאחר היריות נפתח השער. קצין הרפואה וכמה חובשים מיהרו לעזרת הפצועים ולאחר שהגישו להם עזרה ראשונה, הועברו לבית-חולים צבאי. שני ההרוגים הובאו לקבורה בבית-העלמין של הקהילה היהודית באסמרה. התקרית גרמה לסערת רוחות בקרב העצירים, שדרשו הקמת ועדת חקירה חיצונית שתבדוק את אשר קרה. היישוב בארץ, שהיה מלוכד באותם ימים במסגרת "תנועת המרי העברי", היה כמרקחה. שלא כבעבר, הייתה העיתונות העברית אחידה בדרישה לחקור את הרצח ולהחזיר את העצירים ארצה. האצ"ל וכן לח"י נמנעו ממעשה נקם כדי שלא לפגוע באחדותה של תנועת המרי העברי.

חודש ימים לאחר החזרה לסמבל, ב-10 בנובמבר 1945, התקיימה בריחה של ארבעה עצירים (יעקב גורביץ, בנימין זרעוני, אליהו לנקין ורחמים מזרחי), שנצלו את קיומו של מגרש שהיה פתוח במשך היום ונעול ופנוי מזקיפים במשך הלילה. מטרת הארבעה הייתה למצוא דרכי מילוט ולסייע לבריחת קבוצה גדולה באמצעות מנהרה.

חודשיים לאחר הבריחה, ב-13 בינואר 1946, יצאו שניים מן הבורחים, גורביץ וזרעוני, באוטובוס שנסע לאתיופיה. הם היו מחופשים לערביות רעולות פנים ומלווים ביהודי שהתגורר באסמרה ואשר התראה כגבר ערבי הנוסע עם שתי נשותיו. באחת מערי הספר של אתיופיה, נכנסו השלושה לבית-מלון למנוחה, אולם עוררו את חשדו של נער השירותים, אשר הזעיק את המשטרה. השלושה נעצרו ולאחר חקירה נתגלתה זהותם האמיתית. הבריטים ביקשו את שלטונות אתיופיה להסגיר את שני הבורחים, אולם נתקלו בהתנגדות. לאחר משא ומתן שנמשך כשבעה חודשים, הוסגרו לבסוף השניים והוחזרו למחנה סמבל.

שפר גורלו של אליהו לנקין, שיצא במחצית יוני (כחצי שנה לאחר הבריחה) מאסמרה לאדיס אבבה, בירת אתיופיה. לאחר חמישה חודשי הרפתקאות נוספים, הגיע בטיסה לג'יבוטי וב 7 בינואר 1947 הפליג באנייה צרפתית למרסי ומשם נסע לפריס. לנקין היה הבורח הראשון שהצליח להגיע לחוף מבטחים. רחמים מזרחי נשאר באסמרה ועסק ביצירת התנאים לקליטתם של הקבוצה הגדולה שאמורה הייתה לברוח באמצעות מנהרה.

בריחת ה 54

חמישה חודשים עסקו העצירים בחפירת שתי מנהרות; האחת באורך 32 מטר והשנייה באורך 70 מטר. קוטרן של המנהרות היה 45 ס"מ, ממדים המספיקים לזחילת אדם. העבודה בוצעה בשלוש משמרות והשתתפו בה כשני שלישים מעצירי המחנה. את בעיית פיזור החול פתרו באריזתו בשקיות בד ופיזורו "בטיול בזוגות" במגרש הספורט. החפירה יצרה בעיות טכניות רבות, כמו:

הכנסת חוט חשמל למאור, תמיכות למנוע התמוטטות, הכנסת אוויר ועוד. אולם הבעיה העיקרית הייתה הסוואת העבודה במנהרה מפני שומרי המחנה, שנהגו לערוך ביקורת שיגרתית בצריפים. העצירים הצליחו להתגבר על כל הבעיות האלה ובמוצאי שבת ה-29 ביוני 1946 היה הכול מוכן למבצע. אותו ערב יצאו את המחנה 54 עצירים בשתי קבוצות: 30 איש במנהרה הגדולה ו-24 איש במנהרה הקטנה. שתי הקבוצות יצאו מן

המנהרות מצוידות במפות, מימיות, ילקוטי אוכל ועזרה ראשונה. הקבוצה הגדולה הייתה מחופשת במדי הצבא הבריטי (שנתפרו ע"י העצירים, תוך הקפדה על כל פרט ופרט, מסמלים ועד דרגות). "החיילים" השתלטו על אוטובוס איטלקי שהחזיר חיילים למחנה, ויצאו לכיוון הגבול האתיופי. תקלה במנוע אילצה את הבורחים להמשיך את דרכם ברגל, ולמחרת היום נתגלו ע"י כפריים מזוינים והוסגרו לידי השלטונות. הקבוצה השנייה, שיצאה בלבוש אזרחי, הצליחה להגיע לאסמרה ואנשיה השתכנו במקום-מחבוא שהוכן עבורם. במשך שלושה חודשים חיפשו הבורחים דרכי המשך, אולם כל הניסיונות לצאת את אסמרה עלו בתוהו. לבסוף ב-24 בספטמבר הוקף מקום המחבוא על-ידי אנשי-ביטחון בריטיים ואחרוני הבורחים הוחזרו אחר כבוד למחנה המעצר.

העצירים לא אמרו נואש, ונעשו עוד ניסיונות בריחה רבים, אולם רובם ככולם הסתיימו בכישלון. בעקבות הבריחות, שזרעו מבוכה של ממש בקרב פיקוד המחנה והמנהל הצבאי באריתריאה, החליטה הממשלה הבריטית להעביר את העצירים לקניה.

מחנה המעצר בגילגיל, קניה

ב-2 במרס 1947 פונו כל העצירים ממחנה סמבל, הועמסו על משאיות והועברו, כשהם כבולים ונתונים לשמירה קפדנית, לנמל מסאוה. של הועלו על אנייה, ובתנאים קשים של חום וצפיפות נוראים, הפליגה האנייה לנמל מומבסה שבקניה. מן הנמל הוסעו העצירים כ-20 שעות ברכבת "כלוב", עד שלבסוף הגיעו למענה המעצר בגילגיל.

המחנה בגילגיל שימש בעבר בית-סוהר לחיילים שנידונו בפלילים ותנאי המגורים והסניטציה היו ברמה נמוכה ביותר. במעונות העצירים לא הותקנו חלונות, חוץ מאשנב קטן ומסורג שהיה קבוע מתחת לגג, ותעלות מי-השפכין היו פתוחות וחצו את המחנה לאורכו ולרוחבו. האקלים היה קשה והמקום שרץ יתושים. העצירים לא השלימו עם המצב וכשבועיים לאחר הגיעם למקום, פתחו בפעולות מרי; הם קרעו פתחים בקירות, ובאבנים שהוציאו מן הכתלים כיסו את תעלות הביוב. בעקבות פעולות המרי, הכניס מפקד המחנה שיפורים בתנאי העצירים, ובסופו של דבר הוכשר המחנה למגורי אדם.

תקוות השלטונות הבריטיים כי ריחוק המחנה בגילגיל ימנע בריחות היו תקוות שווא. זמן קצר לאחר המעבר לגילגיל החלו העצירים בחפירת מנהרה ומאוחר יותר אף בוצעו בריחות.

מחנה המעצר בקניה

הבריחה האחרונה בוצעה ב-29 במרס 1948. בשעת ערב זחלו שישה עצירים (יעקב מרידור, נתן גרמט, ראובן פרנקו ויעקב הלל מהאצ"ל, וכן שלמה בן-שלמה ודוד ינאי מלח"י) במנהרה באורך של שמונים מטר ויצאו מן העבר השני של גדר המחנה. הם צעדו לעבר נקודת המפגש עם "וילסון" (אחד משני השליחים שהגיעו במיוחד מדרום-אפריקה כדי לעזור לבורחים) שהמתין להם במכונית שכורה. הם חצו את הגבול לאוגנדה בעזרת דרכונים שהובאו מדרום-אפריקה, ולאחר מנוחה קצרה, פנו לקונסול הבלגי וקיבלו, ללא קושי מיוחד, ויזה לקונגו הבלגית. משם המריאו השישה במטוס "סבנה" וכעבור יומיים נחתו בשלום בבריסל, בירת בלגיה.

מעצר ממושך במקום נידח טומן בחובו סכנה של ניוון פיסי ונפשי. הבידוד, הריחוק מהמולדת וחוסר כל ידע לגבי מועד השחרור, עלולים היו לפגוע קשה בתיפקודם ובנפשם של הגולים. כדי להתגבר על בעיות אלה, החלו העצירים, כבר בימי הגלות הראשונים, בפעילות חברתית ותרבותית ענפה. הוקמה ספריה, אשר במחנה גילגיל מנתה כשלושת אלפים ספרים. הוצא עיתון יומי, שהיה

אינפורמטיבי בעיקרו ומאוחר יותר הוצא גם כתב עת לדברי מחשבה וספרות. במחנה נערכו קורסים שונים וכן ניתנו הרצאות בספרות, מדעי הטבע ובבעיות השעה. רבים מבין העצירים למדו בהתכתבות עם מוסדות תיכוניים וגבוהים, רובם מוסדות בריטיים, במקצועות כמו: כלכלה, משפטים, ראית-חשבון ואף אדריכלות ומכונאות. בנוסף לעיסוק העיוני, נערכה במחנה פעילות ספורטיבית ענפה. אלא שכל אלה לא כיפרו על עצם המעצר במחנה רחוק כל כך מן הבית.

באחד ממכתביו, תיאר אריה בן-אליעזר (חבר מפקדת האצ"ל לפני מעצרו) את הפעילות התרבותית והחברתית במחנה, וסיים בדברים הבאים:

[...] מן הפעילויות הענפות המוזכרות במכתבי אתה יכול לקבל את הרושם שאנו חיים בגן-עדן. למרות זאת, אני מתפלל לשוכן במרומים שיטיב אתי וישלח לי את חווה, כדי שאוכל לחטוא ולהיגרש מגן-העדן.

בבוקר ה-12 ביולי 1948 נסתיימה הדרמה של גלות אפריקה, כאשר ספינת הגירוש הבריטית "אושן ויגור" ועליה 262 גולים, הגיעה למים הטריטוריאליים של מדינת ישראל. לקראת הגולים יצאה מנמל תל-אביב ספינה של חיל-הים, ממנה בקע קולו של רב החובל מילה ברנר:

כאן רב החובל של אניית חיל-הים

ברוכים הבאים!

נשלחנו לקדם בברכה את הגולים השבים למולדת.
מעתה הנכם אזרחים חופשיים של מדינת ישראל.

האצ"ל בגולה

הפעילות באירופה לפני מלחמת-העולם השנייה

בשנות השלושים חיו בפולין למעלה משלושה מיליון יהודים, שהתרכזו בערים הגדולות (וורשה הבירה, למשל, היוו היהודים כשליש מכלל התושבים). הממשלה הפולנית לא ראתה בעין יפה את התגברות השפעת היהודים במדינה הפעילות באירופה לפני מלחמת-העולם ועל-כן לא רק שלא הפריעה, אלא אף עזרה לתנועת העלייה הבלתי לגאלית שארגנו הרוויזיוניסטים בפולין.

ב-1936 נפגש ז'בוטינסקי עם שר החוץ וראש הממשלה הפולניים ויצר את התשתית לשיתוף הפעולה איתם.

ממשלת פולין קיוותה כי הקמתה של מדינה עברית תביא להגירה המונית של היהודים וכך תיפטר הבעיה היהודית בפולין. בנובמבר 1937 הגיע לבירת פולין אברהם שטרן ("יאיר"), מי שהיה אז מזכיר מפקדת האצ"ל, ובידו מכתב המלצה מאת ז'בוטינסקי. הוא הופגש עם פקידי ממשלה בכירים והניח את היסוד לשיתוף הפעולה בין הצבא הפולני והארגון הצבאי הלאומי. במסגרת שיתוף פעולה זה, העבירו נציגי הצבא הפולני לנציגי האצ"ל נשק ותחמושת, שאוחסנו במחסנים מיוחדים. הנשק היה נתון לפיקוח הצבא הפולני עד להעברתו ארצה. חלק מן הנשק הוטמן בתחתית כפולה בליפטים (ארגזים גדולים) בהם הועברו ממקום רהיטים של אלה שזכו לעלות ארצה וכן בדוודים של מכוונות לייבוש כביסה. בהגיע המטענים ארצה, הם הועברו למקום מבטחים, שם הוצא הנשק ממקום המסתור.

אברהם שטרן נעזר רבות בפעילותו בפולין בד"ר הנריק שטרסמן, משפטן נודע בווארשה וקצין-מילואים בצבא הפולני, וברעייתו אליציה (לילקה). בני הזוג שטרסמן הפגישו את שטרן עם אינטלקטואלים פולניים וכן עם אנשי השלטון. בביתם הוחל בהכנתו של כתב עת בפולנית "ירוזולימה ויזוולונה" (ירושלים המשוחררת), והייתה זו לילקה שהגתה את ציור השער: מפת ארץ-ישראל ועל רקעה זרוע עם רובה וכתובת "רק כך". ציור זה אומץ מאוחר יותר כסמל האצ"ל.

הקורס במרס 1939 נערך בהרי הקרפטים קורס מיוחד, בהדרכת קצינים מהצבא הפולני, בו השתתפו 25 מפקדים בכירים של האצ"ל שהגיעו מהארץ. הקורס התקיים בסודיות רבה והמדריכים הופיעו בלבוש אזרחי. החניכים לא הורשו ליצור קשר עם יהודי פולין, ואף המכתבים שכתבו, הועברו תחילה לשוויץ, שם הוצאו מן המעטפות ונשלחו במעטפות אחרות

לצרפת ומשם הועברו לתעודתם. בקורס ניתן אימון צבאי סדיר וכן תכסיסים מיוחדים של מלחמת גרילה.

לאחר סיום הקורס חזרו הבוגרים ארצה, מלבד שלושה שנשארו בפולין: יעקב מרידור שטיפל באריזת הנשק שנתקבל מהצבא הפולני לשם העברתו ארצה; שלמה בן שלמה, שניהל קורס מפקדים שחניכיו נבחרו מקרב תאי האצ"ל בפולין (אייזיק רביב היה בין משתתפי הקורס) וצבי מלצר, שניהל קורס דומה בליטא.

ארגון התאים החשאיים של האצ"ל על אדמת אירופה החל כשנה קודם לכן ועיקר הפעילות הייתה בקרב חברי בית"ר. בארגון התאים בפולין עסק אברהם שטרן ולידו עזרו נתן פרידמן-ילין (חבר נציבות בית"ר בפולין) ושמואל מרלין (המזכיר הכוללי של הצ"ח בפולין). התוכנית הייתה להכשיר קדר של לוחמים, שיעלו ארצה בעלייה בלתי לגאלית יחד עם נשק ויהוו מעין חיל-נחיתה.

הקורס הראשון למפקדי האצ"ל בפולין נערך בסתיו 1938. בגלל חשיבותו המיוחדת, פקד עליו אהרון חייכמן (חבר מפקדת האצ"ל) שהגיע במיוחד לשם כך מן הארץ. בקורס השתתפו 24 איש מראשי ה"תאים" בפולין ובמהלכו נשמרה סודיות מלאה. המשטרה הפולנית, שהרגישה במתרחש, לא הפריעה ואף לא נשאלו שאלות בקשר ליריות שנשמעו בסביבה.

הפעילות באירופה לאחר מלחמת-העולם השנייה

מלחמת-העולם השנייה, שפרצה ב-1 בספטמבר 1939, קטעה את הפעילות הענפה של האצ"ל בפולין ובליטא.

רוב הנשק שקיבל האצ"ל נשאר במחסנים והוחזר לצבא הפולני. במשך המלחמה הושמדה יהדות פולין ופעילות האצ"ל בארץ זו פסקה לבלי שוב.

לאחר תום מלחמת-העולם החליטה מפקדת האצ"ל לחדש את הפעילות באירופה ולפתוח "חזית שנייה". התפקיד הוטל על יעקב תבין, שהוברח לשם כך מן הארץ במכלית-נפט איטלקית. הבסיס הראשון הוקם באיטליה, שם היו גם כמה מצויים אותה שעה קרוב לאלף בית"רים מאורגנים שהגיעו יחד עם הפליטים יהודים שזרמו ממזרח אירופה, גרמניה ואוסטריה. בין הבית"רים היו גם כמה מחברי ה"תאים" שהקים האצ"ל בסוף שנות השלושים בפולין וליטא, והם היוו את הבסיס לארגון הסניף האיטלקי של האצ"ל. גם באזור הבריטי של גרמניה התארגנו תאים של האצ"ל, בפיקודו של אייזיק רביב.

לאחר התארגנות והתבססות הוחלט להתחיל בפעולות מבצעיות, והמטרה הראשונה שנבחרה הייתה השגרירות הבריטית ברומא. ההכנות נמשכו זמן רב, והמתכננים עשו כל מאמץ כדי למנוע קורבנות מקרב האוכלוסייה האזרחית. בליל ה-31 באוקטובר 1946 יצאו שלושה בחורים מאחד הפנסיונים בעיר וברשותם שתי מזוודות. הם נכנסו למונית שחיכתה להם ונסעו לעבר השגרירות הבריטית. לאחר חצות לילה הגיעו למחוז חפצם, יצאו מן המונית ומזוודותיהם בידיהם, בעוד המונית מתרחקת מן המקום. לאחר שהפעילו את מנגנון ההשהיה, השעינו את שתי המזוודות על הדלת המרכזית של בניין השגרירות ועזבו במהירות את המקום. העיר בשעה 02.46 לאחר חצות נשמעה התפוצצות עזה וכל החלק המרכזי של הבניין נהרס. ההתפוצצות הדי ההתפוצצות נשמעו ברוב חלקי וברדיוס של קילומטר נופצו שמשות הבתים. הנפגעים היחידים היו שני איטלקים, שנקלעו למקום במקרה בדרכם ממועדון-הלילה הסמוך. לפיצוץ השגרירות הבריטית ברומא היו הדים לא רק באיטליה ובארץ אלא ברחבי העולם כולו. העיתונות הבריטית הייתה מלאה בתיאור המעשה והזעזוע היה רב. בבירת אנגליה ננקטו אמצעים של שעת-חירום; הוגברה השמירה על משרדי-הממשלה, הופקדו שומרים על ראשי המדינה וניתנו הוראות להגביר את אמצעי הביטחון בנציגויות בריטניה בבירות אירופה. בעקבות לחץ בריטי, ערכה משטרת איטליה מעצרים נרחבים בקרב ראשי בית"ר, ביניהם ישראל אפשטיין, שהגיע ימים אחדים קודם לכן מן הארץ בשליחות מפקדת האצ"ל. חלק מן הנעצרים שוחרר לאחר חקירה, אולם חלקם האחר הושאר במעצר חודשים רבים. ישראל אפשטיין חשש כי האיטלקים יסגירוהו לידי הבריטים ועל-כן החליט לברוח מן המעצר. בעזרת שוחד, הוגנב לתאו סם מרדים במטרה להרדים את שומריו ולברוח מן התא באמצעות חבל ארוך. ב-27 בדצמבר 1946, משנדמה היה לאפשטיין ששומריו נרדמו, קשר את החבל לצינורות החימום המרכזי ושילשל אותו דרך החלון. כאשר החל לרדת באמצעות החבל, התעורר אחד השומרים וירה בו. אפשטיין נפצע קשה בבטנו ולמחרת היום מת בבית-החולים מפצעיו.

בעקבות המעצרים באיטליה, הועבר מטה האצ"ל באירופה לפריס. בינתיים הוקמו סניפים במקומות שונים באירופה ונעשו ניסיונות לפגוע במטרות בריטיות, כמו פיצוץ מלון "סאכר" בווינה, שם שכנה מפקדת כוחות-הצבא הפיצוץ גרם נזק קל לבניין, אולם ההד בכלי-התקשורת היה גדול מאוד. כן בוצעה חבלה ברכבת שהובילה חיילים בריטיים, ונערך פיצוץ במלון "פארק הוטל" בפרבר ווינה, ששימש משרד לשלטון-הכיבוש הבריטי. אולם

פיצוץ השגרירות הבריטית ברומא נשאר גולת הכותרת של הפעילות המבצעית באירופה.

בינואר 1947 הגיע לפריס אליהו לנקין, לאחר שהצליח לברוח ממחנה המעצר באפריקה, לשם נשלח על-ידי הבולשת הבריטית בתחילת 1945. לנקין היה חבר במפקדת האצ"ל לפני מעצרו ושימש גם כמפקד מחוז ירושלים. ממשלת צרפת, שידעה על בריחתו ממחנה המעצר הבריטי, נתנה לו אשרת כניסה ובהגיעו לפריס נתמנה למפקד האצ"ל באירופה.

שמואל אריאל, שנשלח לפריס על-ידי מפקדת האצ"ל בתחילת 1946, הצליח ליצור קשרים הדוקים עם השלטונות וגם אנשי ההגנה נעזרו בו רבות בכל הקשור להפלגות מצרפת. באמצעות קשריו ההדוקים של אריאל עם השלטונות הצרפתיים, הורשה מטה האצ"ל לפעול בפריס באין מפריע ומשם לחלוש על הפעילות בסניפים הרבים שהוקמו ברחבי אירופה.

הפעילות בארצות-הברית

עם פרוץ מלחמת-העולם השנייה פסקה פעילות האצ"ל באירופה. כמה משליחי האצ"ל יצאו מאירופה לארצות-הברית והצטרפו שם לפעולת "הידידים האמריקאיים למען ארץ-ישראל יהודית". בראש המשלחת בארצות-הברית עמד הלל קוק (ששימש בארץ חבר מטה האצ"ל) ובין חבריה נמנו: אריה בן-אליעזר, יצחק בן-עמי, ערי ז'בוטינסקי, אלכסנדר רפאלי ושמואל מרלין. המשלחת פתחה במאמץ מדיני עצמאי; היא פיתחה מערכת הסברה ותעמולה, איסוף כספים, יצירת קשרים דיפלומטיים ולחץ ציבורי, שנמשכו עד להקמתה של מדינת ישראל.

עם הגיע הידיעות הראשונות על השמדת יהדות אירופה, פתחה המשלחת במסע תעמולה כדי להביא את הדבר לידיעת הציבור. מעל דפי העיתונים החשובים התנוססו מודעות-ענק ובהן קריאה להצלת יהודי אירופה לפני שיהיה מאוחר מדי. הוקם "ועד החירום להצלת יהודי אירופה" בו השתתפו סנטורים וחברי קונגרס, סופרים ואישי ציבור, יהודים ולא יהודים. "ועד החירום" פתח במסע הסברה נרחב ואף יזם פנייה של הקונגרס והסנט אל הנשיא לפעולה מיידית המיועדת להציל את שרידי העם היהודי באירופה. ההצעה אושרה על-ידי הוועדה לענייני-חוץ של הסנט ובעקבותיה הוציא הנשיא רוזוולט "צו מנהלי" לטיפול בפליטי המלחמה. נשלח שליח רשמי מיוחד לטורקיה, שעזר רבות לעוסקים בהצלת יהודים מרומניה.

עם התקרבו מלחמת-העולם השנייה לקיצה והכרזת המרד בשלטון הבריטי בארץ-ישראל, הכריזה משלחת האצ"ל בארצות-הברית על הקמתו של

"הוועד העברי לשחרור האומה". הוועד עסק בפעילות דיפלומטית ענפה והביא את דבר מלחמת האצ"ל בבריטים לציבור בכל רחבי ארצות-הברית. הקמת הוועד החדש הוכרזה על-ידי פיטר ברגסון (הלל קוק) במסיבת עיתונאים שנערכה בווישינגטון בבית שהמשלחת רכשה מהשגרירות האירנית. על הבית הונף דגל עברי ודגל ארצות-הברית ועל השלט שהוצב על הבניין נכתב "השגרירות העברית". לאחר הקמתה של מדינת ישראל, הועבר הבניין לרשות השגרירות הישראלית בווישינגטון.

כיבוש יפו

יפו, על 90,000 תושביה, הייתה העיר הערבית הגדולה בארץ ולה גבול ארוך ומפותל עם שכנתה תל-אביב. עם פרוץ מעשי האיבה למחרת ה 29 בנובמבר 1947, הירבו צלפים ערבים לירות לעבר שכונות הספר והצליחו לשתק חלקים ניכרים מהעיר העברית. בחמשת החודשים הראשונים אחרי החלטת האו"ם, הגיע מספר ההרוגים היהודיים לעשרות ומספר הפצועים – למאות. אלפי פליטים יהודים, שנאלצו לנטוש את בתיהם, שוכנו בבתי-ספר ומוסדות ציבור. הצליפות וההפגזות לא זו בלבד שגרמו לפינוי השכונות הדרומיות מתושביהן, אלא ריתקו כוחות רבים להגנתה של תל-אביב.

באפריל 1948 כבר היה ברור כי עם צאת הבריטים את הארץ תצטרף מצרים למערכה נגד המדינה העברית שתקום. יפו, שעל-פי תוכנית החלוקה הייתה אמורה להיות חלק מן המדינה הערבית, נועדה לשמש בסיס לפעולה ימית לצבא המצרי ולהביא את המלחמה לתוככי תל-אביב. נוכח האפשרות הזו, עובדה במטה ההגנה תוכנית לכיתורה של יפו על-ידי כיבוש הכפרים הערביים ששכנו מדרום לעיר (אבו-כביר, ג'בליה ותל-א-ריש). ההנחה הייתה כי הכיתור יביא לכניעתה של יפו, אלא שנותרה בעיית קיומו של הנמל, שאיפשר חדירת צבא מצרי דרך הים. כדי לסכל אפשרות זו, וכן כדי לשחרר כוחות לחזיתות האחרות, החליט מטה האצ"ל לכבוש את יפו עוד לפני צאת הבריטים את הארץ.

להחלטה זו הייתה גם מטרה מדינית – לצרף את יפו לשטח מדינת ישראל, ועל ידי כך למנוע את עצמאותה המדינית. הבריטים מצדם השאירו ביפו כוח צבאי שהיה אמור להעביר, בבוא העת, את השלטון בעיר לידי הערבים.

ביום שבת, ה-24 באפריל 1948, התכנסו ב"מחנה דב" ברמת-גן 600 מלוחמי האצ"ל. הייתה זו הפעם הראשונה שמספר כה גדול של לוחמים מתכנס בגלוי והיה ברור שיוצאים לפעולה גדולה. לאחר חלוקת הנשק הסתדרו הלוחמים למסדר שבו הופיע, לראשונה בגלוי, מפקד הארגון מנחם בגין. בנאום קצר אמר בגין:

[...] חיילי המעמד [כינוי לאצ"ל]!

אנו יוצאים לכבוש את יפו. אנו יוצאים לאחד הקרבות המכריעים במערכה על עצמאות ישראל. דעו מי עומד לפניכם, זכרו את מי השארתם מאחוריהם. לפניכם אויב אכזרי שקם לכלותנו. מאחוריהם

הורינו, אחינו, ילדינו. הכו באויב. לקלוע היטב. לחסוך בתחמושת. בקרב אל תדעו רחמים לאויב, כשם שהוא אינו יודע רחמים כלפי בני עמנו. על נשים וילדים לחמול. מי שמרים ידיו לאות כניעה, הצל את נפשו. שבו הוא בידיכם, לא תפגעו בו...

אחריו דיבר עמיחי פאגלין ("גידי") (קצין המבצעים של הארגון), שנתמנה מפקד המבצע כולו. הוא הסביר את דרכי הביצוע וסיפר כי לפני ההסתערות יבצעו הרגמים "ריכוך" באמצעות הנחתת אלפי פגזים ממרגמת "3. מפקדי הפלוגות השלימו את ההסבר המפורט ובמצב רוח מרומם עלו הלוחמים על המכוניות בדרכם לחזית.

הפעולה אמורה הייתה להתחיל בשעות הלילה, אולם משום שהיערכות הכוחות נתארכה, החלה ההתקפה בשעות הבוקר של ה 25 באפריל. הרגמים פתחו בהרעשה כבדה לעבר מרכז יפו ואזור הנמל ולאחר זמן קצר יצאו שתי פלוגות לעבר היעדים שנקבעו מראש - האחת לעבר פסי הרכבת והשנייה לכיוון הים.

שני הכוחות נתקלו באש עזה של לוחמים ערבים שהתבצרו היטב בהריסות הבתים. לאחר קרב קשה, בו הייתה לערבים עדיפות בעוצמת האש, נסוגו שתי הפלוגות לבסיס-היציאה. בדיון שנערך במטה המבצע התברר כי בידי הפיקוד לא הייתה הערכה נכונה של גודל כוחות האויב וחוזק הביצורים שבנה. הוחלט לשלוח חבלנים כדי לפוצץ את עמדות האויב, ולאחר הפיצוץ הייתה אמורה יחידת רגלים להשתלט על העמדות המופצצות.

למחרת היום, בשעות הבוקר, יצאו היחידות לדרך, אולם גם הפעם לא האירה להם ההצלחה פנים. הלוחמים נתקלו באש מקלעים עזה, ואף באש מנשק אנטי-טנקי שהובא לחזית בידי הבריטים. החבלנים הצליחו אומנם לפוצץ כמה מעמדות האויב, אולם יחידות הרגלים לא הצליחו לכבוש אותן. בינתיים נמשכה ההפגזה ובהלה נוראה אחזה בתושבי יפו. בעיר השתרר תוהו ובוהו והחלה מנוסה המונית בים וביבשה.

אותו יום, ב-6 באפריל 1948, נחתם ההסכם בין האצ"ל לבין ההגנה. על-פי הסכם זה יבצע האצ"ל רק פעולות אשר יקבל עליהן הסכמה מוקדמת מאת ההגנה וכן יהיה מוכן לבצע פעולות אשר תוטלנה עליו על-ידי הפיקוד העליון של ההגנה.

עם תום היום השני של המערכה נערכה התייעצות מפקדים, בה דווח על מספר הנפגעים שהלך וגדל כתוצאה מההתערבות הישירה של הצבא הבריטי בקרבות. את הדיון סיכם בגין באומרו:

אלמלא הטנקים והמשוריינים הבריטיים, אפשר היה להשיג את מלוא המטרה של ההתקפה. אך הטנקים ישנם, ואי אפשר להתעלם מקיומם. בתנאים אלה אין זו בושה להפסיק את ההסתערות. נחזיק בקו שאליו הגענו, ונשאיר בו יחידת חלוץ חזקה לקראת הימים הבאים. את שאר היחידות נוציא מחזית זו, שבה אינן יכולות להביא תועלת.

כמה מן המפקדים שהשתתפו באותה התייעצות תמכו בהצעה. אחרים, ובראשם "גידי", טענו שהאויב נמצא על סף שבירה ויש להמשיך בלחימה. אך דעתו של בגין הייתה בבחינת פקודה, שפירושה היה – הפסקת המערכה. כאשר הגיעה פקודת הנסיגה לדרגים הנמוכים, היא נתקלה בהתנגדות כללית, והלוחמים דרשו במפגיע לאפשר להם לעשות ניסיון נוסף. בגין "נכנע" לרצון החיילים ופקודת הנסיגה בוטלה.

ביום השלישי ללחימה שינה "גידי" את הטקטיקה. מאחר והתברר כי אין הלוחמים יכולים לנוע לאורך הרחובות והסמטאות הגלויים לאש האויב, הוחלט לפרוץ את קירות הבתים ולהתקדם בתוכם. כן הוחלט לפוצץ בתים גדולים, כדי לחסום את התקדמות השריון הבריטי שנכנס לפעולה. באשר למעבר בשטח גלוי, הוחלט לבנות מחסומים נגד הירי – שקי חול שירוכזו בתוך הבתים.

בשעות הבוקר הובאו לחזית אלפי שקי חול וכן מקדחים ומכושים לפריצת קירות הבתים. תחילה פתחו הרגמים בהרעשה כבדה, ובשעות אחר-הצהרים החלה ההסתערות. הלחימה נמשכה בכל שעות היום והלילה, במטרה לחצות את שכונת מנשיה הערבית ולנתק אותה מן העיר. עמדה אחר עמדה נכבשה בסערה, ועם כיבוש משטרת מנשיה, התמוטטה התנגדות הערבים. אלא שלוחמי האצ"ל נתקלו בשריון הבריטי שהגיע למקום וניסה לעצור את ההתקדמות. למרות התערבות הבריטים בקרב, נמשכה ההתקדמות בתוך מנשיה, ובשעה שבע בבוקר הגיעו ראשוני הלוחמים אל הים. בזאת נסתיים הקרב על מנשיה.

עם כיבוש מנשיה השתרר תוהו ובוהו מוחלט בכל רחבי העיר. הבריחה ההמונית הייתה בעיצומה והצבא הבריטי נטל על עצמו את מלוא האחריות להגנתה של יפו. אל העיר הגיעה תגבורת מקפריסין וממלטה ואניות הצי הבריטי שייטו אל מול חופי תל-אביב. המושל הבריטי של מחוז לוד הודיע לישראל רוקח, ראש עיריית תל-אביב, שאם האצ"ל לא יפסיק את התקפתו, תופגז העיר על-ידי טנקים מן היבשה, מאניות הצי הבריטי מהים וכן ממטוסי חיל התעופה. האולטימטום נדחה על-ידי מפקדת האצ"ל, ולמחרת בבוקר

החלו הבריטים להפגיז את אזור בית-הספר "אליאנס" בו שכן מטה האצ"ל. באותו זמן התקדמו טנקים ומשוריינים בריטיים לעבר מנשיה ופתחו באש עזה לעבר האזור שנכבש זה לא מכבר. הייתה זו הפעם הראשונה בה לחמו אנשי האצ"ל פנים אל פנים נגד הצבא הבריטי. למרות היתרון הברור שהיה לבריטים בארטילריה ובשריון, לחמו חיילי האצ"ל באומץ ובגבורה ולא נסוגו מן המערכה. מפקדים בכירים צעדו בראש חייליהם ועצרו את השריון על-ידי פיצוץ בתים ופיזור ההריסות על-פני הכבישים והסמטאות.

משוריין חוזר ממנשיה לאחר סיום הקרב

בעוד הקרב נמשך, הודיעה מפקדת האצ"ל שאם לא תופסק ההפגזה הבריטית, יפנה האצ"ל את אש המרגמות שלו אל המושבה הגרמנית ביפו, מקום מושבו של הצבא הבריטי. בנוסף לזאת הודיעה המפקדה שיש בידה להפגיז גם את מחנות הצבא שנשארו בארץ ולגרום לאבדות בקרב החיילים הבריטיים ערב פינויים מן הארץ.

מושל מחוז לוד הודיע לישראל רוקח שהבריטים אינם עומדים עוד על דרישתם לפינוי מוחלט של מנשיה ומסתפקים בכך שהמשטרה תפונה מלוחמי האצ"ל ותימסר לידי הבריטים, רחוב חסן-בק יפונה לצרכי תנועה חופשית לכלי רכב בריטיים והעמדות במנשייה בהן מחזיקים אנשי האצ"ל יפנו ויועברו לידי אנשי ההגנה. מפקדת האצ"ל השהתה את תשובתה והכינה הפתעה לבריטים: חבלני האצ"ל פוצצו את משטרת מנשיה, שהפכה לעיי חורבות. בנוסף לזאת פוצצו החבלנים גושי בתים, שבנפלים לרחוב, חסמו את המעבר לתל-אביב. לאחר מכן הודיעה מפקדת האצ"ל על הסכמתה להעביר את העמדות לידי כוחות ההגנה.

מסגד חסן-בק ביפו

ביום שלישי בלילה, לאחר נפילת מנשיה, פתחה ההגנה במבצע "חמץ", שמטרתו – כיבוש כפרים בדרום יפו. באחד המקומות, תל-א-ריש, ערכו הערבים התקפת נגד, ולאחר שנגרמו להגנה אבדות כבדות (33 הרוגים ונעדרים וכ-100 פצועים), נאלצו אנשיה לסגת. למחרת היום ביקשה ההגנה

שמרגמות האצ"ל יפגיזו את תל-א-ריש כדי לסייע בהוצאת הפצועים וכך אומנם היה. אותו יום אף השאיל האצ"ל להגנה חולייה של רגמים כדי להפגיז את הכפר הערבי סלמה ולסייע בכיבושו.

ב-12 במאי הגיעה למפקדת ההגנה בתל-אביב משלחת של נכבדים ערבים מיפו ולאחר משא-ומתן חתמה על הסכם הכניעה. כעבור יום, ב-13 במאי 1948, עזבו בשעות הבוקר אחרוני הבריטים את יפו. אותו יום, בשעות אחר הצהרים, נעה לעבר יפו שיירה של חיילי ההגנה והאצ"ל, ובראשה משוריין של האצ"ל שנלקח שלל מן הבריטים. בכניסה ליפו הם נתקבלו על-ידי "ועדת החירום", מלווים בנכבדים ערבים שנשארו בעיר. ביפו הוכרז משטר צבאי והוקמה מפקדה משותפת לשני הארגונים.

מחיר כיבוש יפו היה כבוד: 32 הרוגים (מתוכם כמחצית נפלו בקרב עם הבריטים) ו-77 פצועים. בנוסף לזאת נהרגו 9 לוחמי האצ"ל במערכה על הגנת תל-אביב.

ההסכם בין האצ"ל וההגנה

זמן קצר לאחר החלטת האו"ם מה 29 בנובמבר 1947, החליטה הנהלת הסוכנות היהודית להיענות להצעת האצ"ל ולפתוח במשא-ומתן בדבר שיתוף פעולה בין הארגון להגנה. המשא-ומתן היה קשה ומייגע, בייחוד בגלל התנגדותו הנמרצת של דוד בן-גוריון ומוסדות מפא"י לכל צורה של הסדר. במסיבת עיתונאים שקיים בן-גוריון זמן קצר לפני החלטת הסוכנות היהודית, אמר:

אין כל משא-ומתן עם 'הפורשים' וגם לא יהיה. אם ה'פורשים' יפרקו את ארגוניהם וימסרו את נשקם, יוכל כל אחד מהם להתנדב להגנת היישוב ככל יהודי אחר, ואם יימצא מתאים - יצורף לשורותיה.

עוד קודם שהמשא-ומתן הגיע לסיומו, קמו בשטח הסדרים מקומיים של שיתוף פעולה בין לוחמי האצ"ל ללוחמי ההגנה. הרקע לכך היו מעשי האיבה של הערבים, שהלכו וגברו בכל חלקי הארץ.

בתחילת אפריל 1948 התכנס הוועד הפועל הציוני ודן, בין השאר, בהסכם עם האצ"ל. לאחר ויכוח קשה, אישר הוועד הפועל הציוני את ההסכם עם האצ"ל (32 נציגי מפא"י ומפ"ם הצביעו נגד, אולם 39 הנציגים של יתר המפלגות הכריעו את הכף והצביעו בעד ההסכם).

ואלה פרטי ההסכם:

- א. עמדות האצ"ל תהיינה נתונות למרותו של מפקד החזית הממונה מטעם ההגנה שיעביר למפקדיהן את הוראותיו באמצעות מפקד שיתמנה על ידי האצ"ל.
- ב. תוכניות ההתקפה בחזית א' (הערבית) ותוכניות התגובה בחזית ב' (הבריטית) תהיינה טעונות אישור מוקדם. פרטיהן, ביחס לאובייקט ולזמן, יתבררו בפגישות אישיות של הנציגים והמומחים. כמו כן יהיה האצ"ל מוכן לבצע תוכניות שתוטלנה עליו.
- ג. את חברי האצ"ל יחייב העיקרון של התנגדות לניסיון לפרוק מעליהם את נשקם. בנסיבות מיוחדות יתחשבו חברי האצ"ל, הניצבים בעמדות מגן, במצבן של עמדות ההגנה הקרובות.
- ד. לא תבוצענה פעולות החרמה של כסף בשטח הנתון לשמירה יהודית. מאידך לא יופרע האצ"ל באיסוף כספים חופשי והמוסדות יאשרו, הן בארץ והן בתפוצות הגולה, כי אין אצ"ל מקבל מהם כל הקצבה מן המגביות הנערכות לצורכי הביטחון הכולליים.
- ה. התוכניות לרכישת נשק תעובדנה מתוך התייעצות משותפת ותבוצענה מתוך הסכמה הדדית.
- ו. ההסדר העקרוני הזה יהיה טעון, בטרם ייכנס לתוקפו, הבהרה ביחס לאי-אלה פרטים. על הנציגים והמומחים יוטל להבהיר פרטים אלה.

מפגש בין הנציגים המומחים התמהמה והתקיים רק ב 26 באפריל, היום השני למתקפה על יפו. בתום הפגישה נכנס ההסכם לתוקפו. ההסכם היה אמור למלא חלל ריק שנוצר עד להקמתה של המדינה העברית בארץ-ישראל. כזכור, הכריז האצ"ל כי עם קום המדינה יתפרק מנשקו בשטח המדינה היהודית ולוחמיו יצטרפו לצבא העם. לא כן באשר לירושלים, אשר אמורה הייתה להיות תחת שלטון בין-לאומי בחסות האו"ם. בירושלים ימשיך האצ"ל להתקיים כארגון עצמאי עד לצירופה של העיר למדינת ישראל.

הגדוד הירושלמי

על-פי החלטת עצרת האו"ם מה-29 בנובמבר 1947, לא נכללה ירושלים במסגרת המדינה היהודית והייתה אמורה להיות נתונה למשטר בין-לאומי בחסות האו"ם. מפקדת האצ"ל התנגדה נמרצות לבינאום ירושלים ועל-כן החליטה כי הארגון ימשיך להתקיים בעיר גם לאחר שיתפרק מנשקו בשטח המדינה היהודית. תפקידו של האצ"ל יהיה להילחם בכל גורם זר שישלוט בירושלים וכמובן גם לקחת חלק בהגנת היישוב היהודי בעיר מפני התקפות הערבים.

ב-13 במאי 1948, יום לפני צאת הבריטים את ירושלים, יזם מרדכי רענן (מפקד האצ"ל בירושלים) פגישה עם דוד שאלתיאל (מפקד המחוז של ההגנה). באותה פגישה אמר רענן לשאלתיאל כי מתוך אחריות לגורל העיר, הוא החליט להעמיד את יחידות האצ"ל תחת פיקוד אחיד של ההגנה, תוך שמירה על עצמאות ארגונית. שאלתיאל הסביר לרענן את תוכניתו הצבאית לקראת צאת הבריטים את ירושלים, אשר קיבלה את שם הצופן "מבצע קלשון".

שתי מטרות היו למבצע: האחת, להשתלט על הבניינים השייכים ליהודים, שהוחרמו בזמנו על-ידי הבריטים כדי להקים את אזורי הביטחון (שנקראו בפי העם "בווינגרדים"), והמטרה השנייה, ליצור רצף טריטוריאלי עם השכונות היהודיות המנותקות. תוכנית המבצע הייתה הגנתית בעיקרה, ונועדה לשמור על הקיים ולהגן על היישוב היהודי בירושלים.

בבוקר יום השישי, 14 במאי 1948, עזבו הבריטים את ירושלים בשתי שיירות: האחת נעה צפונה, כאשר היעד הסופי היה חיפה, בעוד השיירה השנייה נעה דרומה לכיוון בית-לחם וחברון והיעד הסופי – רפיח. עם צאת שתי השיירות את העיר תמו שלושים שנות השלטון הבריטי בירושלים.

מבצע "קלשון"

מיד לאחר שהחייל הבריטי האחרון עלה על המשאית, יצאו לוחמי האצ"ל ותפסו את בניין ג'נרלי שנמצא ריק מאדם. לאחר שהניפו את הדגל הלאומי על האריה המכונף המצוי על גג הבניין, פנו לעבר מתחם "מגרש הרוסים", בו שכנה הבולשת הבריטית וכן בית-הסוהר המרכזי שנכלאו בו לוחמי המחתרת. בין לוחמי האצ"ל שהגיעו ראשונים לבניין בית-הסוהר, היו כאלה שבילו תקופות שונות בין כתליו. הם הרגישו סיפוק מיוחד להגיע שוב למקום

כלאם, הפעם עם נשק ביד ולא עם אזיקים על-ידיהם ושלשלאות קשורות לרגליהם.

היעד הבא היה לתפוש את מחנה בית-הספר לשוטרים ששכן בצפון העיר וחלש על הדרך להר-הצופים. המחנה הותקף בשלושה ראשים, ולאחר חיתוך גדר התיל, חדרו הלוחמים פנימה. למרבה המזל, נמצא המחנה ריק מאדם, ולאחר סריקה נמצאו בו מחסן תחמושת וכמויות דלק ניכרות. מייד לאחר תפיסת המחנה, נמשכה ההתקדמות לעבר השכונה הערבית שייח' ג'ראח העילית. לאחר מספר שעות הייתה השכונה בידי לוחמי האצ"ל והדרך להר הצופים נפתחה לתנועה חופשית. כעבור חמישה ימים פתח הלגיון הערבי בהתקפה על ירושלים מצפון. השריון והארטילריה הכריעו את כוחות האצ"ל, ושייח ג'ראח, עם בית הספר לשוטרים, נפלו בידי הלגיון הערבי. אבידות האצ"ל היו שישה הרוגים וחמישה עשר פצועים. בשעה שהאצ"ל פעל בבית-הספר לשוטרים ובשייח' ג'ראח, פעלו יחידות ההגנה בדרומה של ירושלים ויצרו קשר עם השכונות היהודיות המנותקות.

הקרב על רמת-רחל

לאחר צאת הבריטים את הארץ, פלש הצבא המצרי לארץ-ישראל והטור הצבאי הגיע עד לעיירה הערבית אשדוד. שלוחה של הטור הזה פנתה לבאר-שבע ומשם המשיכה לחברון ועצרה בבית-לחם. באותה עת שהתה באזור חברון יחידה של הלגיון הערבי שאיבטחה את נסיגת הבריטים מירושלים. נוסף ליחידות הצבא המצרי והלגיון הערבי, שהו באזור כוחות בלתי-סדירים, שקיבלו נשק ואימון מידי קציני הלגיון הערבי. כוונת הצבא המצרי הייתה לתקוף את ירושלים מדרום, אולם תחילה היה עליהם לכבוש את קיבוץ רמת-רחל שחלש על הכביש המקשר את בית-לחם עם ירושלים. ההתקפה הראשונה על רמת-רחל נערכה ב 22 במאי. חברי המשק שהגנו על המקום לא עמדו בהפגזה הקשה, ולאחר שהדפו מספר התקפות, נסוגו לשכונת תלפיות הסמוכה. רמת-רחל נתפסה על-ידי הערבים שבזזו את המקום. לעת ערב הגיעה יחידה מגדוד "מוריה" ששחררה את רמת-רחל מכובשיה. מיד עם השחרור, החזירו את חברי הקיבוץ כדי לשמור על המקום ואנשי גדוד "מוריה" חזרו לבסיסם.

למחרת היום חזר הסיפור על עצמו. לאחר הפגזה קשה ואש מנשק אוטומטי, נסוגו חברי הקיבוץ שנית. הערבים נכנסו בעקבותיהם והמשיכו בביזה. בערב, שוב הגיעה תגבורת של ההגנה, אשר הסתערה על הנקודה וכבשה אותה מידי הערבים. רמת-רחל הייתה שוב בידי היהודים. הפעם

הוחלפה התגבורת בשתי מחלקות של האצ"ל בפיקודו של יהודה לפידות ("נמרוד") וכיתה מוגברת של ההגנה, שהופקדו על הגנת המקום. למחרת, ב-24 במאי, נערכה ההתקפה הצבאית הגדולה על רמת-רחל. בשעות הבוקר הופגזה הנקודה מתותחים ומרגמות ולאחר הריכוך החלה ההסתערות. ממערב (מכיוון מנזר מר-אליאס) התקדם טור מצרי משוריין, שכלל תשעה משוריינים וטנק אחד, ומאחוריו צעד חיל הרגלים, וממזרח (מכיוון הכפר סור-באחר) תקפה פלוגה של הלגיון הערבי. השריון המצרי התקדם עד קרוב לנקודה וחלש על הדרך המקשרת את רמת-רחל עם ארנונה ותלפיות. בכך שם מצור על המגינים, שהיו מוקפים מארבעה כיוונים בכוחות האויב. הקרב היה קשה ומספר הנפגעים הלך ורב, אולם הבחורים לחמו בגבורה וסרבו להיכנע. בשלב מסוים הצליחו חיילי הלגיון הערבי לתפוס מחצית משטח הקיבוץ, אולם נעצרו באש המגינים שהתבצרו בחדר האוכל. יש לציין כי ליחידה שהגנה על רמת-רחל לא היה כל נשק אנטי-טנקי והבחורים השתמשו בסטנים ורובים כדי לעצור את השריון המצרי. הנשק "הכבד" ביותר היה מקלע לואיס ששימש את הצבא הבריטי במלחמת-העולם הראשונה, אולם הלחימה נמשכה גם לאחר שחמישים אחוז מהכוח נפגע. כך נמשך הקרב עד הערב. עם חשכה נסוג הטור המשוריין ולרמת-רחל הגיעה תגבורת שהייתה מורכבת מכוח של הפלמ"ח ושל גדוד "מוריה". הפגישה בין לוחמי האצ"ל וההגנה הייתה נרגשת מאוד. בחורים התחבקו בעוז, למרות שלא הכירו איש את רעהו.

למחרת היום הודיע דובר הסוכנות היהודית כי ההסתערות המצרית על דרום ירושלים נבלמה וכי "אנשי האצ"ל שהגנו על רמת-רחל גילו גבורה רבה". דוד שאלתיאל הרחיק לכת וציין כי בבלימת ההתקפה המצרית הצילה יחידה של האצ"ל את דרום ירושלים כולה. לחימתם של חיילי האצ"ל ברמת-רחל צוינה גם בפקודת סדר מיוחדת של מפקד האצ"ל ומפקד המחוז.

מראה חדר האוכל ברמת-רחל

הרובע היהודי בעיר העתיקה

יקצר המצע מלספר את מלחמת הגבורה של מגיני הרובע היהודי, שלחמו מעטים מול רבים עד שאפסה כל תקווה. (בדבר פרטים, ראה: לירון אהרון, "ירושלים העתיקה במצור ובקרבת". לפידות יהודה, "על חומותייך" וכן "בלהב המרד - מערכות האצ"ל בירושלים"). נסתפק בתיאור קצר המספר את חלקו של האצ"ל במערכה על הרובע היהודי.

הקרבות בעיר העתיקה החלו מיד לאחר החלטת האו"ם מה-29 בנובמבר 1947. הרובע היהודי הושם במצור והקשר אתו היה באמצעות שיירות שאובטחו על-ידי הצבא הבריטי. כדי להרגיע את הרוחות, הכניסו הבריטים לתוך העיר העתיקה פלוגה של חיילים, שחצו בין היהודים לערבים. לאחר מספר חודשי לחימה, פתח מפקד האצ"ל ברובע היהודי, איסר נתנזון ("גדעון"), במגעים עם מפקד ההגנה במקום בדבר איחוד הכוחות ועריכת הסכם פורמלי בין שני הארגונים. ב-4 במאי נחתם בירושלים ההסכם, לפיו יקבלו אנשי האצ"ל בעיר העתיקה את מרות מפקד ההגנה במקום ויעמדו

לפקודתו. לאחר חתימת ההסכם, הצטרפו 44 לוחמי האצ"ל ולח"י אל כ-70 לוחמי ההגנה ויחד היוו את הכוח הלוחם המשותף של הרובע היהודי בעיר העתיקה. יש לזכור כי בנוסף ללוחמים, שהו ברובע גם 1700 אזרחים (רובם זקנים, נשים וטף).

לאחר צאת הבריטים את העיר, גבר לחץ הערבים על הרובע. מספר הנפגעים בקרב המגינים הלך וגדל ומצב התחמושת היה בכי רע. כאשר הרימונים הלכו ואזלו, הגה גדעון את הרעיון לייצר רימונים ברובע עצמו. הוא פנה אל יצחק אהרונוב ("יהודה", אחד ממפקדי האצ"ל), אשר פיקד על בית-המלאכה המאולתר. הוא נעזר בכמה מן המורים שהגיעו לרובע עם השיירה האחרונה שנכנסה לעיר העתיקה, ומאחר שלא נותר עבורם נשק, נשאר בעורף יחד עם האזרחים. קבוצה של נערים עברה מבית לבית ואספה קופסאות-שימורים, והמורים מילאו אותן לאחר-מכן במסמרים ובחומר-נפץ. אל תוך חומר-הנפץ הוכנס נפץ מחובר אל פתיל השהיה, שבקצהו נקשר ראש של גפרור. המגינים היו מציתים את הרימון על-ידי שפשוף ראש הגפרור, והוא פעל כרימון רסס לכל דבר. במשך ימי הלחימה בעיר העתיקה יוצרו על-ידי המפעל המאולתר למעלה מאלפיים וחמש מאות רימונים! בעזרתם הצליחו המגינים להדוף את התקפות הערבים. רימונים אלה הם שעזרו ללוחמי הרובע להחזיק מעמד זמן רב כל-כך.

עם כניסת כוח של הלגיון הערבי לעיר העתיקה נעשה המצב חמור מאוד. אמנם נעשו מספר ניסיונות להחיש עזרה לרובע, אולם ללא הועיל. ב 28 במאי 1948, כאשר אפסה כל תקווה, יצאו שני רבני הרובע כדי לנהל משא ומתן על תנאי הכניעה.

180 פצועים היו מוטלים בבית-החולים כאשר כבש הלגיון הערבי את הרובע היהודי. באשר לבריאים, עבדאללה אל-תל (מפקד הכוח של הלגיון) ציווה לרכז את הלוחמים ולהפרידם מן האזרחים. 35 איש הסתדרו לפניו בשורה. זה היה מספר הלוחמים שנשארו בריאים והמשיכו בלחימה עד הרגע האחרון. מפקד הלגיון לא האמין למראה עיניו. "הולכתם אותי שולל", אמר. "אילו ידעתי מה כוחכם, הייתי בא אליכם במקלות".

בערבו של אותו יום הועברו תושבי הרובע היהודי אל העיר החדשה. הלוחמים נלקחו בשבי והועברו למחנה בעבר הירדן המזרחי.

בכך באה אל קיצה מלחמת הגבורה של מגיני הרובע היהודי בעיר העתיקה.

הפוגה ראשונה

ב-11 ביוני 1948 הוכרזה בארץ-ישראל הפוגה בקרבות לתקופה של ארבעה שבועות. ההפוגה נתקבלה בברכה ובהקלה רבה על-ידי תושבי ירושלים, אזרחים וחיילים כאחד. החיילים, ובמיוחד אלה שהשתייכו ליחידות הלוחמות, היו עייפים מן הלחימה הקשה, שנמשכה יומם ולילה ללא הפוגה. הם היו עייפים גם מן המתח הנפשי, בהיותם עדים לחוויה הנוראה של חבר שנפגע. תרמו למתח גם תחושות תסכול וחוסר אונים, שנבעו ממחסור תמידי בנשק ובלוחמים. האזרחים, שחיו כל ימי הקרבות בהפגזות קשות ובחרדה נוראה, יצאו מן המקלטים החשוכים וקיבלו את שיירות הג'יפים עמוסי המזון בשמחה ובתרועה. סוף סוף פסקו ההפגזות, שגבו מחיר דמים גבוה מאוד מן העומדים בתור לחלוקת מים או מצרכים חיוניים אחרים. אפשר יהיה לצאת לאוויר החופשי, להוציא את הילדים לטיול קצר ולבקר קרובים ומכרים, מבלי לחשוש לפגז תועה. התגברה התקווה כי בעזרת ההפוגה והקשר שנוצר עם השפלה, ניתן יהיה להחזיר את החיים בירושלים למסלולם הרגיל. מי יודע, אולי יחזרו לזרום מים בברזים? ואולי אפשר יהיה להאיר את הבית באמצעות נורות החשמל שעמדו ללא שימוש זמן כה רב? וחשוב מכול, אולי אפשר יהיה גם לגוון את המזון ולהגדיל באופן משמעותי את כמותו?

במשך ארבעת שבועות ההפוגה זרמה לירושלים תגבורת צבאית בצידו ובאנשים. כן זרמה אספקת מזון ותרופות ששרתו את האזרחים והלוחמים כאחד. גם האצ"ל קיבל מהשפלה הרבה נשק ותחמושת. הבסיסים השונים שהיו פזורים ברחבי העיר אוחדו ורוכזו בשכונת "קטמון", מקום שאותר על-ידי דב יוסף, ראש ועדת-המצב בעיר. הגדוד עבר ארגון מחדש וחייליו עברו אימונים מרוכזים. הכול היו מוכנים לחידוש הקרבות.

בראש הגדוד, שסימנו היה "גדוד מספר 6", עמד נתן-ניקו גרמנט ("שמשון"), שחזר זה לא מכבר מגלות אפריקה. סגנו היה יהושע ברנדייס-כהן. מנחם שיף ("זאב") שימש קצין המבצעים ויחיאל אוהב עמי ("עידו") היה השליש. הגדוד כלל שלוש פלוגות קרביות: פלוגה מספר 1, בפיקודו של יהודה לפידות ("נמרוד"); פלוגה מספר 2, בפיקודו של צבי קניג ("ישי"); ופלוגה מספר 3, בפיקודו של אליעזר סודיט-שרון ("קבצן"). כן כלל הגדוד פלוגת רגמים, בפיקודו של דוד בריסק ("ברוך" או "צ'נקי"); פלוגת בנות בפיקודה של אמה גרמנט ("אביגיל") ופלוגת נוער, בפיקודו של פנחס טוכמן ("רון").

מבצע "קדם"

עם תום ההפוגה הראשונה, שנמשכה ארבעה שבועות, השתנו יחסי הכוחות בירושלים תכלית שינוי. היהודים התחזקו בנשק ובכוח אדם, ולעומת זאת חל אצל הערבים תהליך הפוך. הלגיון הערבי נשחק בעקבות הקרבות ונוצר אצלו מחסור חמור בתחמושת ארטילרית. הכוח היהודי בירושלים היה חזק בהרבה מן הכוח הערבי בעיר. המורל בקרב הלוחמים היהודים היה גבוה, והכול חיכו למתקפה היהודית שאמורה הייתה להתחיל ב 8 ביולי 1948. נציגי האצ"ל נפגשו עם דוד שאלתיאל והציעו לו לפתוח בהתקפה על העיר העתיקה, אולם הם נענו בלך ושוב. שאלתיאל ביקש שהאצ"ל יכבוש תחילה את הכפר הערבי מלחה ורק לאחר מכן יאשר את המבצע לשחרור העיר העתיקה. וכך היה. אור ל-14 ביולי הותקפה מלחה על-ידי פלוגה של אצ"ל, אליה צורפו שתי מחלקות מפלוגת "יהונתן" (פלוגת יוצאי הגדנ"ע). עם עלות השחר נתפס הכפר כולו, אולם כעבור מספר שעות ערכו הערבים התקפת נגד, תפסו את אחד המשלטים וגרמו לאבדות רבות. עם הגיע תגבורת של יחידת האצ"ל, נסוגו הערבים מן המשלט שתפסו ומלחה חזרה לשליטה יהודית. סיכום הקרב היה עגום: 17 הרוגים מבין לוחמי האצ"ל ופצועים רבים.

כעבור מספר ימים זימן שאלתיאל את נציגי האצ"ל ופרש בפניהם את תוכניתו, לפיה תותקף העיר העתיקה בשלוש זרועות: האחת – הגדוד "בית-חורון" מצה"ל, שיפרוץ מהר ציון. השנייה – גדוד של האצ"ל, שיפרוץ דרך השער החדש (מול נוטרדם). והזרוע השלישית – יחידה של לח"י, שתפרוץ בחומה בין השער החדש לשער יפו. ההתקפה נקבעה ליום השישי, ה-16 ביולי, בשעה 20:00 ואמורה הייתה להסתיים למחרת בבוקר בשעה 05:45, שנקבעה לתחילתה של ההפוגה השנייה. שאלתיאל הוסיף ואמר שאם חילופי האש ימשכו – ימשך הקרב ולא תהיה הפסקת אש בשעה 05:45. מהלך הקרב השתבש מראשיתו. שעת האפס נדחתה, תחילה לשעה 23:00, אחר-כך לחצות ושוב לשעה בלתי קבועה. לבסוף, בשעה 02:30 הגיעה הפקודה לצאת לדרך. יחידת האצ"ל הצליחה לפרוץ את השער החדש, בעוד יתר הכוחות לא הצליחו במשימתם. אולם בשעה 05:45 נתקבלה מהמטה של שאלתיאל פקודת נסיגה וכל הכוחות נצטוו להפסיק את הלחימה.

מניתוח מדוקדק של האירועים קשה להשתחרר מן הרושם שמבצע "קדם" לא נכשל, אלא שמלכתחילה לא נועד לכבוש את העיר העתיקה.

השער החדש שנפרץ על-ידי כוח של האצ"ל

פרשת "אלטלנה"

האנייה "אלטלנה" [באיטלקית: נדנדה. זבוטינסקי השתמש בשם זה, בחשבו שפירושו "מנוף"] נרכשה על-ידי אנשי אצ"ל בגולה, ולפי התכנון המקורי, הייתה אמורה להגיע ארצה ב-15 במאי 1948 עמוסה לוחמים וציוד מלחמתי. אלא שרכישת הנשק וארגון הלוחמים ארכו זמן רב, וההפלגה נדחתה במספר שבועות. בינתיים, נחתם ב-1 ביוני הסכם על שילובו של האצ"ל בצבא ההגנה לישראל, ובאחד מסעיפי ההסכם נאמר שעל האצ"ל להפסיק כל פעולות עצמאיות של רכישת נשק. לפיכך נמסר לנציגי ממשלת ישראל על-אודות האנייה.

מפקדת האצ"ל בפאריס השתדלה ככל יכולתה לשמור בסוד את ההכנות להפלגתה של "אלטלנה", אלא שקשה היה להעלים תנועה של 940 לוחמים והעמסת האנייה בכמות כה גדולה של נשק ותחמושת. החשש היה שאם יתגלה מסע "אלטלנה", ינסו כוחות עוינים לפגוע בה בהיותה בלב ים. זו הייתה הסיבה, שכאשר ב-11 ביוני הרימה האנייה עוגן, לא נשלח אפילו מברק למפקדת האצ"ל בארץ, שמא יתגלגל המברק לידיים לא רצויות ויביא לגילוי הפלגת האנייה. אך אמצעי הזהירות לא הועילו, ולמחרת היום פרסם רדיו לונדון שהאנייה "אלטלנה" הפליגה מנמל דה-בוק בכיוון ישראל כשעל סיפונה כאלף מתנדבים יהודיים ומטען גדול של נשק.

יש לזכור כי ב-11 ביוני החלה בארץ ההפוגה הראשונה. מפקדת האצ"ל בארץ, שדבר הפלגת האנייה נודע לה מן השידור, חששה מאוד מפני גילוי הפרת תנאי ההפוגה, לפיהם אסורה הבאת ציוד צבאי ולוחמים ארצה. לכן החליט מנחם בגין לעכב את בואה של האנייה אל חופי הארץ, ומזכירת המטה צפורה לוי-קסל, שלחה לאנייה שדר אלחוטי:

לא להתקדם ולחכות להוראות

מברק דומה נשלח גם אל שמואל כץ (חבר המפקדה הארצית), ששהה אותה עת בפאריס. אולם הקשר עם האנייה לא היה תקין, וההוראה לא הובנה כראוי.

ב-15 ביוני, קיימו בגין פגישה עם נציגי הממשלה, בה הודיע כי האנייה הפליגה ללא ידיעתו וכי הוא מבקש לטכס עצה לגבי המשך הטיפול בה. על פגישה זו כותב בן-גוריון ב-16 ביוני ביומנו:

ישראל [גלילי] ושקולניק [לוי אשכול] ישבו אתמול עם בייגין. מחר-מחרתיים צריכה להגיע אוניה שלהם 4,500 טון, פולשת, המביאה 800-900 איש, 5000 רובים, 250 ברנים, 5 מיליון כדורים, 50 בזקות, 10 נושאי ברנים. זיפשטין [מנהל נמל תל-אביב] מניח שבליילה אפשר יהיה להוריד הכול. לדעתי אין לסכן נמל ת"א. אין להחזיר אותם. יש להעלותם לחוף בלתי ידוע.

גלילי מסר לבגין את הסכמתו של בן-גוריון להבאת האנייה בתוספת בקשה שזה יהיה "במהירות האפשרית". צפורה לוי-קסל שידרה לאוניה "להתקדם במלוא המהירות", והפעם נקלט השידור היטב. למחרת התקיימה פגישת עבודה בין נציגי האצ"ל ונציגי משרד הביטחון. בעוד האצ"ל הציע להפנות את "אלטלנה" לחוף תל-אביב, אולם נציגי משרד הביטחון טענו כי יש להעדיף את חוף כפר-ויתקין, כי שם יהיה קל יותר לעקוף את פקחי האו"ם. השדר אל האנייה היה לכן להפליג לעבר כפר-ויתקין.

בעוד הייתה הסכמה בדבר מקום עגינתה של "אלטלנה", נתעוררו חילוקי-דעות באשר לחלוקת המטען. בגין ביקש כי 20% מן הנשק יועבר לירושלים, במטרה לחמש בו את ה"גדוד הירושלמי" של האצ"ל [ירושלים עדיין לא הייתה חלק ממדינת ישראל והאצ"ל המשיך להתקיים בה], ובן-גוריון נתן לכך את הסכמתו. בקשתו השנייה של בגין הייתה שיתרת הנשק תועבר לצה"ל, כדי לצייד את גדודי האצ"ל שהתגייסו זה מקרוב לצבא. לבקשה זו לא ניתנה הסכמה של נציגי הממשלה, כי הם ראו בכך דרישה לחזק "צבא בתוך צבא". הם לא הבינו כי לאחר שנים של מחסור מתמיד באמצעי לחימה, רצה בגין לתת לחייליו את ההרגשה שאינם באים "עירומים" ושלוחמי המחותר מצטרפים לצבא "על ציודם". לגבי בגין, הייתה זו שאלה של כבוד, ולא היו לו כל כוונות להקים "צבא בתוך צבא".

ביום הראשון, ה-20 ביוני, בשעות אחר-הצהרים המאוחרות, הגיעה "אלטלנה" לחופי כפר-ויתקין. מיד החלו בהורדת האנשים לחוף ובהעברתם למקומות קליטה שונים, ולאחר-מכן - פריקת הציוד הצבאי. בין הממתינים על החוף היה גם מנחם בגין, אשר קיבל את פני הבאים בהתרגשות רבה. בנוסף לחברי אצ"ל שהתכנסו על החוף, היו שם גם חברי מושב הדייגים "מכמורת", שעזרו בפריקת הנשק הרב שהיה על האנייה. במקביל לאירועים על חוף ימה של כפר ויתקין, הייתה היערכות אחרת בתל-אביב. שם התכנסה הממשלה לישיבתה השבועית, וקיימה דיון בפרשת אניית הנשק. בן-גוריון מסר דיווח על הפגישות שקדמו לבוא האנייה, והיה תקיף מאוד בדעתו לדרוש מבגין כניעה ללא תנאי ומסירת כל הנשק לצבא:

עלינו להחליט אם למסור את השלטון בידי בגין או להגיד לו שיפסיק את פעולותיו הנפרדות, ואם לא - נירה! או שנחליט לפזר את הצבא שלנו".
 בן-גוריון ייחס לבגין כוונות שלא היו לו כלל, ובסופו של אותו דיון, נתקבלה ההחלטה לתת לצבא סמכות להפעיל כוח, באם יהיה צורך, כדי להכניע את האצ"ל ולהחרים את האנייה על נשקה. ביצוע החלטת הממשלה הוטל על חטיבת "אלכסנדרוני", בפיקודו של דן אבן (אפשטיין), ואלה כיתרו למחרת היום את כל אזור כפר ויתקין. דן אבן הוציא את כתב האולטימטום הבא:

אל : מ. בגין

בפקודה מיוחדת מאת ראש המטה הכוללי לצבא ההגנה לישראל אני מצווה להפקיע את כלי הנשק וחומרי המלחמה שהגיעו לחוף מדינת ישראל בתחום פיקודי לרשות ממשלת ישראל. הוטל עלי לדרוש ממך למסור את כל הנשק שהגיע לחוף לרשותי למשמרת ולהודיע כי עליך לבוא בדברים עם הפיקוד העליון. אתה נדרש למלא אחר פקודה זו מיד. באם לא תסכים למלא אחר הפקודה, אנקוט בכל האמצעים העומדים לרשותי כדי להוציא לפועל את הפקודה ולהפקיע את הנשק שהגיע לחוף הארץ מרשות פרטית לרשות ממשלת ישראל. עלי להודיעך, כי כל השטח מוקף על-ידי יחידות-צבא בזיון מלא ושריונים, והדרכים חסומות. אני מטיל עליך את כל האחריות לתוצאות שתיגרמנה במקרה של סירוב למלא אחר פקודה זו.

העולים - בלתי מזוינים - יורשו לנסוע אל המחנות כפי שנקבעו על ידך. ניתנת לך ארכה של 10 רגעים למתן תשובה.

(-)

ד.א.

מפקד החטיבה

האולטימטום היה מעליב ומשפיל ובמיוחד הדרישה למתן תשובה תוך 10 דקות שניתנה, לפי עדות אבן, "על מנת לא לאפשר למפקד האצ"ל שיקולים ארוכים ולזכות ביתרון ההפתעה".

בגין סירב להיענות לאולטימטום של מפקד החטיבה, וניסיונות התיווך שנעשו, עלו בתוהו. אי-ההיענות של בגין פגעה ביוקרתו של דן אבן, וההתנגשות נעשתה בלתי-נמנעת. עד מהרה התלהטו הרוחות והחלו חילופי יריות. ההתנגשויות הלכו והתפשטו, ומספר הנפגעים הלך ורב. כדי למנוע שפיכות דמים, נפתח ביוזמת חברי כפר ויתקין משא ומתן בין יעקב מרידור (שהיה סגנו של בגין) לבין דן אבן. בסיומו של המשא והמתן, הוסכם על

הפסקת-אש כללית והעברת כל הנשק שהיה על החוף לידי מפקד כוחות צה"ל במקום. בינתיים, עלה בגין על סיפון האנייה, אשר הפליגה לכיוון תל-אביב. בגין קיווה כי בתל-אביב אפשר יהיה לקיים, באמצעות מנהיגי המפלגות האזרחיות, הידברות עם הממשלה הזמנית ולפרוק את יתרת הנשק בשלום. אלא שלא כך קרה.

בן-גוריון הורה ליגאל ידין (קצין המבצעים של צה"ל) לרכז כוחות גדולים על חוף הים בתל-אביב ולהכניע את האנייה בכוח הזרוע. גם תותחים הועברו לאזור ובארבע אחר-הצהרים הורה בן-גוריון להפגיז את 'אלטלנה'. אחד הפגזים פגע באנייה, אשר החלה לעלות באש. היה חשש שהאש תתפשט עד למחסנים שהכילו חומר-נפץ, ועל-כן הורה רב-החובל לכל האנשים לנטוש את האנייה. האנשים קפצו אל המים, וחבריהם, שהיו על החוף, יצאו לקראתם עם סירות "חסקה". למרות שרב-החובל הניף דגל לבן לאות כניעה, לא פסקה האש האוטומטית שנורתה לעבר הניצולים שהיו בלתי-חמושים. בגין, שהיה על הסיפון, הסכים לרדת רק לאחר שהורד אחרון הפצועים.

16 אנשי אצ"ל נהרגו בעימות עם הצבא; שישה נפלו באזור כפר- ויתקין, ועשרה נפלו בחוף תל-אביב. מכוחות צה"ל נהרגו שלושה; שניים נפלו בכפר ויתקין ואחד בתל-אביב.

"אלטלנה" עולה בלהבות

אחרית דבר

עם תחילתה של ההפוגה השנייה תמה למעשה המלחמה בירושלים. בעיר נוצר מצב חדש לפיו ירושלים המערבית הייתה בידי היהודים, בעוד ירושלים המזרחית נותרה בידי הערבים. תוכנית בינאום ירושלים שבקה חיים והיה ברור כי סיפוחה של העיר המערבית למדינת ישראל היא שאלה של זמן בלבד. בעקבות כך פתחו ראשי האצ"ל במשא ומתן עם יצחק גרינבוים (שר הפנים בממשלה הזמנית) בדבר שילובו של הגדוד הירושלמי במסגרת צה"ל. הוסכם שהאצ"ל בירושלים יתפרק ולוחמיו יצטרפו לצבא, על יחידותיהם ומפקדיהם. בינתיים הגיע ארצה שליח האו"ם, הרוזן ברנדוט, בניסיון למצוא פתרון לסכסוך היהודי-ערבי. הוא לא ראה עצמו ככול להחלטת האו"ם מה-29 בנובמבר והציע תוכנית משלו, שכל אחד מסעיפיה היווה סיבה מספקת לדחותה. בין היתר הוצע כי תורשה עלייה בלתי מוגבלת רק לשנתיים, ולאחר תקופה זו תותנה העלייה בהסכמת הערבים. כן הציע שהנגב, כולו או מקצתו, ייכלל בשטח המדינה הערבית ובתמורה ייכלל הגליל המערבי בשטח המדינה היהודית.

הצעותיו של הרוזן ברנדוט עוררו סערה בקרב הציבור היהודי בארץ והעיתונות כולה גינתה בחריפות את תוכניתו. אנשי לח"י ראו בו סכנה לאומית וביום שישי, ה-17 בספטמבר 1948, התנקשו בחייו. בן-גוריון החליט לנצל את הרעש שחוללה ההתנקשות, ולמחרת היום פשט כוח של צה"ל על מחנות לח"י בירושלים. לח"י הוכרז ארגון בלתי חוקי ורבים מחבריו נעצרו ברחבי הארץ על-ידי כוחות הביטחון.

כעבור מספר ימים, ב-20 בספטמבר, נמסר לאצ"ל אולטימטום בו נאמר:

אל
מפקד האצ"ל בירושלים

- נצטוויתי ע"י ראש המטה הכוללי של צבא-הגנה לישראל להודיעך כדלקמן:
1. על אצ"ל בירושלים לקבל על עצמם הלכה למעשה חוק המדינה, בנוגע לצבא, גיוס ונשק.
 2. כל חייבי הגיוס באצ"ל חייבים להיכנס לצבא-הגנה לישראל.
 3. כל הנשק צריך להימסר לצבא-הגנה לישראל.
 4. כל מי שמצטרף לצבא חייב בשבות אמונים שחלה על כל חייל.
 5. דין חברי אצ"ל כדין כל יהודי אחר.

6. אם במשך עשרים וארבע שעות החל מהיום יום ב' 20.9.1948 שעה 12:00 הנכם מקבלים את הדין: מפרקים את האצ"ל וגדודיו המיוחדים, מוסרים את הנשק ומצטרפים לצבא-הגנה לישראל – לא יסבול איש מכם על פגיעות שפגעתם עד עכשיו בחוק ישראל, והיחס אליכם יהיה כיחס לכל יהודי אחר.

7. אם במשך הזמן הנקוב [עשרים וארבע שעות] לא תמלאו דרישות הממשלה הלכה למעשה - יפעל הצבא בכל האמצעים שלרשותו.

יגאל ידין-אלוף
ראש אגף מבצעים של המטה הכוללי
צבא-הגנה לישראל

שעתיים לפני תום האולטימטום כינסו ראשי האצ"ל מסיבת עיתונאים ובה גוללו את השתלשלות המשא-ומתן עם יצחק גרינבוים. עוד הסבירו כי רב לו כוחו של האצ"ל להתנגד לכל התקפה על בסיסיו, אולם האצ"ל לא יעשה זאת בגלל גישתו הפטריוטית. בתשובה לאולטימטום נאמר:

ירושלים י"ז אלול תש"ח
21.9.1948

הארגון הצבאי הלאומי
בירושלים
מטה המחוז

לכבוד
ראש המטה הכוללי של צבא ההגנה לישראל
ע"י מפקד החטיבה בירושלים
א.נ.,

בתשובה לאולטימטום שהוגש לנו אתמול, הננו מודיעים כי בהתחשב עם האיום בשימוש בכוח, וברצוננו למנוע שפך דם יהודי שהיה נגרם על-ידי ביצוע האיום – הננו מקבלים את האולטימטום הנ"ל.

הארגון הצבאי הלאומי בירושלים יתפרק בהתאם לדרישות הממשלה הזמנית בצורה ובאופן שייקבע בינינו לבין מפקד החטיבה של צבא ההגנה לישראל בירושלים.

(-) מטה הארגון הצבאי הלאומי בירושלים

מיום צאת הבריטים את ירושלים, השתתפו היחידות הלוחמות של האצ"ל בהגנת העיר לאורך כל קווי החזית. נוסף לזאת עסקו כמה מאות מאנשי ה"אוצרון" (המקביל ליחידות החי"ם – חיל המשמר) בעבודות ביצורים, ופלוגת הנוער שעסקה בתפקידי קשר ולעתים שותפו הבוגרים גם בפעולות קרב. עשרות מלוחמי האצ"ל נהרגו בקרבות ולמעלה ממאה נפצעו. תרומתו של האצ"ל בהגנת ירושלים הייתה גדולה בהרבה ממספרו היחסי.

נספחים

רשימת קיצורים, כינויים וארכיונים

- אצ"ל – ארגון צבאי לאומי בארץ ישראל
 אצ"מ – ארכיון ציוני מרכזי
 ארכיון הכד – הארכיון שהוטמן בכד, שרידי הארכיונים של אברהם שטרן
 ארכיון מפא"י (בית ברל)
 את"ה – ארכיון תולדות ההגנה
 ב"ח – בן חנניה (כינויו של דוד רזיאל וכינוי האצ"ל בפי אנשי לח"י)
 בית"ר – ברית יוסף תרומפלדור
 דלק – כינוי למחלקת שירות הידיעות (של האצ"ל)
 הלבב – כינוי לאצ"ל בפי חבריו
 המעמד – כינוי לאצ"ל בפי חבריו
 הצ"ח – ההסתדרות הציונית החדשה
 הצה"ר – ברית הציונים הרביזיוניסטים
 ח"ק – חיל הקרב (של האצ"ל)
 חי"ש – חיל שדה (של ארגון ההגנה)
 חת"ם – חיל תעמולה מהפכני (של האצ"ל)
 לח"י – לוחמי חירות ישראל
 מ"ז – מכון ז'בוטינסקי
 מי"ז – מכון יהדות זמננו
 מפא"י – מפלגת פועלי ארץ ישראל
 מש"י – מחלקת שירות ידיעות (של האצ"ל)
 ס"ב – ספר בית"ר
 סת"ה – ספר תולדות ההגנה
 פו"ם – פעולות מיוחדות (של ארגון ההגנה)
 פו"ש – פלוגות השדה (של ארגון ההגנה)
 פֶּלָג – כינוי לח"י בפי אנשי האצ"ל
 פלמ"ח – פלוגות המחץ
 רמ"א – ראש המפקדה הארצית (של ארגון ההגנה)
 ש"ד – כינוי ההגנה בפי אנשי האצ"ל
 ש"י – שירות ידיעות (של ההגנה)

המפקדים הראשיים של האצ"ל

אפריל 1931 עד אפריל 1937	אברהם תהומי
אפריל 1937 עד אוקטובר 1937	רוברט ביטקר
אוקטובר 1937 עד אוגוסט 1938	משה רוזנברג
אוגוסט 1938 עד 15 במאי 1939	דוד רזיאל
16 במאי 1939 עד 31 באוגוסט 1939	חנוך קלעי
1 בספטמבר 1939 עד 24 באוקטובר 1939	בנימין זרעוני
24 באוקטובר 1939 עד 20 במאי 1941	דוד רזיאל
מאי 1941 עד דצמבר 1943	יעקב מרידור
דצמבר 1943 עד ספטמבר 1948	מנחם בגין

מתוך שאיפות הארגון הצבאי הלאומי

שאיפותיו של "הארגון" הן שאיפותיו הנצחיות של עם-ישראל; שיבת ציון, חירות הלאום ועצמאותו, חופש הפרט ואושרו, צדק סוציאלי.

שיבת-ציון

שיבת-ציון היא השאיפה לחזור למולדת. שאיפה זאת קיבלה אופי של תנועה לאומית. כיום קמה תנועת שחרור עברית הלוחמת להשגת המטרה הלאומית, והשאיפה הזו, משמעותה של שיבת-ציון היא: ריכוז המוני העם במולדת, ריכוז של מיליונים, ריכוז רובו המוחלט של העם בארצו, שישים קץ לפיזור הבלתי טבעי של עם-ישראל.

חרות הלאום ועצמאותו

שיבת-ציון אינה יכולה להיות שאיפתו היחידה של העם. היו וישנם עמים היושבים על אדמתם והם משועבדים לעמים נוכרים. לא זו מטרתו של "הארגון". שיבת ציון חייבת להיות מושלמת על-ידי השגת חרות הלאום ועצמאותו המדינית. לא יתכן קיבוץ גלויות בארץ-ישראל בקנה מידה של מיליונים, אלא אם יוקם תחיל השלטון העברי בארץ-ישראל. על-כן מטרתו הישירה והמרכזית של "הארגון" היא: הקמת השלטון העברי במולדת.

חופש הפרט ואושרו

שחרור המולדת מעול זרים והקמת השלטון העברי, הם תנאי ראשון להצלת האומה מניוון רוחני ומהשמדה פיזית. על-כן צורת המשטר במדינה העברית איננה בשביל "הארגון" שאלה בעלת ערך מכריע. יש לבכר משטר רע במדינה עברית על המשטר "הטוב ביותר" תחת שלטון זרים. אולם בהיות "הארגון" מגשימן של שאיפות האומה, בהיות חיילי "הארגון" מוכנים בכל רגע לתת את הקורבן העילאי – את קורבן החיים – למען הגשמת המטרה, זכותם היא – יותר מכן: חובתם היא – לשאוף לכך שהמדינה העברית תהא מדינה חופשית, שתבטיח לכל פרט ופרט זכויות אזרחיות מלאות... אנו רוצים במדינה, שבה יהיה כל אזרח חופשי וגא. מדינה אשר שליטיה הנבחרים לא יראו את עצמם כ"יצורים עליונים", אלא כמשרתי החברה ודורשי טובתה.

צדק סוציאלי

הייתה תקופה, כאשר רעיון הצדק הסוציאלי זוהה עם רעיון השוויון המוחלט. זה היה בימים שבהם שרר בארצות אירופה אי שוויון מוחלט... על בסיס של חזון זה הוקמו הקיבוצים והקבוצות בארץ-ישראל. אולם ניסיונם, גם אם ייחשב כמוצלח, איננו יכול עוד ללמד על הכולל. בקיבוצים השיתופיים נמצאת חברה מצומצמת, החיה לפי אורח חיים אחיד (כפרי), ואילו החברה במדינה מונה מיליוני אנשים, שאין ביניהם קירבה אישית, העוסקים במקצועות כלכליים שונים והנבדלים באורח החיים העיקר, כפרי מצד אחד ועירוני מצד שני.

אך בין אם נקבל את הדעה ששוויון כלכלי מוחלט הוא אפשרי ורצוי ובין אם לא נקבל דעה זו, הרי שני עקרונות עומדים מעל כל ויכוח מבחינת הצדק הסוציאלי. העיקרון האחד הוא: שוויון חוקי ומדיני. שוויון מוחלט בפני מוסדות המדינה, שוויון הסיכוי לרכישת השכלה, לעלייה בדרגת החיים. שוויון זה מוכרח לשלוט בחברה ללא סייג וללא תנאי. זוהי המשמעות של דמוקרטיה חברתית.

העיקרון השני הוא: ביטול העוני. חברה מתוקנת חייבת ומוכרחה לבטל את העוני. לא טרגי הוא ההבדל בין אדם שישי לו שני זוגות נעלים לבין אדם שישי לו רק זוג אחד של נעלים; טרגי ובלתי נסבל הוא ההבדל בין אדם שישי לו נעלים לבין אדם שאין לו נעלים בכלל...

מכאן המסקנה שמדינה מתוקנת חייבת להבטיח לכול אזרחיה ללא יוצא מן הכלל את תנאי הקיום הדרושים בכדי לאפשר לכל אחד מהם התפתחות חופשית לפי כישרונותיו, יוזמתו ומרצו. אוכל לשובע, בגד ללבוש, מקום מחייה מספיק, בית-ספר יסודי, ריפוי ממחלה – אלה הם הדברים המינימלים שחברה מאורגנת – כלומר המדינה – מוכרחה להבטיח לכל אחד ואחד. להבטיח אין זאת אומרת לתת ללא תמורה בעבודה פורייה מצד האזרח.

דרכי הגשמה

[...] אין דרך אחרת לשחרור מולדתנו ולגאולת עמנו זולת מלחמת השחרור. מלחמת שחרור לאומית היא מלחמה צודקת, המתנהלת על-ידי עם משועבד נגד מעצמה זרה שהשתלטה עליו ועל ארצו. הכוח אשר העם המשועבד מקים למען נהל את מלחמתו נגד השעבוד, נקרא צבא שחרור. הארגון הצבאי הלאומי הוא צבא השחרור של העם העברי... צבא שחרור הוא צבא

של מתנדבים הכופים על עצמם את חובותיהם, ולא צבא מגויסים שחובותיהם נכפו עליהם על-ידי זולתם...
 קיים הבדל בין הצבא שלנו, הלוחם לשחרור המולדת, לבין צבא סדיר. צבא שחרור אנחנו, וצבא שחרור נבדל מצבא סדיר לא רק בדרך הגיוס (התנדבות מול כפיה) ולא רק באורח החיים (מחתרת וחשאיות הכרחית מול הופעה גלוי) ולא רק במהות המשמעת (משמעת מתוך הכרה מול משמעת שביסודה מונחת הכפייה הפיסית); צבא השחרור נבדל מצבא סדיר קודם כל ביחס אל הפונקציה המדינית של המלחמה. בעוד שצבא סדיר במדינה קיימת מוסר את ההכרעה הפוליטית בידי הממשלה שלו, אין צבא השחרור יכול, אין הוא רשאי לוותר על המחשבה הפוליטית. המחשבה והפעולה המדינית מוכרחה ללוות את הפעולה הצבאית. צבא השחרור מחנך לוחמים-מהפכנים; צבא השחרור מוליד גם מדינאים. כי צבא השחרור הוא גם צבא כובש וגם תנועה מגשימה. על-כן, אין צבא השחרור יכול ורשאי למסור את "הפיקוד הפוליטי", את ייפוי הכוח לניהול המדיניות, לשום גוף אחר בישראל, זולת – הממשלה העברית.

המוסר ב"ארגון"

תורת המוסר מלמדת אותנו להבדיל בין טוב לבין רע. מה מותר ומה אסור. המוסר ב"ארגון" מלמד אותנו מה טוב ומה לא טוב מבחינה לאומית; מבחינת הטוב לאומה. טובת האומה קודמת לטובתו של הפרט. עלינו להבדיל יפה בין המוסר הפרטי לבין המוסר הלאומי.
 המוסר הפרטי אומר – "לא תרצח", בעוד המוסר הלאומי אומר – "זכור את אשר עשה לך עמלק בדרך בצאתכם ממצרים" וכן "תמחה את זכר עמלק מתחת השמים. לא תשכח" (ספר דברים. פרק כ"ה).

ביבליוגרפיה נבחרת

- אופיר, יהושע: על החומות, הוצאת מכון ז'בוטינסקי, תל-אביב. אלדד, ד"ר ישראל: עשר ראשון. "המתמיד", תל-אביב, תש"י. אלון, יגאל: מערכות פלמ"ח. הקיבוץ המאוחד, תשכ"ו. אליאב, יעקב (ישקה): מבוקש. הוצאת "במחותרת", ירושלים, 1983. אל-תל עבדאללה: זכרונות, הוצאת מערכות. אשל, אריה: ארבעה צעדים למוות, ספרית מעריב, 1977. באואר, יהודה: דיפלומטיה ומחותרת. ספרית הפועלים, תל-אביב, 1966. בן-גוריון, דוד: יומן המלחמה, תש"ח-תש"ט משרד הבטחון - ההוצאה לאור. בגין, מנחם: במחותרת, א-ד. "הדר", תל-אביב, תשי"ט. בגין, מנחם: אחיאסף, ירושלים, 1950. בל, ג', בוייר: ציון הלוחמת, הוצאת אחיאסף, 1987. בן-יהודה, נתיבה: מבין העבודות, הוצאת ספרים דומינו 1985. בר-זוהר, מיכאל: בן-גוריון, הוצאת עם עובד, תל-אביב. ברנאדוט, פולקה: ירושלים, הוצאת אחיאסף, 1952. דברי הימים למלחמת השחרור: בעריכת יעקב עמרמי ואריה מליץ, הוצאת ספרים של"ח, תשי"א. דיין, משה: אבני דרך, הוצאת עידנים, ירושלים - דביר תל-אביב, 1979. זכרם נצח: ספר יזכור לגיבורי האצ"ל, הוצאת של"ח, תשי"ט. זרעוני, בנימין: גאון ונדיב ואכזר, הוצאת מלוא בע"מ, 1992. חובב, מאיר: גל דיוקנו של לוחם, העמותה להפצת תודעה לאומית, תל-אביב תשי"ג. טבת, שבתאי: כיתת יורים בבית ג'יז. איש-דור, בית הוצאה, 1992. יוסף, דב: קרייה נאמנה, הוצאת שוקן תש"ך. יכין, עזרא, סיפורו של אלנקם, "הדר" 1977. ילין-מור, נתן: לוחמי חרות ישראל. שקמונה, ירושלים, 1974. כץ שמואל: יום האש. קרני, תל-אביב, תשכ"ב. לבני, איתן: המעמד, הוצאת עידנים, ספרי ידיעות אחרונות, 1989. לב-עמי, שלמה: במאבק ובמרד. משרד הבטחון - ההוצאה לאור. לוחמי חרות ישראל. כתבים א-ב, הועד להוצאת כתבי לח"י, 1959. לוי, יצחק (לויצה): שעה קבין הוצאת מערכות 1986. לורך, נתנאל: תולדות מלחמת העצמאות, הוצאת "מסדה" 1989. לירון (אלטשולר), אהרון: ירושלים העתיקה במצור ובקרוב. הוצאת מערכות.

- לנקין, אליהו: סיפורו של מפקד אלטלנה. "הדר", תל-אביב, תשל"ו.
 לפידות, יהודה: על חומותייך, משרד הביטחון - ההוצאה לאור, 1992.
 לפידות, יהודה: ה"סזון" צייד-אחים, הוצאת מכון ז'בוטינסקי, 1994.
 לפידות יהודה, לידתה של מחתרת, הוצאת ברית חיילי האצ"ל, 2001.
 לפידות יהודה: היום שרה הקטנה
 לפידות יהודה: האצ"ל בחיפה האדומה
 לפידות יהודה: בלהב המרד, מערכות האצ"ל בירושלים, משרד הביטחון-
 ההוצאה לאור.
 מרידור, יעקב: ארוכה הדרך לחרות. אחיאסף, ירושלים, 1956.
 נאור, אריה: דוד רזיאל. משרד הביטחון - ההוצאה לאור 1990.
 ניב, דוד: מערכות הארגון הצבאי הלאומי. כרכים א-ו. מוסד קלוזנר - "הדר".
 נדבה, יוסף: ספר עולי הגרדום. הוצאת "הדר" תשי"ט.
 ספר הפלמ"ח: הקיבוץ המאוחד, תל-אביב, תשי"ג.
 ספר תולדות ההגנה: הוצאת עם עובד, תל-אביב.
 עלי בריקדות. יומן הכולא של מיכאל אשבל. ערך והקדים: יוסף נדבה.
 "הדר". 1976.
 עמרמי, יעקב: ביבליוגרפיה שימושית. ניל"י, ברית הבריונים, הארגון הצבאי
 הלאומי, לוחמי חרות ישראל "הדר" - המדרשה הלאומית, תל-אביב,
 תשל"ה.
 עמרמי, יעקב: הדברים גדולים הם מאתנו, "הדר" 1994.
 קמחי, ג'ון ודוד: משני עברי הגבעה. הוצאת מערכות.
 רבין, יצחק: פנקס שירות. הוצאת ספרית מעריב, 1997.
 רטנר, יוחנן: חיי ואני, הוצאת שוקן 1978.
 ריבלין, גרשון ועליזה, זר לא יבין. משרד הביטחון - ההוצאה לאור, 1991.
 שאלתיאל, דוד: ירושלים תש"ח. העורך - יוסף שפירא, 1981.
 שטיין, משה: ביום שירות, הוועד לבוגרי פלוגות בית"ר בישראל, 1986.
 שניר, אלי (זאנה): ה"שובך". 1968.
 שפירא, אניטה: ברל. הוצאת עם-עובד, 1981.
 תעודות מדיניות ודיפלומטיות: דצמבר 1947 עד מאי 1948. וכן מאי 1948
 עד ספטמבר 1948. גנזך המדינה.
 תרסטון, קלרק: בדם ואש. הוצאת ספרים דומינו 1981.